

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF TARİHİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBUSSU'UD EFENDİ'NİN TASAVVUF'A VE SUFİLERE BAKIŞI

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk ALTIPARMAK**

**Hazırlayan
Veli KAYA**

ŞANLIURFA -2010

Onay Sayfası

Yrd.Doç.Dr. Ömer Faruk ALTIPARMAK'ın danışmanlığında, Veli KAYA'nın hazırladığı “**Ebussu’ud Efendi’nin Tasavvuf’a Ve Sufilere Bakışı**” konulu bu çalışma 15.05.2009 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Yrd.Doç.Dr. Ömer Faruk ALTIPARMAK

Üye : Yrd.Doç.Dr. Hüseyin KURT

Üye : Yrd.Doç.Dr. Cevher ŞULUL

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Tarihi Bilim Dalında yapıldığını ve Enstitümüz Kayıtlarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof.Dr. Abuzer PINAR
Enstitü Müdür V.

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge,şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBUSSU'UD EFENDİ'NİN HAYATI ESERLERİ VE KÜLTÜREL ÇEVRESİ

1.1. Ebussuud Efendi'nin Hayatı ve Eserleri	9
1.1.1. Doğumu, Nesebi, Kişiliği ve Eğitimi	9
1.1.2. Talebeleri	14
1.1.3. Eserleri	15
1.2. Ebussuud Efendi'nin İlmî Şahsiyeti	20
1.3 Ebussuud Efendi'nin Yetişmiş Olduğu Dönemde Osmanlıda Düşünce ve Kültürel Yapı	23

İKİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYILDA OSMANLI-TASAVVUF İLİŞKİSİ

2.1. Halvetiyye ve Kolları.....	31
2.2. Nakşibendiyye.....	36
2.3. Bayramiyye.....	36
2.4. Zeyniyye.....	39
2.5. Mevleviyye	40
2.6. 16. Asırda Faaliyet Gösteren Diğer Tarikatlar	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBUSSUUD EFENDİ VE TASAVVUF

3.1.Ebussuud Efendi'nin Tasavvuf Hakkındaki Görüşleri	43
---	----

3.2. Ebussuud Efendi'nin Sufiler ve Tasavvuf Hakkında Vermiş Olduğu Fetvalar ..53	
3.3. Ebussuud Efendi'nin İlmî Şahsiyeti ile Tasavvuf Arasındaki İlişki68	
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	73
ÖZET	77
ANAHTAR KELİMELELER	77
ABSTRACT	78
KEY WORDS	78

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
b.	: Bin, ibin
Ans.	: Ansiklopedi
(c.c)	: Celle Celélühü
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
D. İ. B	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H., h.	: Hicrî
Hız	: Hazreti
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
KS	: Kaddesellâhü sırrahü'l-aziz
Mat.	: Matbaa
M., m.	: Miladî
md.	: Madde
Nşr.	: Neşreden
Nu.	: Numara
s.	: Sayfa
(sav)	: Sall-Allahu aleyhi ve Sellem
TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları
T. T. K	: Türk Tarih Kurumu
Ter.	: Tercüme
v.b	: ve benzeri
Yay.	: Yayınları
y. y.	: Yüz yıl

ÖNSÖZ

Osmanlı Devletinin maddi ve manevi sahada en güçlü olduğu devir 16. asırdır. Anadolu topraklarında ve özellikle de İstanbul'da tasavvufî hayat Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana en parlak dönemini yaşamıştır. Din adına söz söylemeye en selâhiyetli makam ve devletin en önemli kurumlarından biri hiç şüphesiz Şeyhülislamlık müessesesidir. İkinci Murad devrinde Mehmed Şemseddîn el-Fenârî (1424) ile başlayan şeyhülislamlık, 1922 yılında 175. şeyhülislam Medeni Mehmet Nuri Efendi ile son bulmuştur. Sayıları bu kadar fazla olmasına rağmen meşhur olan ve isimleri yaşadıkları devri aşarak günümüze kadar gelebilenlerin sayısı oldukça azdır. Bunlara örnek olarak verebileceklerimiz: Fatih devrinde Molla Hüsrev Mehmed (1460), Fatih ve Bayezid devirlerinde Molla Gürânî Ahmed Şemseddin (1460), İkinci Bayezid, Yavuz ve Kanunî devirlerinde Zenbilli Alâeddin Ali el-Cemalî (1503), Kanunî devrinde Kemalpaşa-zâde Ahmed Şemseddîn (1525), 16. asra damgasını vuran Kanunî ve İkinci Selim devirlerinde uzun yıllar şeyhülislamlık yapan Ebussu'ud Efendi'dir. Araştırmamızda Osmanlı Devletinin tasavvufî iç içe olduğuna dair bulgular mevcuttur. Osmanlı Devlet ricalinin tasavvufî yakın ilişki kurması ve bu harekete sıcak bakması nedeniyle Ebussu'ud Efendiyi tasavvufun dışında görmemiz mümkün olmadığı gibi ona bir sufi gözü ile bakmamız da mümkün değildir.

Bu çalışmamızda temel amaç, Ebussu'ud Efendi'nin tasavvufa ve sufilere bakışını gün ışığına çıkarmaktır. Bu nedenle kaynaklar ve yaşadığı dönemi göz önüne alarak Ebussu'ud Efendi'nin tasavvufa bakış açısını ilim hayatına kazandırmak temel amacımız olacaktır.

Çalışmamız esnasında bana rehberlik eden Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Sayın Ömer Faruk ALTIPARMAK'ın göstermiş olduğu ilgi ve alakadan dolayı şükranlarımı sunar, öte yandan çalışmam esnasında bana yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Sayın Hayri KAPLAN ve araştırmaya yönelik öneri ve tavsiyelerini esirgemeyen Doç. Dr. Sayın Reşat ÖNGÖREN'e de teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamızın hayırlara vesile olmasını temenni ederim.

GİRİŞ

Tasavvuf, diğer mistik sistemlerde olduğu gibi hayata karşı belli bir tavır ve davranış olarak başlamış, daha sonra bir düşünce tarzı halinde sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Bu ilim, isim olarak ümmet içinde sonradan ortaya çıkmış ilimlerden biridir. Aslında tasavvuf ehlinin tutmuş oldukları yol, Peygamberin sünnetini yaşama şeklinde anlaşılmalıdır. Bu yolun temeli ibadetlerle tamamen Allah'a yönelmek, dünyanın geçici nimetlerinden, süs ve ziynetinden yüz çevirmek, insanların yöneldikleri zevklere, lezzetlere, mal ve makama sırt dönmek, halvet ve ibadete çekilmek için insanlardan uzaklaşmaktır. İlk Müslümanlar (selef) için bu normal bir durumdur. Sonra hicrî ikinci yüzyıldan itibaren dünyaya ve dünya malına meyletmeler yaygınlaşıp ve insanlar dünya işine dalınca bu durumdan rahatsız olan kimselerin ibadet ve tâata yönelerek sahabi yaşam biçimini benimseyip yaşamaya çalışanlara Sûfîyye ve Mutasavvıfa isimleri verilmiştir.¹

Ruhani ve ilahi âlemin binlerce tecellisini taşıyan mistik faaliyet, özü itibariyle, dil ile ifadenemekten uzaktır. İlim, felsefe, sanat ve hatta dinin dış yüzünü de aşan bir iç tecrübenin verileri, geride bıraktığı disiplinlerin terimleriyle vuzuha kavuşamaz. Tasavvufun dili “ haller” dir, kelimeler değil, ancak izah edilmezliğin de bir izahı olmalıdır². Milyarlarca inananın Allah'ı anlamaları kendi idraklerine göre olmaktadır. Sûfilerin yaptıkları tanımlar da tasavvufî makamları yaşamalarındaki dereceye göre değişmektedir³.

Tasavvuf hakkında yapılan tarifleri çoğaltmak mümkündür. Çünkü her sûfî, tasavvufu çok değişik tarif etmişlerdir. Bu durumdan şu anlaşılıyor ki, sûfiler buldukları makama uygun ve kendi durumlarına göre tasavvufu tanımlamışlardır. Biz burada sadece birkaç tanım vererek durumu izah etmeye çalışacağız.

Cüneyd el-Bağdadi (298/909)'ye göre “Allahtan başka her şeyle ilgiyi kesmek ve yalnız Allah'la olmaktır”⁴ Yine büyük sûfî Maruf el-Kerhi (201/ 816)' ye göre tasavvuf, “Hakikatlere sarılmak ve halkın elindeki şeylerden ümidi kesmektir”⁵ Ebu Amr Dimeşki ise tasavvufu “ Varlığın noksanlığını görebilmektir.” Diğer tanımı

¹ İbn-i Haldun, a. g. e. , c. 2, s. 669

² Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Esmâ Yayınları, S. 13

³ Öztürk, a. g. e, s.14

⁴ Kuşeyri, Abdülkerim, *Risale*, 2/ 550- 557

⁵ Kuşeyri, A.g.e. , 2/ 552

ise “Eksiklikten münezzehe olanı müşahede edebilmek için eksik olan her şeyden yüz çevirmektir.”⁶ diye tanımlar. Nitekim Hallac-ı Mansur (22 Mart 922) sufîyi tanımlarken “Yaratıcı zatı birleyen öyle bir kişidir ki, ne kimse onu kabul eder, ne de o kimseyi...” şeklinde çarpıcı bir tanım vermektedir.⁷

Tasavvufufla ilgili yapılan tanımlardaki vurgular genellikle;

- 1- Tasavvuf, nefse karşı girişilen ve barışı olmayan bir savaş⁸.
- 2- İlâhî emir ve yasaklara teslimiyet
- 3- Allah ve Resûlünün ahlâkıyla süslenmek.
- 4- Allah’tan başka her şeyden kalben uzaklaşmak⁹.
- 5- Dünyevi kaygılardan uzaklaşp, Allah’ın rızası için çalışmak
- 6- Ruhu yaratana adayarak özgürlüğü elde etmek.
- 7- Tasavvufî bilginin esasî hakikatini kavranmasıdır ki bunun yöntemi keşf ve müşahededir.¹⁰ şeklinde özetlenebilir.

Tasavvufun konusu, vuslat ila’llah (Allah’a kavuşma) yolunda karşılaşılan her türlü hâller ve makamlardır. Bir dini yaşayış biçimi olan bu ilmin kendine mahsus kurallarını öğrenip, yaşamadır. Bir diğer deyişle tasavvufun konusu; tahalluk (ahlaklanma) ve tahakkuk (gerçekleşme)tur. Tasavvufu öğrenmek ve yaşamak olarak da ifade edilebilir¹¹. Tasavvuf zevk alma yoluyla bilinen bir ilimdir (hâl ilmi). İslâm’ın ve ihsanın zevkan bilinmesi bu yolla gerçekleşir. Bu nedenle tasavvuf ıstılahlarının hemen hepsi tasavvufun konusunu oluşturur. Bunlardan başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

Nefsini bilmek, kalbini bilmek, nefsinizi temizlemek, kalbini temizlemek, mükâsefe, müşahede, makamlar, kurb, vüsûl, fena, beka, sekr, sahy, kabz, bast, ihsan v.b hallerdir¹².

Tasavvufun gayesi ise, kâmil insan yetiştirmek, Hakk’ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemekten, güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmaktan, kısaca Allah ve Resûlünün ahlâkıyla ahlâklanmaktan ibarettir. Allah (c.c), “ Habîbim sen muhakkak

⁶ Sülemi, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Sülemi, *Tabakatu’s-Sufiyye*, s.350

⁷ Kuşeyri; *a.g.e.* , 2/ 551

⁸ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.470; Ayrıca bkz. Altıparmak Ö. Faruk (basılmamış dok. Tezi), s.227- 28

⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s.43

¹⁰ Altıparmak, Ö. Faruk, Şehrezuri’de Tasavvuf-Felsefe İlişkisi, (basılmamış dok. Tezi), s.151

¹¹ İz, Mahir, *Tasavvuf*, *a.g.e.*, s.30

¹² *A.g.e.*, s.31

en güzel ahlâk üzere yaratıldın”¹³ buyuruyor. Hz.Muhammed (s.a.v)’ de “ Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim”¹⁴ buyurmaktadır.

Bu mesajlar olması gereken insan profilini çizmiştir. Tasavvufun gayesi, ahlâkın kemal mertebesine ulaşmayı hedeflemektedir. Bu da en güzel örnek olan Hz Muhammed (s.a.v)’ in ahlâkıyla ahlaklanmayı gerektirir. Hz Peygamber’in güzel ahlâkının hedefi, Hakk’ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemek, nefsi dine ram (hizmetkâr), dini nefis için vicdan kılmak, nefsi dinin hükmü altına sokmak, salih ameller ve güzel ahlâk ile süslenmektir¹⁵.

İnsan, ceset ve ruhtan müteşekkildir. Lâtif olan ruh, kesif olan (yoğun) bedene girince maddî varlığın ruh üzerinde yaptığı tesirler, ruhun berraklığını söndürür. İnsanın ruhi olgunluğu, nefis tezkiyesi ile gerçekleşeceğinden, ruhun beden üzerine üstünlüğünü temin için alınan tedbirler de tasavvufun gayesini teşkil etmektedir¹⁶.

Her türlü kötülüğün işlendiği, manevi duyguların iflas ettiği bir dünyanın herkesçe çekilecek bir tarafı kalmamıştır. Ümitleri tükenmiş, hayatın bir anlamı kalmamış, korku ve endişenin her tarafını kapladığı sonu görülmeyen bir boşluğun içerisine düşmüş insanlığa moral ve motivasyon vererek, ruhindaki boşluğun yerine aşk ve heyecan aşılacak gönül sultanlarına ihtiyaç duyulacaktır ki işte tasavvufun gayesi bu peygamber varisi şahsiyetleri yetiştirmektir.¹⁷Ebussu’ud Efendi, tasavvuf terbiyesi ve kültürü alan ve o muhitte yetişen bir âlimdir. Dedesi ve babası tasavvuf geleneğiyle yoğrulmuş, erenler tezgâhından geçmiş, manevî âlemdeki gayretleri sebebiyle şeyh ünvanına lâyık görülmüşlerdir.

Ebussu’ud Efendi’nin içinde yaşadığı toplum da tasavvuf kültürüne uzak değildi. Yüzyıllardan beri tekke ve dergâhlar, Osmanlı topraklarının her yerinde faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren padişahlar ve devlet adamları gönül erleriyle hemhâl olmuşlardır.

Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Gazi, Anadolu’nun İslâmlaştırılma faaliyetine katılan gönül sultanlarından biri olan Karamanlı Şeyh Edebâlî’nin

¹³ Kalem, (68; 4)

¹⁴ Acluni, *Keşfu’l- Hafa*, c. 1, s. 191

¹⁵ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 63; İz, *Mahir, Tasavvuf*, s. 31

¹⁶ Eraydın, a. g. e. , s. 63

¹⁷ Öztürk, a. g. e. , s. 24

sohbetlerini kaçırmamaya gayret eder, onun dergâhında bulunurdu. Osman Gazi'nin meşhur rüyasının da bu dergâhta gecelediği sırada gerçekleştiği belirtilmektedir¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve cihâd ruhunun yükselişinde tasavvuf, büyük kudret kaynağı olmuştur. Tasavvuf tarikatleri, şeyhler, veliler ve dervişler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve yükselişinde birinci derecede rol oynamıştır.

Osman Gazi, büyük tasavvuf âlimi olan Şeyh Edebâli'ye intisap etmiş ve her hususta onunla istişarede bulunmuştur¹⁹. Osmanlı Devletini kuran Osman Gazi, devlet haline gelmesini sağlayan, kurumsallaştıran da Orhan Gazi olmuştur.

İkinci Osmanlı Sultanı Orhan Gazi'de tasavvufla iç içeydi. Meşhur mücahidlerin, evliya ve âlimlerin menkıbelerini dinleyerek yetişmiştir²⁰. İlk Osmanlı medresesi olan İznik Medresesi'nin müderrisliğine zahirî ve bâtinî ilimlerde derin âlim Dâvûd-i Kayserî tayin edildi. Dâvûd-i Kayserî, Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin **Füsûsü'l-Hikem** adlı eserini, **Matla-ı Husûsü'l-Kilem fî şerh-i Füsûsü'l-Hikem** adıyla şerh edip, talebelerine okutmuştur. Bu eser, İslam ahlakının Osmanlı topraklarında yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Orhan Gâzi, gazilerin yetişmesinde, fethedilen yerlerin İslamlaşmasında, fetih öncesi hazırlıkların yapılmasında, cihad esnasında askerin aşk ve şevke gelmesinde büyük emekleri geçen âlim ve dervişlere hürmet edip, onların barınmaları ve hizmetlerini daha rahat yapabilmeleri için, tekke ve zâviyeler yaptırmıştır. Geyikli Baba ve Derviş Murad bu dervişlerin meşhurlarındandır²¹.

Yine Osmanlı Sultanı II. Murad Hüdâvendigar'ın Bayramiyye Tarikatının kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî (833/1430)²² ile ünsiyetlerinin olduğu ve aralarında geçen menkıbeler ağızdan ağıza dolaştığı muhtelif kaynaklarda anlatılmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed'i de Hacı Bayrâm-ı Velî'nin en önemli halifesi şeyh Akşemseddin (863/1459)²³ ma'nen irşad etmiştir. Fatih'in Şeyh Vefa Hazretleriyle de yakın ilişkisi olduğu bilinmektedir.

Saltanat dönemi 1481–1512 yıllarına tekabül eden Sultan II. Bayezid, kaynaklarda “velî”, “sofu” gibi vasıflarla anılan bir padişaktır. Hz Peygamberin

¹⁸ *Osmanlı Padişahları*, Türkiye Gazetesi Yay. , c.2, s. 349

¹⁹ A.g.e. , c. 2, s. 364

²⁰ A.g.e. , c. 2, s. 325

²¹ A.g.e. , c. 2, s.346

²² Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 37

²³ Yurd, Ali İhsan, *Akşemseddin Hayatı ve eserleri*, s. 67

torunlarından Bursa’da medfun Kübreviyye Şeyhi Emir Sultan’ın türbesini ziyareti sırasında, duasını sandukanın üstündeki yeşil örtüye sürünerek yapması gönül dünyasında maneviyat ehline ne denli bağlı olduğunun göstergesidir²⁴.

II. Bayezid, Amasya’da vali iken Halvetiyye’nin büyüklerinden Çelebi Halife (Cemal Halvetî, 899/1494) ve Bayramiyye meşâyihî’nden Şeyh Muhyiddin Yavsî (920/1514) ile çok samimi ilişkiler kurduğu ve bunlardan el aldığı kaydedilmektedir²⁵.

II. Bayezid, sadrazam Karamânî Mehmed Paşa’nın Şehzade Cem tarafını tutup, kendisini katline sebebiyet verecek derecede Fatih’e kötüleyip, çekiştirdiğini öğrenince o, hemen şeyhin manevî yardımına müracaat etmiştir. II. Bayezid, hizmetinde bulunan Tâcî Bey’e 3000 altın verip, “var bunu Çelebi Halife’ye ulaştır, dervişlerin sofrasına harcasin. Ve bir muradım var, onunla meşgul olsun” demiş, Tâcî Bey’de, “muradınızın ne olduğunu sorarsa ne diyeyim?” deyince, “Teveccüh edip muradımı bilirler” diye cevap vermesi sıkıntılı anlarında müşkilinin halli için manevî yardım talep edecek kadar ona güvenmesi II. Bayezid’in Çelebi Halife’ye intisap ettiğini göstermektedir²⁶.

II. Bayezid’in intisap ettiği belirtilen bir diğer şeyh, Muhyiddin Yavsî olup²⁷, Bayezid’e ait vali konağında kaldığı rivayet edilmektedir. Bu yakın ilişki, Bayezid saltanat tahtına geçtikten sonra da İstanbul’da devam etmiş, şeyh birçok defa sultan tarafından davet edilip sarayda ağırlandı. Aralarındaki bu sevgi ve muhabbet sebebiyle Şeyh Yavsî, “şeyhu’s-sultan”, “Hünkâr şeyhi” gibi ünvanlarla anılmıştır²⁸. Sözü edilen Şeyh Yavsî, Ebussu’ud Efendi’nin babasıdır. II. Bayezid’in başka şeyhlere intisap ettiği de belirtilmektedir.

Yavuz Sultan Selim’in de tasavvufa ve tasavvuf büyüklerine yakınlık duyduğu görülmektedir.

Zahirî ve tasavvufî ilimlere vakıf olan Nakşibendiyye büyüklerinden Kastamonulu Halim Çelebi (Mevlâ Abdülhalim b. Ali, 922/ 1516) Yavuz Sultan Selim’in maddi ve manevi sahada hocasıdır. Bu zatın ilmî kudreti ve irfanı sebebiyle

²⁴ Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, s. 245

²⁵ A.g.e. , s.246

²⁶ A.g.e. , s.246

²⁷ Mehmet Paşa, *Nişancı Tarihi*, s. 161

²⁸ Taşköprizâde İsmüddin Ahmed, *eş-Şekâiku’n-nu’mâniyye fî ‘ulemâi’-d-devleti’l-‘Osmâniyye* (inceleme ve notlarla neşreden, Ahmed Subhi Furat), s. 343

şöhreti her tarafa yayılmıştır. Şehzade Selim methini duyduğu bu zatı kendisine imam yaptı, kemâlâtına hayran kalarak gece ve gündüz birlikte olmaya başladı. Oğlu Kanunî'nin eğitimini de ona havale etmiştir. Padişah olunca da onu kendisine günlük 200 dirhemle hususi muallim tayin etmiştir²⁹.

Yavuz Sultan Selim zaman zaman tebdil-i kıyafetle Halvetiyye Şeyhi Sünbül Efendi'nin (Muharrem 936/ Eylül 1529) dergâhına gidip şeyhle sohbet ettiği rivayet edilmektedir³⁰. Yavuz Sultan Selim bir şiirinde:

“Padişâh-ı âlem olmak bir kuru kavga imiş,

Bir velî'ye bende olmak cümleden a'lâ imiş” ifadeleriyle duygularını açığa vurmuştur³¹. Yavuz Sultan Selim'in tasavvuf serüveninden bir şeyhe intisap ettiği anlaşılmaktaysa da yakın münasebet kurduğu adı geçen şeyhlerden hangisine intisap ettiği, ya da zikir aldığı hususunda dönemin kaynaklarında açık bir ifadenin bulunmadığı belirtilmektedir³².

Kanunî Sultan Süleyman da babası ve dedeleri gibi tasavvufa meyilli bir padişah olduğundan bahsedilmektedir. Padişah şemailerinin yazıldığı Kıyâfet-i İnsâniyye'de Kanunî için, “Mütevâzi, derviş ruhlu, aktâb derecesinde” gibi ifadeler kullanılmakta, menkıbelerinin anlatıldığı Risâle-i Pâdişahnâme'de de gayb erenleriyle arkadaş olduğundan söz edilmektedir³³. Mısırlı Şeyh Abdulvahhâp Şa'rânî ona, “Kutbü'z-Zâhir” ünvanını, Nakşibendiyye'nin büyüklerinden Abdurrahman Gubârî (974/ 1566-67) ise, Mazhar-ı Envâr-ı Sultan-ı Rûsul” gibi dinî, tasavvufî açıdan çok önemli bir vasfı lâyük görmektedir³⁴.

Kanunî Sultan Süleyman'ın kendi ifadesine göre, yüzden fazla şeyhle buluşmuştur. Ancak onun zikir alabildiği tarikat adedi tesbit edilebildiği kadarıyla dörttür. Bunlar: Mevleviyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye ve Bayramiyye'dir³⁵.

Kanunî Sultan Süleyman, ehl-i sünnet dairesinde faaliyet gösteren tarikat ve ehlini insafsızca saldırılara karşı korumuştur. Şeyhulislâm Çivizâde Muhyiddin

²⁹ Öngören, a. g. e. s.248

³⁰ A.g.e. , s.248

³¹ Türer, Osman “*Osmanlı İmparatorluğunda padişah-Tarikat Şeyhi Münasebetine Dair Bir Örnek*”, TDA, XXVIII, 1984, s. 183

³² Öngören, a. g. e. , s. 250

³³ A.g.e. , s. 250- 251

³⁴ A.g.e. , s. 251

³⁵ Muhyî, (*Menâkıb-ı Gülşenî*) *Muhyî-yi Gülşenî, Menâkıb-ıİbrahim Gülşenî ve Şemlelizâde Ahmed Efendi Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye* (yayınlayan, Tahsin Yazıcı), s. 415

Mehmed Efendi, Mevlânâ Hazretlerinin kâfir olduğuna dair bir fetva yazıp kendisine gönderdiğinde, bu fetvaya çok üzülmüş ve;

“Aşığa ta'n meylemezdi müftî-i bisyâr-fen,
Fenn-i sırrı aşktan bilseydi bir mikdar fen
Şeyhulislâmım diyen bir tıfl-ı ebced hân olur,

Mekteb-i aşkında ol yâ, idicek izhar-fen” dörtlüğünü yazarak Çivizâde'yi tenkit etmiş ve daha sonra da şeyhülislamıktan azletmiştir³⁶. Bütün bu bilgiler bize Osmanlı Devleti adamlarının tasavvufi düşünceye ne derece sıcak baktığını göstermektedir. Özellikle yönetimin, tasavvuf ve sufilerle yakın temas kurmaları bu hususa daha bir açıklık getirmektedir. Bilindiği üzere tasavvuf esas itibarıyla İslam'ın özü ve sünnet-i seniyyeyi yaşamaktır. Ancak zamanla tasavvufun bazı sufiler nezdinde farklı mecralara taşındığı da bilinmektedir. Raks, zikir esnasında bazı hareketler veya keramet merasimleri gibi. Ebussu'ud Efendi bir ilim adamı olması münasebetiyle tabiidir ki bu hususları fihhi açıdan değerlendirecektir. Bu hareketlerin, tasavvuf adına yapılarak İslam'ın özüne zarar verebileceği düşünülerek fihhi değerlendirilmeye tabi tutulması son derece doğaldır.

Çalışmamızda özellikle Osmanlı düşüncesinin genel karakteri hakkında bilgiler verilmesi, Osmanlı düşüncesinin ana karakterini tanıma amacına yöneliktir. Yine Ebussu'ud efendi'nin döneminde tasavvuf adına aşırılıklar görüldüğü için ona sorulan sorular ve verdiği fetvalara yer vermemiz, onun tasavvufa olan tavrını ortaya koyma bakımından öneme haizdir. Öte yandan genel olarak Osmanlı devletinde tasavvufi hareketliliği tanıma adına verilen bilgiler, Osmanlı devletinin Tasavvufi düşünceyle nasıl bir ilişki içinde olduğu amacını taşımaktadır. Bu nedenle Ebussu'ud Efendi'nin bulunduğu ortamın bilincinde birisi olarak Onun tasavvufi düşünceyi islami kriterlere uygun olup olmadığını değerlendirmesi son derece doğal karşılanmalıdır.

Çalışmamız giriş kısmından sonra üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Ebussu'ud Efendi'nin hayatı ve yetişmiş olduğu kültürel çevre ile o dönemin düşünce hayatı ile ilgili bilgiler verildi.

İkinci bölümde, Ebussu'ud dönemindeki tasavvufi hareketler hakkında ana hatlarıyla bilgiler verildi.

³⁶ Öngören, a. g. e. , s. 252

Son bölümde ise, Ebussu'ud Efendi'nin Tasavvufa bakışı, sufiler hakkında vermiş olduğu fetvalar ve Onun ilmi şahsiyeti ile tasavvuf arasında ilişkiler hakkında bilgiler verilmeye çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBUSSU'UD EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE KÜLTÜREL ÇEVRESİ

1.1. Ebussu'ud Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1.1. Doğumu, Nesebi, kişiliği ve Eğitimi:

Asıl adı Muhammed³⁷ olan Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi genel kanaate göre miladi 1490 yılında dünyaya gelmiştir³⁸. Bazı kaynaklar, doğum yerini farklı ve karmaşık göstermelerine rağmen çoğu kaynaklar, Ebussu'ud Efendi'nin İskilip'te doğduğunu zikretmektedir. Yine onun, kaynaklarda İstanbul civarındaki Metris Köyünde doğduğu kaydedilmiş ise de, kendi vakfiyesinde İskilip'te doğduğu yazılıdır³⁹.

Ebussu'ud Efendi'nin anne ve babası amca çocuklarıdır. Baba cihetinden dedesi Mustafa İmâdi, özellikle tasavvufta yetişip ilerlemiştir. Anne cihetinden dedesi Ali Kuşçu'da Astronomi alanında ün yapmış bir zattır⁴⁰. Ebussu'ud'un babası, Yavsi Muhyiddin Mehmed, hem amcası hem de kayınbabası olan Ali Kuşçu'dan ve kendi babası Mustafa İmâdi'den ilim öğrenmiştir. Senelerce süren bu tahsilden sonra, babası gibi tasavvufa yönelmiş ve zamanının meşhur velilerinden biri olmuştur⁴¹.

³⁷ Akgündüz, Ahmet "*Ebussu'ud*" *Md.*, DİA., c.10, s. 366

³⁸ Abdullah Aydemir, Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi ve Tefsirdeki Metodu adlı eserinde; Ebussu'ud Efendi'nin hicrî (896/ 1490) yılının Safer ayının 17. gününde dünyaya geldiğini belirttiğinden sonra, doğum tarihi hakkında muhtelif rivayetlerin olduğunu şöyle naklediyor: Bir rivayete göre, 893 (1487) yılında, diğer bir rivayete göre 897 (1491) yılının Safer ayının 19. gününde, el-İkdü'l-Manzum'daki kayda göre ise, doğum yılının 898 (1492) olduğu naklediliyor. Ancak, Abdullah Aydemir bunların arasından Nevi-Zade Atâî'nin zikrettiği 17 safer 896 (1490) tarihinin daha doğru göründüğünü belirtiyor. Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi Fetvaları adlı eserde, 17 safer 898 (30 Kanunevvel 1490) tarihinde, İslam Büyükleri Ansiklopedisi'nde de miladi 1490 yılında doğduğu kaydedilmiştir.

³⁹ *İslam Âtimleri Ans.* Türkiye Gazetesi Yay. c.14, s.12; Mevlevî, *Beyanü'l- Hakk*, c. 2, s. 947; bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, s.372

⁴⁰ *İslam Âtimleri Ans.*, A.g.e., c.14, s.12

⁴¹ A.g.e., c.14, s.12; Luknevî, *el- Fevaidü'l- Behiyye Fi Teracüm'il- Hanefiyye*, s. 205

Ali Kuşcu, kızını kardeşi Mustafa İmâdi'nin oğlu Yavsi Muhyiddin Mehmed'e nikâhlanmış ve bu evlilikten Ebussu'ud Efendi dünyaya gelmiştir⁴².

Ebussu'ud Efendi, çocukluk ve gençlik yıllarından itibaren babasından ilim tahsil ederek ondan icazet almıştır⁴³. Babasından sonra, Müeyyed-Zade Abdurrahman Efendi'den, Mevlâna Seyyidi Karamâni'den ve Kemal Paşa-Zade'den dersler aldı⁴⁴. Tahsili sırasında Sultan İkinci Bayezid'in dikkatini çekmiş ve yevmiye otuz akça "Çelebi Ulûfesi" ile taltif olunmuştur⁴⁵.

Tahsil hayatından sonra Ebussu'ud Efendi, devletin çeşitli birimlerinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz: H.922 (M.1516) yılında, İnegöl İshak Paşa Medresesine ilk olarak müderris tayin edildi. Sonra sırasıyla: 926 (1520)'de Davut Paşa, 928 (1522)'de Mahmut Paşa, 931 (1525)'de Gebze, 932 (1526)'da Bursa Sultaniye Medreselerine ve 934 (1527)'de Sahn-i Seman'ın "Müfti Medresesi" denilen kısmına müderris olarak vazifelendirildi. 939 (1533)'de Bursa Kadılığına, altı ay gibi kısa bir süre sonra da İstanbul kadılığına tayin olmuştur. 944 (1537)'de Kanuni Sultan Süleyman'ın Korfu Seferi sırasında Rumeli Kadıasker'liğine getirildi⁴⁶. Temayüle göre önce Anadolu Kadıaskeri, sonra Rumeli Kadıaskeri olması gerekirken bir rütbe atlanarak H.644 (M.1537) senesinde Rumeli Kadıasker'liğine tayin oldu⁴⁷. Uygulamalar bu şekilde olmasına rağmen Ebussu'ud Efendi'nin direk Rumeli Kadıaskeri makamına getirilmesi onun ilminin, kabiliyetinin ve dehasının ne denli yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Sekiz yıl bu görevde kaldıktan sonra Fenâri-Zade Muhyiddin Efendi'nin yerine H.952 (M.1545) yılında şeyhülislam oldu. Osmanlı Devleti'nin onüçüncü şeyhülislamıdır. Bu makamda H.982 (M.1574) senesine kadar kaldı. Hicri hesapla 30 yıl şeyhülisamlık yapmıştır⁴⁸.

⁴² *İslam Âlimleri Ans.*, A.g.e., c.14, s.12

⁴³ Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, c. 1, s. 722

⁴⁴ A.g.e., s. 722; Düzdağ, M.Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussu'ud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, s.22; bkz. *Zeylü's-Şakaik*, s. 184; bkz. Bilmen, a. g. e., s. 372

⁴⁵ Şemseddin Sami, a. g. e., s.722; bkz. *Zeylü's-Şakaik*, s. 184

⁴⁶ Şemseddin Sami, a. g. e., s. 722

⁴⁷ A.g.e., s. 722; bkz. *Zeylü's-Şakaik*, s. 184

⁴⁸ Şemseddin Sami, a. g. e., s. 722; İlmiye Salnamesi, s. 376

Kaynaklar, Ebussu'ud Efendi'yi zayıf, uzun boylu ve uzunca sakallı, nurani yüzlü, vakur, gayet sade giyinir, etrafındakilere rıfk ile muamele eden abid ve zahit bir zat olarak tarif ederler. Muasırları tarafından Ebû Hanîfe-i Sâni, Hâtemetü'l Müfessirîn, Mu'allim-i-Sânî (mu'allim-i evvel: Kemalpaşa-Zâde) vasıfları ile yâd edilen bu zat, Osmanlı Şeyhülislamlarının tefsir ve fıkıh sahalarında en âlimlerinden biri sayılmaktadır. Adına yazılmış kasidelerinden başka, tarihlerde, tezkirelerde ve terâcim kitaplarında medhi için söylenen sözlere bakarsak, kendisinin zamanını aşan bir şöhret kazandığını anlarız⁴⁹.

Devrinin en nüfuzlu adamlarından biri olmasına rağmen siyasete⁵⁰ karışmayan Ebussu'ud Efendi'ye Kanunî, büyük bir hürmet ve itimad beslemiş, mühim meselelerde onun görüşüne başvurmuştur. Padişahın, Zigetvar yolunda yazdığı “ hâlde haldeşim, sinde sindaşım, ahiret karındaşım, tarîk-i hakta yoldaşım.” diye başlayan mektup, aralarındaki dostluğun derecesini gösterir⁵¹. Süleymaniye Camisi ve müştemilatının inşasına 7 cemaziyelevvel 957 (24 Mayıs 1550) senesi Perşembe günü başlanmış, merasime bizzat Kanunî Sultan Süleyman'da gelmiş ve mihrabın temel taşını Ebussu'ud Efendi'ye koydurmuştur.⁵² Kanunî'nin bu tutumu ona ne kadar büyük bir değer verdiğinin işareti olmalıdır.

Ebussu'ud Efendi'nin, hayatının akışına baktığımızda bir ilim adamı olarak çizgisinden ödün vermeden doğru bildiklerini söylemeye devam etmiş, maddi menfaat hesabı gütmemiştir. Bu bağlamda Kanunî'de olduğu gibi, İkinci Selim tarafından da büyük saygı gören Ebussu'ud Efendi, bu padişahın zamanı ile III. Murad ve III. Mehmed devirlerinin başlıca ilim adamlarının hocası durumundadır⁵³. Ebussu'ud Efendi, dinine bağlı, haramlardan ve şüpheli şeylerden son derece sakınan, Allah korkusu çok olan bir âlimdi. Güler yüzlü, tatlı dilli ve latifeden hoşlanırdı. Etrafında bulunanlara yumuşaklıkla muamelede bulunurdu. Çok ibadet eder ve zâhidâne bir hayat yaşardı. Gayet sade ve temiz giyinirdi. Heybetinden meclisinde kimse konuşmaz, onun konuşması hürmetle dinlenirdi⁵⁴.

⁴⁹ Düzdağ, M.Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussu'ud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, s.23; Reşat, Faik, *Eslaf*, s. 26

⁵⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.235

⁵¹ Düzdağ, a. g. e. , s. 23

⁵² Uzunçarşılı, a. g. e. , s. 34

⁵³ Düzdağ, a. g. e. , s. 23

⁵⁴ *İslam Âlimleri Ans.* , c. 14, s. 15

Ebussu'ud Efendi, dini hükümleri çok iyi bilen, sağlam karakterli, kimseye haksızlık etmeyen, hatır için asla konuşmayan gayet tedbirli bir âlim idi. Devrin durumunu, şartlarını, halkın örf ve adetlerini dikkate alır, işlerinde dinin emirlerinden asla taviz vermezdi⁵⁵. Devlet idaresinde her türlü aşırı akımlara karşı sert bir şekilde karşı koymuştur. Gelenek ve görenekleri şeriat hükümleriyle birleştirmeyi başarmak suretiyle devlet otoritesinin sağlanmasında katkıda bulunmuştur⁵⁶. Başında bulunduğu hiçbir makamı kendi menfaati ve başkalarının hatırı için asla kullanmadığı belirtilmektedir⁵⁷.

Ebussu'ud Efendi, miladi 1574 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir. Cenaze namazı, Fatih Camiinde devrin âlimleri, vezirler, divan erkânı ve halk olmak üzere büyük bir kalabalıkla Kadiasker Muşî Sinan Efendi tarafından kıldırıldı. Vefatına Sultan İkinci Selim Han çok üzülmüştü. Kabri Eyüp Cami karşısındadır⁵⁸. Vefatı İslam âlemi'nde çok büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. Şahsiyeti o kadar tanınmıştı ki ölümünde Mekke ve Medine müslümanları da gıyabında cenaze namazı kılmışlardır⁵⁹. Ebussu'ud Efendi, İskilip'te babası Muhyiddin Mehmed İskilibî'nin ve annesinin medfun bulunduğu türbenin yanında bir cami ve bir medrese, oraya yakın bir yerde köprü, İstanbul–Eyüp'te bir medrese, yine İstanbul'da Şehremini ve Ma'cuncu semtlerinde birer çeşme ve hamam yaptırmıştır. Ma'cuncu'da bir konağı ve Sütlüce'de bahçeli bir yalısı vardır⁶⁰. Bir başka eserde İskilip havalisindeki Boğözü Köyünde mescid ve mektep yaptırdığı kaydedilmiştir. Aynı eserde Sütlüce'deki yalısının Karaağaç Köşkü bitişiğinde mükemmel bir yalı olduğu bilgisi mevcuttur⁶¹.

Ebussu'ud Efendi'nin; Mehmed, Mahmud, Şemsü'd-din Ahmed ve Mustafa adında dört oğlu ile Hatice ve Kerime adlı iki kızı vardı. Halime veya Rahime adlı bir kızı daha bulunduğunu gösteren delillere de rastlanılmaktadır⁶².

⁵⁵ A.g.e. , c. 14, s. 17

⁵⁶ *Meydan Larousse*, Sabah Yayınları, c. 6, s. 56

⁵⁷ *Osmanlı Tarihi*, Çamlıca Yay. , c. 3, s. 80

⁵⁸ A.g.e. , c. 3, s. 81, *Kamusu'l-A'lam*, s.722, *İslam Âlimleri Ans.* , c.14, s.12; *el- İkdü'l-Manzum*, 11, s. 228; *İlmiye Salnamesi*, s. 377; bkz. *Zeylü's-Şakayık*, 1, s. 185; bkz. Bilmen, a. g. e. , s. 372

⁵⁹ *Berikan Tarih Ans.* Berikan Yay. , c. 5, s. 322; *Beyanü'l-Hakk*, c. 2, s. 944

⁶⁰ *İslam Âlimleri Ans.*, c.14, s.18; bkz. *Şekaik-ı Numaniyye*, (Mecdi Tercümesi), s. 351

⁶¹ Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhulislâm Ebussu'ud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, s.15; Hammer, V1, s. 5; bkz. Mehmet Ziya, *İstanbul ve Boğziçi*, s. 227

⁶² Aydemir, a.g.e. , s.16; *Beyanü'l- Hakk*, c. 2, s. 946

Ebussu'ud Efendi'nin oğullarından Mustafa Çelebi hariç, diğerleri kendisinden evvel vefat etmiştir. Hatta en küçük çocuğunun defninde “Yâ Rab, dâne kalan semere-i fûadının acısını bana gösterme” diye yalvararak ağladığı kaydedilmiştir⁶³.

Çocuklarının küçük yaşta ve kendinden önce vefat etmeleri Ebussu'ud Efendi'yi son derece üzmüştür. Bir baba şefkatiyle onların acı ayrılığına dayanamayarak ağlamış ve onların hasretlerini dile getiren çok önemli Türkçe manzum şiirler söylemiştir. Evladlarından birinin ölümüne mersiye olarak:

Gel ey hoceste hısâl-ü melek cemâlim gel

Tükendi hasretle tâkat-ü mecâlim gel⁶⁴.

Diye söylediği bu mısralar Ebussu'ud Efendi'nin nasıl bir ızdırap çektiğini fevkalade anlatmaktadır.⁶⁵

⁶³ Aydemir, a. g. e. , s.16

⁶⁴ A.g.e. , s.16; Zeyl-i Şakayık, 1, s. 187

⁶⁵ Ebussu'ud Efendi'nin isimlerini zikrettiğimiz dört oğlunun hayat hikâyeleri kısaca şöyledir:

a-) Mehmed Çelebi (1525/1564), Hicri 931 yılında doğdu. Babasının teşvikiyle Muhyiddin Fenarî (ö.954)'nin hizmetine girdi ve ondan icazet aldı. İlk olarak (h.955) tarihinde Kasım Paşa Medresesine müderris tayin edildi. Hicri 957 yılının Recep ayında Ebû Eyyûb el- Ensarî civarındaki Mehmet Paşa Medresesine nakledildi. Hicrî 958 yılında “Medari-i Seman”dan birine terfi etti. Hicrî 964 yılında Şam hakimi oldu. Ancak bu vazifede iken Mîr-i Mîran (Beylerbeyi) Şemsi Ahmed Paşa ile araları açıldı ve ikisi de vazifelerinden azledildi. Hicrî 970 yılının Ramazan ayında Halep kadısı oldu. Hicrî 970 veya 971 yılının Şevval ayında kırk yaşında vefat etmiştir. Son derece zeki ve akıllı olan Mehmed Çelebi, meylî mahlası ile meşhur olmuştur. Yazı sanatında fevkalâde başarılıdır. Eski hatları toplama merakından çok para sarfetmiş ve arzusuna kavuşmuştur. Farsca şiir ve lisan bilgisine vakıf olup, Farsca gazelleri vardır. (Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, c. 1, s.52)

b-) Şemsüddin Ahmed Çelebi: Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmemiştir. Uzun süre Taşköprü-Zade Ahmet Efendi (901/968)'nin talebeliğini yaptı. Sonra da babasının derslerine devam ederek ona asistan oldu. Henüz on yedi yaşında iken 963(1555)'de Rüstem Paşa Medresesine müderris oldu. 966 (1558)'de Haseki Sultan Dâhili'ne, 967 (1559)'da “Sahn-ı Semâniye”ye, 969 (1561)'da ise Şeh-Zâde Medresesine müderris olarak görevlendirildi. Şemsüddin Ahmed Çelebi, yaşı otuzu bulmadan 970 (1562) yılında vefat etti ve babasının mektebinin bahçesine defnedilmiştir. Son derece zeki ve çalışkan olan Şemsüddin Ahmed Çelebi'nin bazı uygunsuz davranışlarından dolayı Ebussu'ud Efendi'nin çok müteessir olduğu ve oğluna nasihat ettiği belirtilmektedir. (Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,

Ebussu'ud Efendi'nin soyu en küçük oğlu Mustafa Çelebi ile devam etmiştir. 19.yüzyılın ortalarına kadar on batın halinde gelen bu aile Hoca Sâdeddin, Karaçelebizâde Abdulaziz, Babaî ve Bosnalı İsa efendilerle akrabalık bağı kurmuştur. Hatta Ebussu'ud'un torunlarına son bağdan dolayı İsa Zadedler denmiştir. Ailenin en son halkalarından biri de onuncu batından torunu ve hattat Vahdeti Efendi'nin eşi Ayşe Sıddîka Hanım'dır⁶⁶.

1.1.2. Talebeleri:

Osmanlı Sultanlarından İkinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed'in zamanlarında yetişen ilim adamlarının çoğu Ebussu'ud Efendi'nin talebeleridir. Bunlardan bazıları şunlardır: Ma'lûl-Zade Seyyid Mehmed, Abdulkâdir Şeyhi, Hoca Sa'deddin, Bostan-Zade Mehmed Sun'ullah Efendi, Bostan-Zade Mustafa, Meşhur Şair Baki Efendi, Hâce-i Sultan Ataullah, Kınalı-Zade Hasan ve Ali Cemali Efendi'nin oğlu Fudayl Efendi⁶⁷.

1992, c. 1, s.49). Ebussu'ud Efendi, oğluna etrafındaki sefihleri kovmasını, zühd ve takva dairesinde yaşamasını isteyerek “ Benim efendim, sevinç ve saadetimin sizin sevinç ve saadetinize bağlıdır. Soysuz bir rezili yanınıza almış, faziletli ve ulu şahısların arkadaşlığından yüz çevirmişsiniz. Gece gündüz günah deryasına dalmanız ve bunda ısrarınız neticesi Allah ve insanlar nazarında itibarınız kalmadığı gibi, bende de Hakk'a tutacak yüz ve el yüzüne bakacak göz koymadınız. İmdi lutuf ve ihsan idüp ol melunu yanınızdan kovunuz ve Cenab-ı Hakk'a tevbe idüp takva üzere olunuz” (Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, c., 1, s.51)

c-) Mahmut Çelebi: Ebussu'ud Efendi'nin bu oğlu hakkında kayda değer bilgi bulunmamaktadır.

d-) Mustafa Efendi: Ebussu'ud Efendi'nin en küçük oğludur. 965 (1559) senesinde doğmuştur. İlmi babasından tahsil etti. Uzun yıllar hizmetinde bulundu ve nihayet ondan icazet aldı. (Aydemir, Abdullah, Büyük Türk Bilgini Ebussu'ud Efendi ve Tefsirdeki Metodu, s. 18)

⁶⁶ Akgündüz, Ahmet “*Ebussu'ud*” *Md.* , DİA. , c.10, s. 366

⁶⁷ *İslam Âlimleri Ans.* , c.14, s.18; Akgündüz, Ahmet “*Ebussu'ud*” *Md.* , DİA. , c.10, s.367

1.1.3. Eserleri:

Ebussu'ud Efendi hakkında araştırma yaptığımız kaynakların bir kısmında eserlerinden bahsedilmiştir. Bu eserlerde, bazı kaynaklarda daha teferruatlı bazılarında da eserlerin adları verilmekle yetinilmiştir. Biz de tezimizin konusunun bir alt bölümünü teşkil eden eserlerini, çok fazla ayrıntıya girmeden, eserin özelliklerinin anlaşılacağı tarzda özetlemeye çalışacağız.

Ebussu'ud Efendi'nin eserleri genel olarak, tefsir, hukuk, dil ve edebiyat şeklinde tasnif edilmektedir. Biz de bu geleneğe uyarak eserlerini üç ana bölümde ele almaya çalışacağız.

A- Tefsir Alanında Yazdığı Eserler:

1- İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kur'ani'l-Kerîm:

Osmanlı Devleti sınırları içinde, asırlar boyunca ilmî ve edebî çalışmalar yapılmıştır. Bu arada tefsir ilmiyle meşgul olan pek çok sayıda bilginin olduğu da bilinmektedir. Ancak, Kur'an-ı Kerim'in tefsirini tam olarak yazanlar azdır. Tefsirle ilgilenen âlimlerden çoğu, daha evvelki zamanlarda yazılmış tefsirlere “Haşiye” ve “ta'lîka” lar vücuda getirmişlerdir. “Tam bir tefsir” yazanların başında, Ebussu'ud Efendi bulunmaktadır. Ebussu'ud Efendi'nin ismini ebedileştiren ve şöhretini dünyaya yayan amillerin ilki bu tefsiridir. Her asırda beğenilen, medh edilen bu esrin muhtelif basmalarının yanında pek çok yazmaları da vardır⁶⁸. Ebussu'ud Efendi yazdığı bu tefsirde, “Keşşaf” tefsiri ile İmâm-ı Beydâvî'nin “Envârü't-tenzîl” ini kaynak olarak almıştır. Bu tefsirlerden aldığı bilgiler yanına, yeni inceleme ve mütalaalar da ilave etmiştir⁶⁹.

Ebussu'ud Efendi, bu tefsirini nasıl yazdığı hakkında açıklamanın bir bölümünde, “Keşşaf” tefsirinin ve İmam-ı Beydâvî'nin “Envâr-üt-tenzîl” adlı tefsîrinin, yazılmış tefsirlerin en meşhuru ve seçilmiş tefsirler olduğunu belirttikten sonra “ Önceden bu iki kitabı okuyup incelemekle meşgul olurken, bunların ihtiva ettiği cevherle, kıymetli bilgilere diğer kitaplarda bulduklarımı da ilâve etmek sûretiyle, güzel bir uslûp ile tertip etmek ve Allâhü teâlâ'nın lütfu olarak kalbime

⁶⁸ Aydemir, a.g.e, s.23; Bilmen, a. g. e. , s.372

⁶⁹ *İslam Âlimleri Ans.* , c.14, s.19

doğacak olan şeyleri de, Kur'an-ı Kerîm'in şânına uygun bir şekilde ilâve edip, Sultan Süleyman'ın hazîne-i şâhânesine hediye etmeyi düşündüm. Lâkin seyahatlerim buna mâni oldu. Yapılacak işin büyüklüğü beni tereddüde düşürdü. Aradan aylar ve yıllar geçti. Meşguliyetin çokluğu, muharebelerde, seferlerde, beldelerde dolaşmam bu işe mâni oldu. Baktım ki fırsat elden gidiyor, ecel yaklaşıyor. Hayat güneşi batmak, sönmek üzere, artık meşgalemin çokluğuna bakmadan arzu ettiğim kitabı yazmaya karar verdim. Allâhü teâlâ'ya sığınarak işe başladım⁷⁰ demektedir.

Ebussu'ud Efendi bu tefsirinde Kur'an'ın Kur'an ve hadislerle tefsirine önem vermiş, esbâb-ı nüzul, nesih, kıssalar, fikhî ve kelâmî meseleler, dil, kıraat, isrâiliyât, muhkem ve müteşâbih gibi konular üzerinde durmuştur. Şiirle istişhâd yolunu kullanmış, belâgat ve i'caz, ayetler arasındaki münasebetler gibi tefsir ilminin inceliklerini ele almıştır. Ehl-i sünnet akidesine sıkı sıkıya bağlı kalması, zekâ ürünü buluşlarının çokluğu, ayetler arasındaki tenasübün mükemmel şekilde incelenip açıklanmış olması sebebiyle "Keşşaf" ve "Envârü't-Tenzil" adlı tefsirlerden daha üstün olduğunu söyleyenlerin bulunduğu belirtilmektedir⁷¹.

Bu tefsir, 973 (M.1566) senesinde yazılıp tamamlanınca Mekke ve Medine'ye iki nüsha gönderilip, o zaman ilim öğrenmekte olan talebelerin istinsah etmesine, yazarak çoğaltmalarına izin verilmiştir⁷². Bu tefsirin İstanbul Kütüphanelerinde ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde bulunan kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshaları vardır. Ebussu'ud Efendi bu tefsirin bir kısmını H. 972 (M.1564) 'de Kanunî Sultan Süleyman'a takdim etmesi üzerine Bayezid müderrisliği ile beraber üç yüz akçe zammiyle müftülük yevmiyesi birdenbire beş yüz akçeye çıkarılarak kazasker yevmiyeleri ile müsavi olmuştur. Ebussu'ud Efendi bir sene sonra tamamlayarak takdim ettiği zaman yüz akçe daha ilâve olunmak suretiyle yevmiyesi altı yüze çıkarıldı.⁷³

2- Maâkidü't-tarrâf fi evveli Sûreti'l- feth minel-Keşşâf: Zemahşerî'nin el-Keşşaf adlı tefsîrinin feth sûresiyle ilgili bölümünün haşiyesidir⁷⁴.

3- Tefsîru Sûreti'l- Furkan⁷⁵

⁷⁰ A.g.e. , c. 14, s. 19

⁷¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, s. 293; Okiç, M. Tayyib, *Tefsir Usulü Notları*, s. 111

⁷² *İslam Âlimleri Ans.* , c. 14, s. 19

⁷³ A.g. e. , c.14, s. 19; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 176- 177

⁷⁴ Akgündüz, Ahmet "*Ebussu'ud*" *Md.* , DİA. , c.10, s.370

4- Tefsîru Sûreti'l- Mü'minîn⁷⁶

5- **Risale fî bahsi îmani'l-Fir'avn:** Firavun'un imanı ile ilgili olup son nefesinde iman eden kimsenin imanının sahih olduğunu söyleyen âlimlere karşı yazdığı bir reddiyedir⁷⁷.

B) Hukuk Alanında Yazdığı Eserler:

1- **Fetâvâ-yı Ebussu'ud Efendi:** Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi'nin fetvalarını toplayan mecmuaların hepsi yazmadır⁷⁸. İstanbul Kütüphanelerinde Ebussu'ud Efendi'ye nisbet edilen fetvaların derlenmesiyle meydana gelmiş birçok fetva mecmuası vardır⁷⁹. M.Ertuğrul Düздаğ; Millet Kütüphanesi, Ali Emîri bölümünde 80 no'lu fetva mecmuası ile Beyazıt Kütüphanesi, umumi bölümde 2757 no'lu fetva mecmuasını yeniden düzenleyerek yayınlamıştır⁸⁰.

M. Ertuğrul Düздаğ; Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk Hayatı adlı kitabında İstanbul Kütüphanelerinde bulunan ve Ebussu'ud Efendi'ye ait fetvaları ihtiva eden mecmualardan hacimli olan 37 tanesini bölüm adı, kitap no'su, yaprak sayısı ve bölümün bulunduğu kütüphane adıyla beraber kaydetmiştir⁸¹.

2- **Ma'rûzât:** Çeşitli meselelere dair, Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile tanzim edilmiş olan ve fetva şeklindeki hükümleri ihtiva eden bir risaledir⁸². Padişahın iradesi ile ve bilgisi dâhilinde hazırlanan bu fetvalar, kadıları bağlıyor ve uymaları zorunlu hale geliyordu. Muhtemelen bu fetvalar, Ebussu'ud Efendi'nin ölümünden sonra da Şeyhülislam Hamid Efendi tarafından toplanarak II. Selim'e yeniden arzedilmiş ve uzun yıllar mahkemelerde yürürlükte kalmıştır⁸³. İstanbul

⁷⁵ A.g. e. , c. 10, s. 370

⁷⁶ A.g. e. , c.10, s. 370

⁷⁷ A.g. e. , c. 10, s. 370

⁷⁸ A.g. e. , c. 10, s. 370

⁷⁹ Düздаğ, a. g. e, s. 24

⁸⁰ Akgündüz, Ahmet "*Ebussu'ud*" *Md.* , DİA. , c.10, s. 370

⁸¹ Düздаğ, a. g. e, s. 27

⁸² Aydemir, a. g. e, s.23

⁸³ Akgündüz, Ahmet "*Ebussu'ud*" *Md.* , DİA. , c.10, s. 370

Kütüphanelerinde bir hayli yazmaları mevcut olan bu eser, Milli Tetabbu'lar Mecmuası'nda yayınlanmıştır. Eser, soru- cevap tarzındadır⁸⁴.

3- Arâzi-yi Harâciyye ve Öşriye Hakkında Kanun ve Fetvâlar: Kanunnâme, Kanûn-ı Muâmelât adlarıyla da kaydedilen bu eser, Ebussu'ud Efendi'nin Osmanlı mîri arazi hukukunun temelini teşkil eden on kadar uzun fetvası veya bu fetvaların mukaddimesini teşkil ettiği Kanûn-ı Cedîd nüshalarıdır. Tamamının Ahmet Akgündüz tarafından Osmanlı Kanunnameleri adıyla neşredildiği belirtilmiştir⁸⁵.

4- Risale Fi Vakfi'l – Menkul Ve'n – Nukûd, Mevkîfî'l-ukûl Fi Vakfi'l-Menkû veya Risale Fi Cevazî Vakfi'n-Nukûd: Ebussu'ud Efendi bu risalesinde taşınır malların ve paranın vakfedilebileceğinin caiz olduğunu ele almıştır⁸⁶.

5- Bida'atü'l-Kâdî Li-İhtiyâcihi Fi'l-Mûstakbel Ve'l-Mazi: Osmanlı kadılarının uyması gereken usul ve erkânı anlatan önemli bir risaledir⁸⁷.

6- Fetavâ kâtiplerine Tenbih: Fetva yazarların uyması gereken usul ve erkânı anlatan önemli bir risaledir⁸⁸.

7- el- Fetva'l Müteallika bi- Beyâni'l – Vakti'l-Mutebere li'l- Hasâd ve İstihkâki'l- Galât: Osmanlı hukukunda araziden alınan ürünlerin hasat vakitleriyle vergi tahsil zamanlarını anlatan ve daha sonra kanunnâmelerin temel kaynağı haline gelen bir fetvanın hem Arapçası hem de Türkçesi mevcuttur⁸⁹.

8- Gamezâtü'l- Melih fi evveli Mebâhisi: Bu risale, Allâme Sadru'sh-Şerîa Ubeydullah (ö.747/1346)'ın usule ait "Tenkîhu'l- usul" isimli meşhur eserinin "Kasr-ı âm" bahsine yazılmış bir ta'likadır⁹⁰.

9- Şevâkıbü'l- Enzâr fi Evaili Menarü'l-Envar: Hanefî hukukcusu Ebu'l – Berekât en- Neseffî'nin usul-i fıkha dair Menarü'l- envâr adlı eserinin ilk kısımlarının Arapça şerhidir⁹¹.

10- Hasmü'l- Hılâf fi'l- Mesh ale'l- Hilâf: Ebussu'ud Efendi'nin oğlu Mustafa Çelebi için yazdığı mest üzerine mesh ile alakalı bir risaledir⁹².

⁸⁴ Aydemir, a. g. e, s. 24

⁸⁵ Akgündüz, Ahmet, "Ebussu'ud" Md. , DİA. , c.10, s. 370

⁸⁶ Aydemir, a. g. e, s. 27

⁸⁷ Akgündüz, Ahmet, "Ebussu'ud" Md. , DİA. , c.10, s. 370

⁸⁸ A. g. e. , c.10, s.3 70

⁸⁹ A. g. e. , c.10, s. 370

⁹⁰ Aydemir, a. g. e. , s. 25

⁹¹ Akgündüz, Ahmet "Ebussu'ud" Md. , DİA. , c.10, s. 370

11- Risale fi vakfi'l-arazi ve ba'zı ahkâmi'l vakf: Osmanlı arazi hukukunu, arazinin nasıl vakfedileceğini konu edinen bir risaledir. Bazı kütüphane kayıtlarına Risale fi taksîmi'l-arâzî olarak ta geçmiştir. Bu risalenin Türkçesi mevcuttur⁹³.

12- Risale Fi tescîli'l- evkaf: Özellikle nakit para vakıflarının tesciliyle vakfının tamamlandığını anlatmak için kaleme alınmıştır⁹⁴.

13- Risale Fi Vakfi't-tevâhîn ak'l –arzi'l- mevkûfe li'l- gayr: Başkasına ait vakıf arazisi üzerinde bulunan değirmenlerin vakıf yapılıp yapılmayacağını tartışıldığı bir risaledir⁹⁵.

14- Öşür Hakkında: Osmanlı vergi hukukunun şer'i esaslarını açıklayan bir risaledir. Ahmed Akgündüz tarafından yayınlanmıştır⁹⁶.

C) Dil ve Edebiyat Alanında yazdığı Eserler:

1- Galatât-ı Ebussu'ûd (Galatat-ı Avam) : Yanlış kullanılan bazı kelimelerin tashihine ait Türkçe yazılmış küçük bir risaledir⁹⁷. Eserin Mustafa Şevket tarafından şerhedildiği kaydedilmiştir⁹⁸.

2- el- Kasîdetü'l- Mimiyye: Doksan küsur beyitten meydana geldiği ve bir çok alim tarafından şerh yazıldığı bildirilmektedir⁹⁹.

3- el Kasîdü'l- Arabiyye: Ebussu'ud Efendi'nin çeşitli Arapça Kasidelerini toplayan bir mecmuadır¹⁰⁰.

4- Kaside Fi risâi's- Sultan Süleyman: Kanuni'ye yazdığı Türkçe mersiyedir¹⁰¹.

5- Münşeât-ı Ebussu'ûd: Ebussu'ud Efendi'nin resmî nesir yazılarıdır¹⁰². Ebussu'ud Efendi'nin bunlardan başka akaide ve tıbbı dair risaleleri ile vezir Semiz

⁹² A. g. e. , c.10, s.370; Aydemir, a. g. e. , s. 24; *Kesfu'z- Zunun*, 1, s. 665

⁹³ Akgündüz, Ahmet, "*Ebussu'ud*" *Md.* , DİA. , c.10, s.370

⁹⁴ A. g. e. , c.10, s. 370

⁹⁵ A. g. e. , c.10, s. 370

⁹⁶ A. g. e. , c.10, s. 370

⁹⁷ Aydemir, a. g. e. , s. 28

⁹⁸ Akgündüz, Ahmet, "*Ebussu'ud*" *Md.* , DİA. , c.10, s. 371

⁹⁹ A. g. e. , c. 10, s. 371

¹⁰⁰ A. g. e. , c. 10, s. 371

¹⁰¹ A. g. e. , c. 10, s. 371

¹⁰² A. g. e. , c. 10, s. 371

Ali Paşa'nın arzusu üzerine kaleme aldığı duanın önemini anlatan, bir mukaddime ve yedi babdan meydana gelen bir dua mecmuası'da vardır¹⁰³.

1.2. Ebussu'ud Efendi'nin İlmî Şahsiyeti:

“Şeyhülislam” ünvanı Osmanlılarda resmî bir sıfat olarak kullanılmadan çok önce İslâm âleminde görülmüştür. “Fahrülislâm, burhânülislâm, hüccetülislâm.” ta'zim ifade eden birçok vasıflardan biri olarak, büyük âlim ve fakihlerin bazılarında unvan olmuştu¹⁰⁴.

Osmanlı Devletinin kurulduğu yıllarda Anadolu'da bu ünvanı taşıyan şahsiyetler bulunuyordu. Fakat bu kimseler, devlet tarafından resmen tayin olunmuş ve azl olunabilir şahsiyeler olmayıp, ilim ve kemalleri dolayısı ile bu ünvan halk tarafından kendilerine verilmişti¹⁰⁵.

Şeyhülisamlık makamının resmî unvan olarak kullanılması ile alakalı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri kesin olmamakla beraber “Şeyhülislam” tabirinin resmî unvan olarak II. Murat devrinde kullanılmaya başlanması, diğeri ise Kanuni Devrinde “Başmüftülük” yerine “Şeyhülislam” tabiri kullanılarak resmi bir unvan sayılmasıdır¹⁰⁶.

İslam hukununun (fıkıh) en büyük bilgini olan Şeyhülislam, müftü, müderris ve kadılar gibi, âlimlerin teşkil ettiği “ilmiye sınıfı”nın başkanı durumundaydı¹⁰⁷. Müftü ve kadılar buldukları şehir ve kasabalarda imani ve hukuki meselelerin son mercii idiler. Şeyhülislam ayrıca, devlet idaresi, harp ve sulh meseleleri, çıkarılacak yasaklar ve diğere önemli konularda söz sahibiydiler¹⁰⁸.

Osmanlı Devleti'nde yüz elli küsur ilim adamı Şeyhülisamlık makamında bulunmuşlar ve bunların çoğu ancak Şeyhülisamlık yaptıkları dönemde tanınırken, Kemalpaşa-zade ve Ebussu'ud Efendilerin değerleri asırlar ötesine taşınmıştır.

Ebussu'ud Efendi, devlet işlerini ve hizmetlerini mükemmel bir şekilde yürütmesi yanında, talebe yetiştiriyor ve kıymetli eserler meydana getirmeye de

¹⁰³ A. g. e. , c. 10, s. 371

¹⁰⁴ Düzdağ, a. g. e. , s. 17

¹⁰⁵ Baltacı, Cahit, *xv. ve xvi. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 51

¹⁰⁶ Düzdağ, a. g. e. , s. 17

¹⁰⁷ A.g.e. , s.17

¹⁰⁸ A. g. e. , s. 17

çalışıyordu. Meşguliyetinin çokluğuna rağmen, talebelerini hiç aksatmaz ve zamanında derslerini verirdi¹⁰⁹.

Ebussu'ud Efendi, cinlere fetva vermesiyle de meşhur olmuştur. Eyyûb Sultan'da Yazılı Medrese adıyla tanınan medresede bulunduğu sırada, cinlerden bir kısmı kendisinden fetva sorarken, diğerleri de medresenin duvarlarına bir şeyler yazmışlardı. Cinler tarafından yazı yazılan bu medreseye “Yazılı Medrese” ismi verilmiştir. Bu yazılar daha sonra üzerlerine badana çekilerek kapatılmıştır¹¹⁰.

Ebussu'ud Efendi, sorulan sorulara gayet anlamlı cevaplar verirdi. Şeyhülislamlığı dönemindeki fetvaları bir kanun maddesi mahiyetindeydi. Sorulan soruların şekline göre cevaplar verirdi. Sual manzum ise, cevabı da kâfiye ve vezin bakımından suale uygun olarak verirdi. Sorulan soru, nesir ve secili ise, cevabı da ona göre verirdi. Sual Arapça ise, cevabı da Arapça, sual Farsca ise cevabı da Farsca, Türkçe ise cevabı da Türkçe olurdu. Ebussu'ud Efendi çoğu gün binden fazla fetva verirdi. İki defa da işlerin çokluğu nedeniyle sabah namazından sonra başlayıp ikinci namazında bitirmiş ve birinde 1412, diğerinde ise 1413 fetva verdiği tesbit edilmiştir¹¹¹.

Ebussu'ud Efendi; başta muhteşem bir hükümdar olan Kanuni Sultan Süleyman, İlimde Zenbilli Ali Efendi ve İbn-i Kemal Paşa, İmam-ı Birgivi gibi âlimlerin, Edebiyatta Fuzuli ve Baki gibi şairlerin, mimaride Mimar Sinan, tarihte Selanikli Mustafa ve Ali, Nişancı Mehmed, coğrafyada Pîri Reis, denizcilikte Barbaros ve Turgut Reis gibi meşhur kimselerin bulunduğu bir devirde bulunmuş ve ilimdeki yüksek derecesi ve maharetiyle Şeyhülislamlık makamında hizmet etmiştir¹¹².

Ebussu'ud Efendi'nin Türkçe, Arapça ve Farsca şiirleri vardır. Kasîde-i Mimiyyes'si¹¹³ en meşhuru olup Arapça yazmıştır. Şiirlerinde de ilimdeki derinliğinin izleri görülmektedir¹¹⁴.

Ebussu'ud Efendi, Arapça ve Arap edebiyatına hâkimdi. Bu durumu zamanın âlimleri ve Arap şairleri tasdik etmişlerdir. Aynı zamanda Arapçayı gayet güzel

¹⁰⁹ İslam Âlimleri Ans. , a. g. e. , c. 14, s.15

¹¹⁰ A.g.e. , c. 14, s. 15

¹¹¹ A.g.e. , c. 14, s. 15

¹¹² A.g.e. , c. 14, s. 16

¹¹³ Şemseddin Sami, a. g. e. , s. 722; bkz. Bilmen, a. g. e. , s. 372

¹¹⁴ İslam Âlimleri Ans. , c. 14, s.16

yazar ve konuşurdu. Şemsi Paşa'nın yazdığı beş yüz beyitlik manzum "Vikaye"nin incelemesini yaparak nazik ve zarif bir üslupla yanlışları gösterip, bir yazı ile iade etmiştir. Sorulan nükteli garip soruları aynı tarzda ve aynı üslupta cevaplandırır. Nüktedan birinin hazîne manasına gelen "Hızânetü" kelimesinin ve çanak manasına gelen "Kas'atü" kelimesinin fetha ile mi yoksa kesre ile mi okunur diye sorduğu soruya; "lâ teftehü'l-hızânete velâ teksîru'l-kas'ate" diye cevap vererek hem nahiv yönünden kelimeleri ele almış hem de sanatsal bir inceliği ortaya koymuştur. Yani, "hızâne kelimesini fetha ile okuma, kas'atü kelimesini de kesre ile okuma" diye belirtmekle beraber "hazinelere açma çanağı da kırma" anlamında nükteli bir cevap vermiştir¹¹⁵.

Ebussu'ud Efendi'ye "müfessirlerin hatibi", "Nu'mân-üs-Sânî (İkinci Ebû Hanîfe)", "müftiyyü's-sakaleyn (cinlerin ve insanların müftisi)" ve İbn-i Kemal Paşa'dan sonra "muallim sâni" lakaplarıyla ilim adamlarınca tanınmıştır¹¹⁶. Ebussu'ud Efendi, bütün ilimlerde mahir olmakla beraber, özellikle tefsir, fıkıh ve Arabî ilimlerde mütehassıs idi. Asrında İslâm âleminde onun derecesinde bir âlim yetişmemiştir. Zamanında Hanefî Mezhebinin reisliği onda idi. Dört mezhebin fıkıh bilgilerine vakıftı¹¹⁷.

Ebussu'ud Efendi'nin ilmî kariyerini göstermesi açısından şu bilgiyi vermekte de fayda vardır. Şöyleki; Timur Han zamanında asrın en meşhur iki âlimi olan Sa'dettin Teftâzânî ile Seyit Şerif Cürçânî arasında, Arabî ilimlerin bir kolu olan me'ânî ilminde "temsili istiare" ile ilgili yapılan dünyaca ünlü bir münazara; bir defasında Ebussu'ud Efendi ile devrin meşhur âlimi olan Hoca Hafız Taşkendî arasında da yapılmış ve münâzara beş saat sürmüştür. Bu da Ebussu'ud Efendi'nin ilimdeki yüksek derecesini göstermesi açısından önemlidir¹¹⁸.

¹¹⁵ Mevlevî, *Beyanü'l-Hak*, c. 2, s. 946

¹¹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 292

¹¹⁷ A. g. e. , s. 293

¹¹⁸ İslam Âlimleri Ans. , c.14, s. 17

1.3. Ebussu'ud Efendi'nin Yetişmiş Olduğu Dönemde Osmanlıda Düşünce ve Kültürel Yapı:

Ebussu'ud Efendiyi tasavvufla ilişkilendirmek için onun yaşamış olduğu dönemin düşünce ve kültürel yapısını tespit etmek gerekmektedir. Bu bizi Ebussu'ud efendinin tasavvufa bakışı hakkında daha sağlıklı bir sonuca götürür. Çünkü devrin düşünce yapısı hali üzere dönemin düşünen insanları üzerinde etkisini göstermektedir.

Ebussu'ud Efendi, 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın sonları arasında yaşamıştır. Yaşadığı devirde Osmanlı Devleti en geniş sınırlara, en yüksek askeri ve ekonomik güce ulaşmakla kalmamış; bilim, kültür, düşünce ve sanatta da zirveye çıkmıştır. Osmanlının bu devirleri, düşünce tarihimizde birbirinden hayli farklı dinî anlayış ve düşüncelerin belirdiği, sonuçta da toplumda renkli ve zengin bir kültürün oluştuğu bir dönemdir.¹¹⁹ Bu zaman zarfında Osmanlı topraklarındaki ilim ve fikir hayatını iki guruba ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, medrese ve müderrisler, ikincisi ise, medreselerin dışında gelişen fikir ve düşünce hayatıdır ki, tekke, zaviye ve mutasavvıflardır.¹²⁰

Medreseler ve müderrislerin Osmanlı fikir ve düşünce hayatı üzerinde etkileri çok büyüktür. Bu nedenle öncelikle medreselerde oluşan fikir hayatından bahsetmekte fayda vardır.

Osmanlı Devletinde resmî manada hizmet veren eğitim ve öğretim kurumlarının başında gelen medreselerin, düşünce ve fikir hayatı üzerinde büyük bir etkisi olduğu ortadadır.

Osmanlılarda ilk medrese, 731/ 1330'da Gazi Orhan Bey tarafından o tarihte küçük bir beyliğin merkezi olan İznik'te yapılmış ve buraya ilk müderris olarak Türk âlim ve mütefekkirlerinden Dâvud-i Kayserî (751/ 1350) tayin edilmiştir.¹²¹ Bundan sonra peyder pey fethedilen her yerde Osmanlılar cami, medrese, mektep ve imaret tesis etmek suretiyle o yeri mamur hale getirmişlerdir. Böylece kısa bir zamanda, ilmî ve içtimaî müesseselerle, şehir ve kasabalara İslâm damgasının vurulduğu

¹¹⁹ Dalkıran, Sayın, *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, s.13

¹²⁰ Dalkıran, a.g.e. , s.13

¹²¹ Uzunçarçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.1

görülmektedir.¹²² Ancak Osmanlı Devletinde sistemli ve esaslı medrese teşkilatının ortaya çıkması Fatih Sultan Mehmed zamanındadır. Onun devrinde Sahn-ı Seman Medresesi yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan Süleymaniye Medreselerinin de eğitim ve öğretimdeki yeri oldukça önemlidir.¹²³ Buralarda, dinî ilimlerin yanında Dilbilgisi, Aritmetik, Edebiyat, Geometri ve Astronomi dersleri de okutulmuştur.¹²⁴

14. ve 15. Yüzyılda kültür yönünden Anadolu'dan üstün olan İran, Mâverâünnehir, Suriye ve Kâhire, 15. Asrın son yarısından itibaren bu üstünlüğü Anadolu'ya bırakmışlardır. Bahsedilen ilim ve kültür merkezlerine ihtisas için giden âlimlerin geri dönmesiyle ve çeşitli nedenlerle İstanbul'a gelen âlimlerin sayısının artışıyla, İstanbul adeta bir ilim ve kültür, fikir ve düşünce şehri olmuştur.¹²⁵ Ayrıca burada, değişik yerlerden gelen bu âlim ve mütefekkirler sayesinde çeşitli fikir ve düşünceler doğup gelişmiştir.

Birçok İslâm memleketinde olduğu gibi, Osmanlı Medreselerinde de yaygın olan ekol Fahreddin Râzî (606/ 1209) ekolüydü. Bu ekolü ilk defa Anadolu'da Molla Fenârî diye meşhur olan Şemseddin Mehmed (834/ 1431) kurmuştur. Bursalı Hoca-zade (893/ 1488), Hayalî Şemseddin (875/ 1470), Kastalânî, Sinan Paşa (891/ 1486), Muarriif-zade, Hatip-zade (901/ 1495) bu mektebin mensupları arasındadır. Sinan Paşa'nın talebelerinden Tokatlı (Molla Lütü) (900/ 1495), onun da talebesi ibn-i Kemal ve ibn-i Kemal'in de talebesi Ebussu'ud Efendi ve benzerleri bu mektebin en parlak şahsiyetlerindendir.¹²⁶

Osmanlı Memleketlerinde dinî ve hukukî ilimlerin yanında, Matematik, Felsefe ve Astronomi vb. ilimlerle ilgili dersler de okutulmaktaydı. Bu ilim dallarında değerli ilim adamları yetişmiş ve yaptıkları çalışmalarıyla daha sonraki asırlara ışık tutarak şöhretlerini muhafaza etmişlerdir. Dini, hukukî ve diğer bazı sahalarda hizmet vererek meşhur olmuş bilim adamlarından bazıları şunlardır: Şerefüddin Dâvud-i Kayserî (751/1350), Hızır Bey (863/1459), Sinan Paşa (891/1486), Alaaddin Ali Kuşcu (879/1474), Müeyyed-zâde Abdurrahman (922/

¹²² Uzunçarçarşılı, a.g.e. , s. 2

¹²³ Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, s. 171

¹²⁴ Dalkıran, Sayın, a.g.e. , s.14

¹²⁵ Toksöz, Hatice, *Osmanlı'nın Klasik Döneminde Felsefe ve Değeri*, Değerler Eğitimi Dergisi, s. 127

¹²⁶ Dalkıran, a.g.e. , s. 14

1516), İbn-i Kemal (940/1534), Taşköprü-zâde Ahmed İsamüddin (968/1561), Ebussuûd Mehmet Efendi (982/1574). Bu âlimler, 14. asrın sonundan itibaren 15. ve 16. asırlarda, Osmanlı Memleketlerinde fikrî hayatın, Ehl-i Sünnet itikadı istikametinde teşekkülünde büyük rol oynamışlardır.¹²⁷

Konumuzun başında belirttiğimiz üzere medrese dışında oluşan fikir ve düşünce hayatından bahsetmekte de fayda vardır. Medrese dışında oluşan fikir ve düşüncenin temelinde, tasavvufî düşünceler yer almaktadır. Tasavvufun Anadolu topraklarına ne zaman ve hangi yollarla geldiğine kısaca bakacak olursak, İslam Düşüncesi Gazzalî'ye kadar "mütakellimûn", "Mutasavvife" ve "Felâsife" eliyle üç koldan ilerlemiş ve birbirleri arasında oluşan rekabet ve tartışmalar İslâm ilim ve tefekkür hayatına büyük bir canlılık ve dinamizm getirmiştir. Ancak Gazzalî ile birlikte, kelâm, felsefe ve tasavvuf arasındaki sınırlar giderek ortadan kalkmaya başlamıştır. Gazzalî; kelim, felsefe, Batınlık ve tasavvufu eleştirel bir yaklaşımla inceledikten sonra bir taraftan kendisinden önceki kelâmcıların uzak durdukları Aristo mantığının yöntem olarak kullanılmasında dinen bir sakınca olmadığını ve mantık bilmeyenin bilgisine güven olamayacağını savunmuş, diğer taraftan da kelâmcıların subjektif olduğu için başkalarını bağlamayacağını kabul ettikleri "keşf" ve "ilham"ı hakikate ermenin en güvenilir yolu kabul ederek, kelâmın kapılarını hem mantık ve hem de tasavvufa açmıştır. Gazzalî, akıl ile inancı karşı karşıya getirerek yaptığı tenkitler neticesinde metafizik kesinliğe götürecektir. bilgini tasavvufî bilgi olduğunu belirtmiştir.¹²⁸

Konuyla ilgili olarak, İbn-i Haldun (1406) ve Kâtip Çelebi (1655) son dönem kelâmcıların felsefe konularını, kelâm ilmine karıştırdıklarını ifade etmektedirler. Başından beri felsefe meseleleri ile içli dışlı olan kelâm ilmi müteahhirin kelâmcıların kaleminde sistematik felsefe kitaplarını andırır bir literatür geliştirmeye başlamış ve bu şekilde Osmanlı düşünce hayatına girmiştir. İbn-i Haldun ise kelâm ve felsefenin konularının birbirinden farklı olduğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde İbn-i Haldun'e göre Gazzalî sonrasında kelâm ve felsefede görülen içiçelik, tasavvuf için de geçerlidir.¹²⁹ Anlaşılan odur ki felsefe ile kelâmın birbirine karıştığı gibi bilhassa Gazzalî sonrasında felsefe ile tasavvufu birbirine karışmıştır.

¹²⁷ Dalkıran, a.g.e. , s. 15

¹²⁸ Toksöz, , a.g.e. , s. 125- 126

¹²⁹ Toksöz, a.g.e. , s. 126

İlk dönemlerden itibaren tasavvufun kelâm ve felsefe ile bir etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir. Bu etkileşime örnek verilecek olursa, vahdet-i vücûd anlayışının bir yandan sudûrla, diğer yandan da kelimcilerin cevher-araz görüşüyle irtibatlı olduğu görülür. Dolayısıyla bu etkileşim süreci neticesinde önceki dönemdeki zühd ağırlıklı tasavvuf ile birlikte kısmen kelâm, ancak özellikle felsefenin konusu olan varlık meseleleriyle de ilgilenmesi tasavvufu¹³⁰, bilim sınıflamasındaki yerine yerleştirmiştir. Bu etkileşim neticesinde tasavvuf, 12. ve 13. yüzyıllarda Şihâbeddin Sühreverdi ve Muhyiddin İbn Arabî gibi sûfî filozofların elinde felsefî bir nitelik kazanarak Sadreddin Konevî (1274), Abdürrezzak Kâşânî (1329), Dâvûd-i Kayserî ve benzeri âlimler vasıtasıyla Osmanlı bilim dünyasına aktarılmıştır.¹³¹

Ondördüncü asırdan itibaren Anadolu'nun her yerinde küçük-büyük bir takım tarikatlar kurulmuş ve yayılmıştır.¹³² Ayrıca diğer bazı yerlerde kurulan tarikatlar da, göçler sebebiyle Anadolu'ya ulaşmıştır.¹³³ Anadolu'nun kültürel ve dinî açıdan son derece önemli olan göçler sonucunda gelen bu derviş zümreleri, başlangıçta “uç” denilen Bizans'a komşu olan yerlerde memleket açmak ve fütihat yapmak maksadıyla uygun buldukları yerlere yerleşip hayvancılık ve ziraatla uğraşmışlardır. Bu erenler tamamen sosyal ve iktisadî hayatın tamamıyla içinde idiler. Bunlar her tarafta tekkeler ve zaviyeler tesis ederek tasavvuf esaslarını halka yaymışlar¹³⁴ ve böylece Anadolu'da yerleşik düzene geçilmesini temin etmişlerdir. Bu dervişler daha sonra Osmanlı Ordusu ile Rumeli'ye geçerek genellikle derbent ve geçit yerlerinde tekkeler inşa ettiler, bu tekkeler imar ve asayiş açısından devlete büyük yardımlar sağlamış, devlet de kendilerine destek olmuştur. Hatta dervişlerin bu samimi hizmetleri karşılığında hükümdarlardan çok büyük ilgi ve alaka görmüşler, bunun sonucunda da tasavvufî fikir ve düşünce hayatı daha da canlılık kazanmıştır.¹³⁵

Onbeşinci asrın ikinci yarısından Onaltıncı asrın ortalarına kadar Ankaralı Hacı Bayram-ı Velî halifelerinden Akşemseddin namıyla bilinen Mehmed b. Hamza ile Vefâ mahlası ile meşhur Konyalı Şeyh Muslihiddin Mustafa ve Çelebi Halife

¹³⁰ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, c. 2, s. 672

¹³¹ Toksöz, a.g.e., s. 126

¹³² Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 6.Baskı, s. 16

¹³³ Köprülü, Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötüken Yay., s. 168

¹³⁴ Köprülü, Fuat, *İlk Mutasavvıflar*, s.16

¹³⁵ Gökbilgin, M. Tayyip, “Süleyman I.” *Md.*, İA., c. XI, s. 148- 153

denilen Cemalüddin Aksarayî, Sünbül Sinan, Merkez Muslihiddin, İbrahim Gülşenî, Ümmi Sinan, Şaban-ı Velî gibi farklı tarikat erbabı olan ârif şahsiyetler kendi tarikatlarını yaymışlardır.¹³⁶ En çok yaygın olan tarikat ise Şirvanlı Şeyh Yahya (869/ 1464)'ya ait bulunan Halvetiyye tarikatıdır. Bu tarikat birçok şube ve kollara ayrılmak suretiyle genişleyerek devam etmiştir.¹³⁷ Ebussu'ud Efendi Döneminde Tasavvufî Hareketler konusunda tarikatlar hakkında bilgi verdiğimiz için burada detayından bahsetmiyoruz. Osmanlı hudutlarının genişlemesiyle Irak, Suriye ve Mısırda intişar etmiş olan Kadirî ve Rufaî tarikatları da Anadolu ve Rumeli'ye ulaşarak yayılmışlardır.¹³⁸

Osmanlı topraklarında bu tarikatların dışında düşünce hayatına renk katan daha değişik düşünce akımları ve tasavvufî cereyanlar da bulunmaktadır. Bunların önde gelenlerinden birisi Melâmîlik'tir. Melamilikte, vahdet-i vücud düşüncesi ile beraber, riyadan, kibirden, övünmekten ve ihtirastan sakınmak, Allah'a iman ve peygamberi taklitte samimi olmak gibi değerler yanında, Ehl-i Sünnet inancına oldukça ters olan inançlar da bulunmaktadır. Bunlar, kerametleri inkâr etmelerinin yanında, şekle taalluk eden namaz ve zikir gibi dinî ibadatlere lakayt davranarak, insanı sorumluluktan uzak tutan düşüncelere de sahiptiler.¹³⁹

Onbeş ve Onaltıncı asırda Osmanlı sınırları içerisinde yaygın olarak bulunan fikir akımlarından biri de Kalenderilik'tir. Kabaca Kalenderîlik, yaşadığı toplumun düzenine karşı çıkarak dünyaya önem vermeyen, bu düşüncesini de günlük hayatta uygulama safhasına çıkaran tasavvufî akımdır.¹⁴⁰

Kaynaklarda tespit edildiğine göre kalenderiler, mahrem yerleri hariç çıplak olarak dolaşırlar, güneşte kurutulmuş bir koyun veya keçi derisini yaz ve kış kıyafeti olarak sırtlarında taşırlardı. Ellerinde ucu topuzlu bir asa ve bellerinde çeşitli işlerde kullanılmak üzere bir nacak bulunur. Bu nacakları fırsat buldukça yolcuları soymak için de kullandıkları belirtilmektedir. Yiyeceklerini genellikle dilenerek temin ederler. Her yerde tekkeleri olmasına karşın Battal Gazi zaviyesini çok üstün tutarlar.

¹³⁶ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, s.343

¹³⁷ Uzunçarşılı, a.g.e. , c. 3, s. 344

¹³⁸ Uzunçarşılı, a.g.e. , c. 3, s. 344

¹³⁹ Dalkıran, a.g.e. , s. 17; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.325- 326

¹⁴⁰ Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderiler (xıv-xvıı. Yüzyıllar)*, T.T.K. Yay. , s. 5

Cuma günleri burada ayin yaparlar ve ayinleri esnasında esrar kullanıp kendilerini yaralarlar.¹⁴¹

Onbeş ve Onaltıncı asırda Osmanlı sınırları içerisinde yaygın olarak bulunan fikir ve düşünce akımlarından biri de Hurufîliktir. Bu tarikat, 14. yüzyılın son çeyreğinde Fadlullah en-Na'îmî el- Esterebâdî (800/1398) tarafından Horasan'ın Esterâbâd kasabasında kurulmuş ve yayılarak 15. ve 16. yüz yıllarda Anadolu'yu da kaplamıştır.¹⁴²

Onbeş ve Onaltıncı asırda Osmanlı memleketlerinde en fazla isminden söz edilen tarikatlardan biri de hiç şüphesiz Bektâşîlik'tir. Aslında Hacı Bektâş-ı Veli (788/1337-1338), Ahmed Yesevi ocağından, Horasan erlerinden büyük bir zattır. Osmanlı Sultanı Orhan Gazi ile sohbet etmiştir. Yeniçeri askerî teşkilatı kurulurken de dua edenlerdendir. Bu zattan feyiz alanlara ve onun yolunda gidenlere Bektaşî denildi. Zamanla bu temiz, iyi niyetli Bektaşîler yok denecek kadar azaldı.¹⁴³ Bu arada Hacı Bektâş-ı Veli, özellikle Kalenderiler, Haydarîler, Işıklar ve Torlaklar tarafından acımasız bir şekilde kötüye kullanılmıştır. Bu zümrelerce, çeşitli sebeplerden dolayı Bektaşî ocağına el atılmış ve Hacı Bektâş-ı Veli, Batîni, Hurufî ve Şii vasıflı bir menfi edebiyata âlet edilmiştir.¹⁴⁴

Osmanlı Devletinde, Yeniçeri Ocağının kuruluşunda Bektaşîlerin büyük rolü olmuştur.¹⁴⁵ Bu gelenek devam etmiş, Osmanlı var olduğu müddetçe sonra gelen

¹⁴¹ Ocak, Ahmet Yaşar, a. g. e. , s. 112

¹⁴² Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 327

Fatih zamanında saraya kadar nüfuz eden bu tarikatın inançları şu şekilde özetlenebilir: Hurûfîlik'te âlemin ebediyetine, daimî bir deveran hareketine ve bu hareketten tabiat olaylarının Meydana geldiğine inanılır. Allah'ın vahiylerini tebliğ memur olan peygamberlerden en son gelen Fadlullah'ın kendisinden önce gelenlere malum olan her şeyin manasını çözecek anahtara sahip bulunmaktadır. Hurufîler, bu düşüncelerini, Kur'an-ı Kerim' de ki huruf-u mukattaayı değişik tevîl ederek kuvvetlendirmeye çalışırlar. İslâm'ın beş şartını da Hurufîliğe uygun bir şekilde yorumlarlar. (Köprülü, Fuat, *Türk edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.327) Köprülü'nün ifadesine göre Hurûfîlik, İslâm tasavvufu üzerine acemice kurulmuş ve bu yüzden mütecânis bir felsefe sistemi halinden çıkarak, hiçbir felsefî ve ahlâkî kıymeti ihtiva etmeyen, çocukça bir akideler mecmuası sayılabilir. (Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyat Tarihi*, Yayınlayanlar; Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin, ötüken yay. , s.312, İstanbul 1980)

¹⁴³ *Tam İlmihâl Sa'âdet-i Ebediyye*, Hakikat Kitâbevi Yayını, s. 1103

¹⁴⁴ Dalkıran, a. g. e. , s.19; bkz. Mısıroğlu, Kadir, *Osmanoğullarının Dramı*, s. 72

¹⁴⁵ Yeniçeri Ocağının kurulmasını isteyen o dönemdeki Bektaşîler temiz iyi niyetli bozulmamış olan Bektaşîlerdi.

Bektaşîler de nüfuzlarını korumuşlar ve böylelikle 16. yüzyılda devletin resmen tanıdığı tek gayr-i Sünnî tarikat olma özelliğini elde etmişlerdir.¹⁴⁶

Bektaşîlik, Vahdet-i Vücut sisteminden de etkilenmiştir, ancak bu sistemi hulûl inancı ile birleştiren Vahdet-i Vücut felsefesini de esas mahiyetinden uzaklaştırmışlardır. Bektaşîlikte, Sünnî i'tikad ve ibadet esasları karşısında kayıtsız kalmış ve islâmın namaz ve oruç gibi mükellefiyetleri, açıktan olmasa da, te'villerle reddedilmiştir. Buna karşın, Şamanizm, Budizm ve İran dinlerine benzer bir takım ayin ve erkân geliştirilmiştir. Bektaşîliğin ibadet anlayışı, eski din ve temel ayin olan âyin-i cem'de kendini göstermektedir.¹⁴⁷

15. yüzyılın yarısından 16. yüzyılın ortalarına kadar ülkenin içinde bulunan ve Osman Devleti'ni en çok meşgul eden fikrî ve siyasî akımlardan biri de Safevî düşüncesidir. Safeviyye'nin kurucusu Şeyh Ebu'l- Feth İshak Safiyüddin el-Erdebilî el-Hüseyinî (745/1344-1345)'dir, başlangıçta Sünnî inanca sahip olan Safeviyye tarikatına, Timur başta olmak üzere, İlhanlı devlet ricali de büyük saygı göstermekteydi.¹⁴⁸

Ankara Savaşı sonrasında Timur, Safeviyye Tarikatı şeyhi Hoca Ali'yi ziyareti esnasında Hoca Ali, Anadolu'dan getirilen esirlerin serbest bırakılması için Timur'a rica edince esirler serbest kalıp Anadolu'ya vardıklarında bir vefa borcu olarak Safeviyye tarikatının gönüllü yayıcısı olmuşlardır. Tarikat, Hoca Ali'nin şeyhliğinin sonuna kadar (795/1392), Sünnî görünümünü muhafaza ederken, onun zamanında yavaş yavaş Şiiliğe mütemayil bir hal almaya başlamıştır. Özellikle Hoca Ali'nin torunu Şeyh Cüneyd zamanında, tamamiyle siyasi gayeler taşıyan bir teşekkül haline gelmiş ve imâmiyye Şiiliğini benimsemiştir. Erdebil tekkesi, Şah ismail'in başa geçmesiyle (907-931/1501-1524) İran'da Şiî-İmamiyye'nin devlete sahip oluşunun menşei olmuştur.¹⁴⁹

Şeyh Haydar, müritlerine on iki dilimli kızıl taç giydirmiş, sarık sardırmış ve bundan dolayı da mensuplarına kızılbaş adı verilmiştir. Anadolu Kızılbaş Türkler'in Şeyh Cüneyd ve haleflerini mehdi, peygamber ve hatta Allah olarak gördükleri de söylenir. Anadolu'daki Kızılbaşlara, Sünnî komşuları, bu kadar zahmet

¹⁴⁶ Ocak, A. Yaşar, "*Bektaşîlik*" *Md.*, DİA., c.5, s. 373

¹⁴⁷ Köprülü, Fuat, *İlk Mutasavvıflar*, s. 33- 34

¹⁴⁸ Yazıcı, Tahsin, "*safevîler*" *Md.*, İA., c.10, s.53

¹⁴⁹ Fırlı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, s. 147

çekip Erdebil'e gidinceye kadar niçin Hz. Peygamberin türbesini ziyarete gitmiyorsunuz dediklerinde onlar: "biz ölüye değil, diriye gideriz" cevabını verirlerdi.¹⁵⁰

Kızılbaşlar, ibadetlere ait olan hükümleri te'vil ederlerken, Mezheplerinin hükümlerini yerine getirmekte büyük taassup gösterirler. Özellikle "tevellâ ve teberrâ"¹⁵¹ da aşırı derecede ileri giderler. Bu itibarla ilk üç halifeye (Hz.Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman) lanet ederler.¹⁵² Mescitlerin duvarlarına bu üç halifeyi kötüleyici yazılar yazarlardı.¹⁵³ Bu davranışları ile Sünnî inanç ve düşünceyi devletin resmî mezhebi olarak benimsemiş olan Osmanlı Devleti ile tamamen ters düşmüşler Anadolu içinde yaptıkları faaliyetlerle de Osmanlı Ülkesini bölmeyi ve parçalamayı hedeflemişlerdir.

Bu kısa açıklamalar Osmanlı döneminde genel olarak medreselerde bugünkü anlamda dini ve hukuki ilimlerle beraber Matematik ve Felsefe gibi derslerin de verilmiş olduğunu göstermektedir. Öte yandan medrese dışındaki düşünce hayatında etkili olan kuruluş ise tasavvufur ki, Ebussu'ud Efendi'nin döneminde tasavvufun ve tarikatların devlet nezdindeki konumunun ne derece önemli olduğu görülmektedir. Buna göre genel olarak devlet politikasında tasavvufa ne derece sıcak bakıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak 16. yüzyılda Osmanlı'nın ihtişam devrini yaşadığı zamanda yararlandığımız kaynaklardan birinden naklen XVI. asrın meşhur tezkirecisi Latifî, kendi devrinde İstanbul'un tasavvufî havasını özetle şöyle anlatmaktadır: "İstanbul'daki mescid ve zâviyelerin adedi sayılamayacak kadar çoktur. Her köşesinde yüce dergahlar, latif zâviyeler ve her hankahda âbid ve zâhid dervişler, zikrullahla ism-i zâta ve kelimetullah ile nefyü isbâta devam etmekte, nefislerini tezkiye, kalplerini tasfiye edip, ruha ruhaniyet ve kalbe nuraniyet kazandırmaktadırlar."¹⁵⁴ Bundan anlaşılan şudur ki bu denli tasavvuf atmosferinde olan tebaanın padişahı, devlet ricali ve ilmiye mensupları da tasavvufa meyilli ve o neşeden haberdar olmalıdır

¹⁵⁰ Dalkıran, a.g.e. , s.21

¹⁵¹ Tevellâ, Ehl-i Beyt sevgisi anlamına gelirken, teberrâ ise Ehl-i Beyt'i sevmeyenlerden uzak durmak, sevmeyip yüz çevirmektir.

¹⁵² Fığlalı, a. g. e. , s.147

¹⁵³ Yazıcı, Tahsin, "*safevîler*" *Md.* , İA. , c.10, s.55

¹⁵⁴ A.g.e. , s. 399

İKİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYILDA OSMANLI -TASAVVUF İLİŞKİSİ

Ebussu'ud Efendi'nin çocukluğu, ilim tahsili ve vefatına kadar çeşitli kademelerde gerçekleştirdiği hizmetleri 16. yüzyılın büyük bir kısmında cerayan etmiştir. Konumuza ışık tutması bakımından bu zaman zarfında Anadolu ve Osmanlı'nın payitahtı İstanbul'da bulunan tasavvufî hareketleri kısaca belirtmemiz gerekmektedir.

16. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin maddî güç ve imkân bakımından ihtişam devrini yaşadığı¹⁵⁵ gibi buna paralel olarak tasavvufî sahada da gelişimini sürdürmüştür. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

2.1. Halvetiyye ve Kolları

Halvetiyye: 16. yüzyılda Anadolu'da faaliyet gösteren sünnî tarikatların en etkili Halvetiyye tarikatıdır. Anadolu'ya yayılışı özellikle Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin (869/ 1464- 65) halifeleri tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁵⁶. Bundan başka Yahyâ-yı Şirvânî'nin de müriyeti olan Şeyh Sadreddîn'in yanında yetişen Pîr İlyas Amâsî (837/1433-34) silsilesinden gelen Halvetî'ler; Amasya ve civarında görülmektedir¹⁵⁷.

16.yüzyılda Anadolu'daki Halvetiyye Tarikatını, Yahyâ-yı Şirvânî kolu, Pîr İlyas Amâsî kolu ve herhangi bir kola nisbet edilmeyen Halvetîler olarak kısaca ana hatlarıyla ele alacağız.

A) Pîr İlyas Kolu: Pîr İlyas, irşad faaliyetini Halvetî'lere mahsus olarak ilk defa Amasya'da yaptırılan Gümüşlüoğlu Tekkesi'nde sürdürmüştür. Pîr İlyas'tan sonra makamına geçen halifesi Zekeriyâ Halvetî'dir¹⁵⁸. Sonra sırasıyla Abdurrahman Çelebi oğlu Celâl Çelebi, oğlu Pîr Hayreddin Hızır Çelebi (890/1485) Hızır

¹⁵⁵ Öngören, a.g.e. , s. 13

¹⁵⁶ *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, c. 14, s. 428

¹⁵⁷ Öngören, Reşat, a. g. e. , s.28

¹⁵⁸ Lami, *Nefihat Tercümesi*, s. 573

Çelebi'nin torunlarından Sofu Üveys Çelebi, sonra Şeyh Muhyiddin Mehmet Halvetî ve (993/1585) yılına kadar Pir Üveys'in oğlu Abdurrahman Çelebi posta oturmuştur¹⁵⁹.

Amasya'daki Çilehâne Tekkesi'de Pir İlyas kolundan gelen Halvetiler'e mahsustur. Bu Tekke'de devam eden silsile Kubalı Çelebizâde Pir Muhyiddin Mehmed Çelebi'ye ulaşmıştır. Bu zat 921/ 1515 yılına kadar hizmetini sürdürdükten sonra, makamına Buhârizâde Pir Mehmed Halvetî geçmiştir. Sonra silsile şöyle devam etmiştir: Şeyh Yakup Halvetî, Şeyh Abdurrahman Halvetî, Oğlu Şeyh İzzeddin Hasan Halvetî, diğer oğlu Şeyh Hüsâmeddin Hüseyin Halvetî'dir. Bu silsile Amasya'daki Halvetîler arasında Altın Silsile olarak nitelendirilmiştir¹⁶⁰.

16.yüzyılda Amasya'da dört Halvetî Tekkesi daha kurulmuştur. Bunlar: Şamlar Tekkesi, Şehreküstü Tekkesi, Kuşbaz Tekkesi ve Hızır Paşa Tekkesi'dir¹⁶¹. Faaliyetleri uzun yıllar devam etmiştir.

B-) Yahyâ-yı Şîrvânî Kolu: Halvetiyye, Yahyâ-yı Şîrvânî'den sonra klasik tasnife göre dört ana şubeye ayrılır. Ancak, bunların Anadolu'daki faaliyetleri Yahyâ-yı Şîrvânî'nin önemli halifelerinden Habib Karamânî yoluyla gelen Halvetîler de dahil edilince beş ana şube olarak karşımıza çıkmaktadır.

1- Habib Karamânî Şubesi: Molla Habib Karamânî (902/ 1496- 97), Yahyâ-yı Şîrvânî'nin önemli halifelerinden biridir ve Halvetiyye Anadolu'ya Habib Karamânî vasıtasıyla yayılmıştır. Habib Karamânî, Anadolu'daki tarikat faaliyetlerini irşadla görevlendirdiği halifeleri kanalıyla yaygınlaştırmıştır. Bu halifeleri;

Dâvud Halvetî (913/ 1507- 08): Davud Halvetî, süluk dairelerinden “devâir-i seb'a” yı açıklayan “Gülşen-i Tevhid” isimli manzum eserini yazmıştır. Şeyh Dâvud Halvetî'nin Beypazarı'nda faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır¹⁶².

Şeyh Seyyidüddin Ali: Habib Karamânî'nin vefatından sonra Amasya'daki makamına halifesi “ İmamzâde Seyfi” diye tanınan Şeyh Seyyidüddin Ali Halvetî geçmiştir. Sonra Habib Karamânî'nin oğlu Şeyh Hasan Efendi, ondan sonra da “Yamak Şeyh” diye bilinen meşhur olan Şeyh Mehmed Efendi irşad faaliyetini

¹⁵⁹ Abdizade, Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. 1, s. 241

¹⁶⁰ A.g.e. , c. 1, s. 227- 228

¹⁶¹ A.g.e. , c.1, s. 232

¹⁶² Öngören, A.g.e. , s. 32- 34, bkz. Taşköprüzade, *eş- Şekaik*, s. 372- 373

sürdürmüşlerdir. Mehmed Efendi (961/ 1554) senesinde İstanbul'a gidince, yerine kardeşi Şeyh Ömer Efendi geçmiştir¹⁶³.

Cemal Halife: Cemâleddin İshak Karamânî (933/1526-27), Habib Karamânî'nin Karaman'da başlattığı irşad faaliyetini kendisinden sonra sürdürmüş ve Halvetiyye'nin bu kolunu İstanbul'a da yaymıştır.

İstanbul'da Pîri Mehmed Paşa (939/ 1532) tarafından Cemâli Halife Tekkesi, Koruk Tekkesi ve Sütlüce'de bir tekke, kendisi adına yaptırılmıştır. Koruk Tekkesi'nde Cemal Halife'den sonra irşad postuna Oğlu Şeyh Mehmed Emin Efendi (993/ 1585) oturmuştur. Cemal Halife'nin Sütlüce'deki Tekkesi'ne kendinden sonra vasiyeti üzere, “Şeyh İcâdî” diye meşhur olan Hayreddin Hızır Amâsi (976/ 1568-69) posta geçmiştir¹⁶⁴. Şeyh İcâdî, bir müddet İstanbul'da faaliyet gösterdikten sonra Amasya'ya giderek irşad faaliyetini orada sürdürmüştür. Şeyh İcâdî'den sonra silsile Şeyh Mehmed Hamîdî ile devam etmiştir¹⁶⁵.

Cemal Halife'nin Konya'da faaliyet gösteren halifesi ise, Ezelîzâde Abdurrahman b. İbrâhim Efendi'dir. (zilhicce 972/ Temmuz 1565) Konya'da Sahip Ata Zaviyesi'nde irşad ile meşgul olmuştur. Kendisinden sonra posta Vişne Efendi, ondan sonra da Yayabaşı Zade Hızır Efendi oturmuştur¹⁶⁶.

Cemal Halife'nin Tire'de faaliyet gösteren Şeyh Abdulkerim adında bir halifesi bulunmaktadır. Abdulkerim Efendi'den sonra makamına “ Kara Çelebi” diye bilinen Tireli Mehmed Efendi (965/ 1557- 58) oturmuştur¹⁶⁷.

Nakkaş Baba: Nakkaş Baba; Habib Karamânî'nin İstanbul'da faaliyet gösteren bir diğer halifesidir. Nakkaş Baba, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi'nde Tebriz'i aldıktan sonra getirdiği sanatkârlar arasında İstanbul'a gelmiştir. Sonra Üsküdar Kuzguncuk'ta Nakkaştepe'ye dergâhını kurarak irşad faaliyetine başlamıştır. Kendisinden sonra makamına oğlu Derviş Çelebi (968/1560) oturmuştur.¹⁶⁸

2- Cemâliye Şubesi: Yahyâ-yı Şirvânî kolunun ikinci şubesidir. Adını kurucusu Cemal Halvetî'den almaktadır. Cemâl-i Halvetî, Kazasker olması hasebiyle

¹⁶³ Öngören, A.g.e. , s. 34- 35; bkz. *Abdizade, Amasya Tarihi*, c.1, s. 242- 243

¹⁶⁴ Öngören, A.g.e. , s. 36- 37

¹⁶⁵ Ataî, *Zeyl-i Şekaik*, s. 198

¹⁶⁶ A.g.e. , s. 85

¹⁶⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 145; Öngören, A.g.e. , s.39,

¹⁶⁸ Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, c. 1, s. 371

Çelebi Halife (899/ 1493) ¹⁶⁹ diye meşhur olmuştur. Cemal Halvetî'den sonra bir takım kollara ayrılmıştır. Bu kollardan ilki de Şeyh Sünbül Sinan tarafından kurulan Sünbülüyye'dir. Sünbülüyye; Asıl adı Sinâneddin Yusuf (Muharrem 936/ Eylül 1529) olan ve Sünbül Sinan olarak bilinen Çelebi Halife'nin en önemli halifesi tarafından kurulmuştur. Sünbül Sinan, Çelebi Halife'nin vefatından sonra vasiyeti üzere İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda posta oturmuş ve şeyhinin kızı Safiye ile de evlenmiştir¹⁷⁰.

Sünbül Sinan'dan sonra Koca Mustafa Paşa dergâhı'nda posta, halifesi Merkez Efendi (959/1551-52) oturmuştur. Diğerleri ise Anadolu ve Rumeli'de faaliyet göstermişlerdir. Bunlardan meşhur olanlar şunlardır:

Cem Şah Efendi (943/1536): Karaman'da faaliyet göstermiştir. Akşehirli Cemal Efendi (943/1536) sülûkunu tamamlayınca icazetle Akşehir'e gönderilmiştir.¹⁷¹

Şeyh Maksud Dede (970/1562-63): Sünbül Efendi'de sülûkunu tamamladıktan sonra halife olarak Rumeli'ye gönderildi.¹⁷²

Şeyh Alâaddin b. Şeyh Muslihuddin Mustafa (970/ 1562- 63): Sünbül Sinan Efendi'de sülûkunu tamamladıktan sonra memleketi Kırım'ın Kefe şehrine gitmiş ve faaliyetini orada sürdürmüştür.¹⁷³

Şeyh Çavdarlı Ahmed Dede (979/ 1571-72): Sünbül Efendi'de sülûkunu tamamladıktan sonra irşad için Anadolu'ya gönderilmiştir. Ahmed Dede hizmetini Kütahya'da sürdürmüştür.¹⁷⁴

Şâbâniyye: Halvetiyye Tarikatının Cemâliyye Şubesi'nin Şâbâniyye kolu; Şeyh Şâbânî Veli (18 zilkâde 976/ 5 Mayıs 1569) tarafından kurulmuştur.¹⁷⁵ Bu tarikat zamanla birçok alt şubeye ayrılarak Cemaliyye'nin Anadolu'da günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur. Şaban Efendi, Çelebi Halife'de sülûkünü tamamlayarak icazet alıp, irşad faaliyetine başlayan Şeyh Hayreddin Tokadî (931/ 1525) Hazretlerine intisab ederek yanında on iki sene kaldıktan sonra sülûkünü

¹⁶⁹ Eraydın, a. g. e. , s.470

¹⁷⁰ A. g. e. , s.472; *Tam İlmihal Se'adet-i Ebediye*, s. 1135

¹⁷¹ Hulvî, *Lemezât*, s. 453- 454

¹⁷² Öngören, a.g.e. , s. 59

¹⁷³ Ataî, *Zeyl-i Şekaik*, s. 80

¹⁷⁴ Hulvi, *Lemezât*, s. 459- 460

¹⁷⁵ Öngören, a. g. e. , s. 79

tamamlayarak hilafetle memleketi Kastamonu'ya gönderilmiş ve irşad faaliyetini burada sürdürmüştür.¹⁷⁶

Cemaliyye Şubesinin kurucusu Çelebi Halife'nin manen yetiştirip icazet vererek değişik yerlere irşad için vazifelendirdiği pek çok halifesi de vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Kasım Çelebi (924/1518), İstanbul'da faaliyet göstermiş; Şeyh Üveys ise, (930/1524) Şam'a yerleşmiştir. Evliya Çelebi'nin kaydına göre Şeyh Üveys önce İstanbul'da irşad faaliyetinde bulunmuştur. Şeyh Sinâneddin Yusuf Erdebîlî (951/1544) İstanbul'da irşad faaliyetini sürdürmüştür. Selman Halife Bursa'da, Şeyh Hayraddin Tokâdî (931/1525) Bolu'da faaliyet göstermiştir¹⁷⁷.

3- Ahmediyye Şubesi: Yahyâ-yı Şîrvânî kolunun üçüncü şubesidir. Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî (910/ 1504-05) tarafından kurulmuştur¹⁷⁸.

Ahmediyye Şubesi'nin Sinâniyye kolu mevcuttur ve İbrâhim Ümmî Sinan, (976/1568) diye bilinen İbrâhim b. Abdurrahman Halvetî tarafından kurulmuştur¹⁷⁹.

4- Rûşeniyye Şubesi: Halvetiyye'nin Yahyâ-yı Şîrvânî kolunun dördüncü şubesi olan Rûşeniyye; Dede Ömer Rûşenî (892/ 1487) tarafından kurulmuştur¹⁸⁰.

Rûşeniyye'den doğmuş olan Gülşeniyye Şubesi ise, Şeyh İbrahim Gülşenî (940/ 1533- 34) tarafından kurulmuştur¹⁸¹.

5- Şemsiye Şubesi: Halvetiyye'nin Yahyâ-yı Şîrvânî kolunun ana şubelerinden biri olan Şemsiye; 16. asrın ikinci yarısında Şemseddin Ahmed Sivâsî (1006/1597-98) tarafından kurulmuştur. Şeyh Abdulmecid efendi'de (972/ 1564- 65) sülûkunu tamamladıktan sonra Kanuni devrinin sonlarına kadar memleketi Zile'de faaliyetini sürdürmüştür¹⁸².

¹⁷⁶ A. g. e. , s.79- 82

¹⁷⁷ A. g. e. , s. 54

¹⁷⁸ Eraydın, a. g. e. , s. 474

¹⁷⁹ A. g. e. , s. 465

¹⁸⁰ Öngören, a. g. e. , s. 99

¹⁸¹ A. g. e. , s. 92

¹⁸² A.g. e. , s. 107- 110

2.2. Nakşibendiyye:

Muhammed Bahâüddin Nakşibend (791/ 1389) Nakşibendiyye Tarikatının İlk Şeyhidir¹⁸³. Bu tarikatın Anadolu ve Rumeli topraklarında geniş muhite yayılıp, şöhret bulması Ubeydullah Ahrâr'ın (895/1490) hilafet vererek Anadolu'ya gönderdiği Molla İlâhî (Abdullah Simâvî (896/1491) ve halifeleri vasıtasıyla olmuştur¹⁸⁴.

Molla İlâhî (Abdullah Simâvî): Kütahya'nın Simav İlçesi'ndendir. Halife olarak Anadolu'ya gelince memleketine gelerek tekkesini kurup irşad faaliyetine başlamıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek bir müddet orada faaliyet göstermiştir. Abdullah Simâvî hazretleri, son olarak Vardar Yenicesi'ne (bu gün Yunanistan sınırları içindedir) gelmiş vefatına kadar irşad ve telif faaliyetine burada devam etmiştir. Kendisinden sonra İstanbul'daki makamına Buhara'dan beraber geldikleri müridi Emir Ahmed Buhârî (922/1516) geçmiştir. Nakşîliğin 16. yüzyılda Anadolu'ya yayılması ise Emir Buhârî Hazretleri'nin halifeleri ile olmuştur. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

- a) Muslihuddin Tavîl (11. Bayezid zamanında vefat etmiştir.)
- b) Mahmud Çelebi (938/ 1531)
- c) Hekîm Çelebi (974/ 1566)
- d) Pîrî Halife (960/ 1554)¹⁸⁵.

2.3. Bayramiyye:

16. yüzyılda faaliyet gösteren tarikatlardan biri de Bayramiyye Tarikatıdır. Hacı Bayrâm-ı Velî (833/1430) zâhiri ve Bâtınî ilimlerde yükseldikten sonra Bayrâmî Tarikatını kurdu¹⁸⁶.

Bayramiyye Tarikatı kendi arasında kollara ayrılmıştır. Bu kollar şöyle sıralanabilir:

¹⁸³ Salâhuddin b. Mübârek el-Buhârî, *Enisüt-Tâlibîn ve Uddetü's- Sâlikîn, Makamât-ı Muhammed Bahâüddin Nakşibent*, (Mütercim Süleyman İzzî), s. 5

¹⁸⁴ Öngören, a. g. e. , s.117; Eraydın, a. g. e. , s. 433

¹⁸⁵ Öngören, a.g.e. , s. 119- 126

¹⁸⁶ *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, c.12, s.39

a) Şemsiyye-i Bayrâmiyye: En önemli halifesi Şeyh Akşemseddin (863/1459), Şemsiyye-i Bayrâmiyye kolunu kurmuştur. Vefatından sonra Şemsiye Kolu, Tennûriyye ve Himmetiyye Şubelerine ayrılmıştır. Tennûriyye; Akşemseddin'in Halifesi Şeyh İbrahim Tennûri (887/1482)¹⁸⁷ tarafından kurulmuş ve silsile Kayseri'de oğulları Şeyh Ali ve Şeyh Kasım vasıtasıyla devam etmiştir¹⁸⁸.

Şeyh Tennûri'nin daha başka halifeleri ile Şemsiyye-i Bayramiyye'nin Tennûriyye Şubesi devam etmiştir. Bu halifelerinden birisi Osmanlı Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi'nin babası Şeyh Muhyiddin Yavsî (920/1514) Efendi'dir. Şeyh Muhyiddin Yavsî, Şeyh İbrahim Tennûri'nin yanında sülûkünü tamamladıktan sonra icazet alarak önce memleketi İskilip'e, sonra Amasya'ya daha sonra İstanbul'a gelerek faaliyetini sürdürmüştür¹⁸⁹.

Şeyh Yavsî'den sonra İstanbul'daki Tekke'de makamına halifesi Şeyh Muslihuddin Sirozî (926/1520) geçmiştir. Şeyh Sirozî'den sonra Şeyh Yavsî'nin diğer halifesi Hacı Çelebi veya Hacı Efendi diye bilinen Şeyh Abdurrahim Müeyyedî (944/ 1537- 38) posta oturmuştur¹⁹⁰.

Abdurrahman Müeyyedî hilâfet aldığı şeyhi Yavsî Efendi'nin aynı zamanda damadıdır. On sekiz sene Yavsî Baba tekkesi'nde Şeyhlik yapmış, vefatı üzerine irşad postuna üçüncü halifesi Bahâeddin Zade (Şeyh Muhyiddin Mehmed b. Bahâeddin, (952/ 1545) geçmiştir¹⁹¹.

Bahâeddin Zade'nin, bir rivayete göre Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi'ye Bayrâmilik'ten icâzet verdiği kaydedilmektedir¹⁹².

Bahâeddinzâde efendi yetiştirdiği halifelerini irşad için Anadolu'ya gönderiyordu. Bunlardan biri Şeyh Abdullah b. El- Hâc Mahmud'dur. (972/1564) İcâzetle memleketi olan Karaman'ın Akşehir Beldesi'ne gönderilmiştir. Burada yaptırdığı zaviyesinde vefatına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bahâeddinzâde'nin Akşehirli bir diğer halifesi de Şeyh Mustafa b. Ali Efendi'dir. Nerede faaliyet gösterdiği kaydedilmemiştir¹⁹³.

¹⁸⁷ A.g.e. , c. 12, s. 217; bkz. Ataî, *Zeyl-i Şekaik*, s. 64

¹⁸⁸ Öngören, a. g. e. , s.157

¹⁸⁹ A.g.e. , s. 158- 159; Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1, s. 199; bkz. Taşköprüzade, A. g. e. , s.343

¹⁹⁰ Öngören, a.g.e. , s. 159; Taşköprüzade, a. g. e. , s.431- 432

¹⁹¹ Öngören, a.g.e. , s. 160- 161

¹⁹² A.g.e. , s. 161

¹⁹³ A.g.e. , s. 161

Bahâeddinzâde efendi'den sonra makamına Edirneli Şeyh Abdurrahman Hâtîfî geçmiştir. Şeyh Hâtîfî'den sonra irşad postuna Yavsî Efendi'nin oğlu ve halifesi olan Şeyh Nasrullah (Zilhicce 974/ Haziran 1567) geçmiştir. Yavsî Baba Tekkesi'nin Tennûriyye kolundan gelen son Şeyhi Nasrullah Efendi'dir¹⁹⁴.

Ayrıca Akşemseddin'in Halifesi Kayserili İbrahim Tennûrî'ye mensup, "Tennûriyye" kolundan gelen İsaoglu Saruhanlı İlyas'a (967/ 1559- 60) nisbet edilen "İseviyye" kolu vardır¹⁹⁵.

b) Melâmiyye-i Bayrâmiyye: Bayramiyye'nin Melâmiyye kolu, Hacı Seyyid Ömer Dede (Emir Sikkînî) tarafından kurulduğu bilinir¹⁹⁶. Faaliyetini memleketinde sürdürmüştür. Silsile Ömer Dede'den (Emir Sikkînî) (880/1475) sonra Ayaşlı Bünyamin'e (916/1510), ondan da Pir Ali Aksarî'ye intikal etmiştir¹⁹⁷. İhtilafı olmasına rağmen ekseri kaynaklar Pir Ali Aksarî'den sonra makama oğlu, oğlan şeyh olarak bilinen İsmail Ma'şûkî (935/1529) geçmiştir¹⁹⁸. Başka bir kayıta Oğlan Şeyh'in icazeti olmadan şeyhliğe kalkıştığı için, Şeyh Aksarâyî tarafından Pir Ahmed Edirnevî'nin (1000/ 1592) vazifelendirildiği belirtilmektedir¹⁹⁹.

Rivayete göre Oğlan Şeyhin idamından sonra Kanunî tarafından İstanbul'da Melâmi Tekkesi yaptırılmış şeyhliğine Pir Ali Aksarâyî'nin halifelerinden şeyh Yâkub Helvâî (997/ 1588- 89) tayin edilmiştir²⁰⁰.

"Kutupluk rütbesinin Pir Ali Aksarâyî'den oğlu Oğlan Şeyh'e geçtiğini kabul eden kaynaklar ise, Oğlan Şeyh'in idamından sonra silsilenin Ahmed Sarban (Deveci Ahmed 952/ 1545) ile devam ettiğini kaydetmektedirler. Ahmed Sarban, şeyhi Pir Ali Aksarâyî'den icâzet aldıktan sonra memleketi Hayrabolu'ya dönerek vefatına kadar faaliyetine burada devam etmiştir²⁰¹.

Şeyh Ahmed Sarban'dan sonra makamına halifesi Hüsâmeddin Ankaravî (964/1557) geçmiştir. Hüsâmeddin Ankaravî zaviyesini Ankara'ya kurarak, Melâmiliği Anadolu'ya yaymaya çalışmıştır. Hüsâmeddin Ankaravî'nin Bosnalı

¹⁹⁴ Öngören, a.g.e. , s. 162- 163

¹⁹⁵ Eraydın, a.g.e. , s. 490- 491; Öngören, a.g.e. , s. 163

¹⁹⁶ Eraydın, a. g. e. , s. 500

¹⁹⁷ A.g.e. , s. 505

¹⁹⁸ Öngören, a.g.e. , s. 171

¹⁹⁹ A.g.e. , 171

²⁰⁰ A.g.e. , s. 173; Eraydın, a. g. e. , s. 505

²⁰¹ Öngören, a. g. e. , s. 173

Şeyh Hamza Bâlî (969/ 1561- 62) , Bursalı Hasan Kabâduz (1010/ 1601- 02) ve İdris Muhtefî (Rebûlevvel 1024/ Nisan 1615) gibi yetiştirdiği önemli halifeleri vardır²⁰².

c) Celvetiyye: Bayramiyye Tarikatı'nın önemli şubelerinden biridir ve Üsküdar'da Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî tarafından kurulmuştur. Bu tarikatta 16. yüzyılda faaliyetini Anadolu'da sürdürmüştür.

Silsile geriye doğru Hacı Bayrâm-ı Velî'ye şu şekilde ulaşmaktadır: Aziz Mahmud Hüdâî (1038/1628), Mehmed Muhyiddin Üftâde Efendi (988/1580), Muk'ad Hızır Dede (913/ 1507), Akbıyık Meczûb (860/ 1455 -56) ve Hacı Bayrâm-ı Velî hazretleri (833/ 1429)dir²⁰³.

2.4. Zeyniyye:

Zeyniyye Tarikatı, Şeyh Zeynüddin Ebû Bekir Hafî (838/1434- 35) tarafından kurulmuştur. Sühreverdiyye'nin bir şubesidir. Bu tarikat Anadolu topraklarına 1428-1429 yıllarında girmiştir.

Zeyniyye tarikatı, 16. asrın başlarına kadar Abdullatif Kudsi'nin halifelerince Anadolu'ya yayılmıştır. 16. asrın başlarından itibaren Anadolu'daki Zeyniyye tekkelerinde irşad makamını işgal eden şeyhleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Safiyyüddin Halife (919/ 1513) Bursa'da faaliyet göstermiştir.
 2. Muhyiddin Esved (Muhyiddin Efendi Zeynî, ölümü Yavuz Sultan Selim devri sonları) Bursa'da faaliyet göstermekte idi
 3. Şeyh Ali Dede (917/ 1511- 12) İstanbul Vefâ'da faaliyet göstermekte idi.
 4. Seyyid Velayet (Muharrem 929/ Aralık 1522) İstanbul- Fatih'te faaliyet göstermekte idi.
 5. Şeyh Muslihuddin Mustafa (Gündüz Muslihuddin) İstanbul Hırka-i şerif Mahallesinde faaliyet göstermekte idi.
 6. Şeyh Burhâneddin (970/ 1562- 63) Eğirdir'de faaliyet göstermekte idi²⁰⁴.
- Adı geçen bu şeyhlerin her biri ma'nen yetiştirdikleri halifelerine icazet vererek Anadolu'nun muhtelif yerlerinde irşadla vazifelendirdikleri kaydedilmektedir.

²⁰² A.g.e. , s. 174- 175

²⁰³ Eraydın, a. g. e. , s. 517; Öngören, a. g. e. , s. 179

²⁰⁴ Öngören, a. g. e. s. 185- 189

2.5. Mevleviyye:

16. asırda Anadolu'da faaliyet gösteren bir diğer tarikat Mevleviyye'dir. Mevlâna Celâleddîn-i Rumî'ye (671/ 1273) nispet edilir. Bu tarikat Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'den sonra (712/1312) erkek çocukları vasıtasıyla devam eden aile üyelerinin Konya'daki Tekke'de posta oturmaları sonucu Mevlevîlik'te bir "Çelebîlik Makamı" meydana gelmiştir. Bu makamı temsil eden Çelebîler, Mevlânâ'nın ve Mevlevîliğin mümessili kabul edildiğinden, Mevlevî Tekkeleri'ne Şeyh tayin etme ya da Şeyh olacak zata "icâzetnâme" verme yetkilerine sahip olmuşlardır²⁰⁵.

Mevlevî Şeyhleri "Çelebîler" ve "Çelebî olmayanlar" diye iki kola ayrılmıştır. Biri şeriat çizgisini takip eden Veled kolu, diğeri ise, Kalenderiler gibi şeriat çizgisini takip etmeyip şarap ve esrarın serbest olduğu bıyıkların uzatılıp saç, sakal ve kaşların tıraş edildiği Batınî karaktere sahip Şems kolu'dur²⁰⁶.

16. asırda Konya'da Çelebîlerce temsil edilen Mevlevîlik, şeriat çizgisinden sapmayıp Mevlânâ'nın yolunu devam ettirmişler ve böylelikle Osmanlı Devleti'nden destek görmüşlerdir²⁰⁷.

15. asrın ikinci yarısından 16. asrın sonlarına kadar Konya'daki Çelebîlik makamını şu üç zat; Cemâleddin Çelebi (915/ 1509), Hüsref Çelebi (968/ 1561) ve Ferruh Çelebi (999/ 1591) işgal etmişlerdir²⁰⁸.

2.6. Onaltıncı Asırda Faaliyet Gösteren Diğer Tarikatlar

Kübreviyye: 16. asırda faaliyeti tespit edilen tarikatlardan biride Necmeddin Kübrâ'ya (618/1221) nisbet edilen Kübrevîlik'tir. Bu tarikat Yıldırım Bayezid'in damadı Buharalı Emir Sultan (Şemseddin Muhammed, (833/1429) ve halifeleri vasıtasıyla 16. asra kadar gelebilmiştir. Emir Sultan dergâhını Bursa'ya kurmuş ve sağlığında müridleri Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılmışlardır²⁰⁹.

²⁰⁵ A.g.e. , s. 205- 206; Eraydın, a. g. e. , s. 413- 414

²⁰⁶ Öngören, a.g.e, s. 206

²⁰⁷ A.g.e. , s. 207

²⁰⁸ Eraydın, a. g. e. , s. 414

²⁰⁹ Öngören, a.g.e. , s. 219

Kübreviyye Tarikatı'nın 16. asırda faaliyet gösteren şeyhleri şöyledir: Şeyh Abdurrahman Efendi (930/ 1524); Davud Efendi'den (Recep 900/ Nisan 1495) sonra posta oturmuştur. Bursa'da Fıstıklı denilen mahalde satın aldığı bahçeye bir mescid ve yanına hücreler yaptırmış ve burada 30 yıl gibi bir zaman irşad faaliyetini sürdürmüştür. Vefatından sonra yerine oğlu Ahmed Efendi (Cemaziyelâhir 935/ 8 Mart 1529), Ahmed Efendi'nin vefatından sonra yerine kardeşi İbrahim Efendi (Rebûlâhir 944/ Eylül 1537)²¹⁰, İbrâhim Efendi'den sonra yerine "Lütfullâh-sânî" olarak bilinen oğlu şeyh Lütfullâh Efendi (971/1564- 65) geçmiştir. Lütfullâh Efendi; uzun bir müddet irşad faaliyetini sürdürdükten sonra yerini oğlu Mustafa Efendi'ye (986/ 1578) bırakmıştır. 16.Asırda Bursa'yla birlikte Uşak'ta da Kübrevî dervişlerine rastlandığı kaydedilmektedir²¹¹.

Kadiriyye: Bu tarikat Abdulkadir-i Geylânî'ye (561-562/1167) nisbet edilmektedir. Kadiriyye Tarikatı, Anadolu'ya 15. asrın ortalarında Eşrefoğlu Abdullah Rumî (874/1469) vasıtasıyla geldiği kaydedilmektedir.²¹² Eşrefoğlu, sülükünü Suriye'nin Hama Kasabası'nda Şeyh Hüseyin Hamavî'nin yanında tamamladıktan sonra şeyhinden Kadiri icazeti alarak İznik'e gelmiş ve tekkesini burada kurup vefatına kadar irşad faaliyetini sürdürmüştür. Vefatından sonra yanında yetişen ve aynı zamanda damadı olan Şeyh Abdurrahman Tirsî (926/1520) irşad makamına oturmuştur. 16. asrın başlarında Kadiriye-Eşrefiyye 'nin Abdurrahim Tirsî vasıtasıyla İznik ve çevresinde yayıldığı belirtilmektedir²¹³.

Abdurrahîm Tirsî'den sonra makamına Bilecik'li halifesi Muslihuddin Efendi geçmiştir. Sonra da makama Abdurrahîm Tirsî'nin oğlu Pîr Hamdi Efendi (1012/ 1603- 04) oturmuştur²¹⁴.

Ebussu'ud Dönemindeki tasavvufî hareketler hakkında anahatlarıyla bilgiler vermeye çalıştığımız bu bölümden, O dönemin genel temayülünün tasavvufa yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Çok canlı olan bu ortamın yönetim tarafından benimsenmiş olması ayrıca calib-i dikkattir. Dolayısıyla Ebussu'ud Efendi'nin böylesi bir ortamda fakih ve şeyhülislam olarak bulunması onun konumunu farklı kılmaktadır. Bilindiği

²¹⁰ A.g.e. , s. 222

²¹¹ A.g.e. , s. 222

²¹² Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 283

²¹³ Öngören, a.g.e, s. 223- 224

²¹⁴ A.g.e. , s. 225

üzere tasavvuf ve tarikatların yoğun olduğu yerlerde bunu istismar edenler de olacaktır. Ebussu'ud efendi'nin bu durumda fikhin kurallarını harekete geçireceği tabii karşılanmalıdır. Ancak aşağıda tartışacağımız hususlarla onun tasavvufun özüne mi yoksa tasavvufu istismar edenlerin yanlışlarına mı tavrı koyduğu daha iyi anlaşılabilir olacağı düşüncesindeyiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBUSSU'UD EFENDİ VE TASAVVUF

3.1. Ebussu'ud Efendi'nin Tasavvuf Hakkındaki Görüşleri:

Ebussu'ud Efendi'nin Tasavvuf hakkındaki düşüncelerine yönelik farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşler şöyle ifade edilebilir; Ebussuud Efendi, Şeyh Bedreddin'in Vâridât isimli eserine şerh yazan bir Bayrâmî şeyhinin oğlu olmakla birlikte, önceleri tasavvufa ilgi duymamış, belki tasavvuf hakkında klasik bir fakihe gerekli olan temel bilgilerle yetinmiştir²¹⁵.

Ebussu'ud Efendi'nin, Tekkelerde Yunus Emre'nin şiirlerinin okunmasını “küfr-i sarîh” görece kadar katı bir tutum içinde olması, sûfilerin devrânını “kâfirlerin horoz tepmesi” olarak nitelendirmesi ve onları kâfirlere benzemekle itham etmesi, devranı ibadet olarak gören sûfilerin mürted olduğunu beyan eden fetvası, onun tasavvuf ve sûfiler hakkındaki düşüncesini ortaya koymaktadır²¹⁶. Evliya Çelebi'de Ebussu'ud'un önceleri sûfilerin aleyhinde iken Kanunî'nin huzurunda Şeyh İbrahim Gülşenî tarafından irşad edildiğini ve sûfiler aleyhindeki görüşlerini değiştirdiğini rivayet etmektedir²¹⁷. Abdullah Aydemir, Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi ve Tefsirdeki Metodu adlı eserinde Ebussuud Efendi'nin tasavvufa karşı tutumunu değişik yönlerden irdeledikten sonra, Beş büyük cilt tutan Ebussuud tefsirini incelediğini ve bu konuyla ilgili (Ebussu'ud Efendi'nin Sûfliği hakkında) hiçbir şeye tesadüf etmediğini belirtmektedir.²¹⁸ Ancak Aydemir, Yusuf Ziya Yörükan'ın (ö. 1954), Ebussu'ud Efendi'nin bir takım ayetleri tasavvufi açıdan ele alarak tefsir etmiş olduğunu öne sürdüğünü ve bu kişinin iddialarını, aynı fakültenin hocalarından M.Tayyib Okiç'in “Bir Tenkidin Tenkidi” ismiyle kaleme aldığı makalesinde meseleyi etraflıca inceledikten sonra reddetmiş olduğunu söylemektedir.²¹⁹

Yusuf Ziya Yörükan'ın tasavvufi zaviyeden ele aldığı ayetler:

²¹⁵ *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*-Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 273

²¹⁶ *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s. 367

²¹⁷ A.g.e. , s.367

²¹⁸ Aydemir, a. g. e. , s. 237- 243

²¹⁹ A.g.e. , s. 241

1- “O, hem evveldir, hem ahirdir, hem zahirdir, hem batındır...” mealindeki el- Hadid suresi'nin 3. ayeti;

2- “Attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı...” mealinde olan el- Enfal suresi'nin 17. ayeti ile;

3- “...Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na (yaklaşmaya) vesile arayın...” mealinde olan el- Maide suresi'nin 35. ayetidir.

Ebussu'ud Efendi ilk ayetteki “El- Evvellü” kelimesini, mevcudatın yaratıcısı olması hasebiyle onlardan evvel var olan; “El- Ahiru” kelimesini; “bütün varlıklar yok olduktan sonra da baki kalan”; “Ez- zahiru” kelimesini; “varlığı açık birçok delillerle aşikâr olan”; “El- Batın” kelimesini; “zatının hakikatı itibariyle duyguların ve akılların idrakinden gizli olan” şeklinde açıklamıştır.

“Attığın zaman sen atmadın, Allah attı...” mealinde olan ayete; “Ey Muhammed! , atma fiilini işlediğinde, bunu gerçekten sen yapmış değilsin, bunu hakikatta yapan Allah'tır. Eğer bunu gerçekten sen yapmış olsaydın bu işin neticesi de tıpkı diğer kul fiilleri gibi alelade bir şey olurdu. Sen atma işini yapınca, Allah onun tahakkukunu halketti. Lakin bu halk etme işi, kulların diğer fiillerinde olduğu gibi normal değildir. Bunda normalüstü bir hal vardı ve bundan da, bir insanın kendi kuvvet ve kudretiyle yapmasına imkân olmayan neticeler doğurdu” şeklinde manalandırmıştır.

Allah'a yaklaşmak için vesile aramayı teşvik eden ayette ise; “Allah'ın rızasına kavuşmak ve sevabına nail olmak amacıyla kendi nefisleriniz için, günahları terk etmek ve emirlere uymak suretiyle Allah'a yaklaşma çareleri arayın” şeklinde tefsir etmiştir.²²⁰

Ayrıca M. Tayyib Okıç'ın görüşüne de yer verilmiştir. O “Ebussu'ud'un sûfliğini iddia etmek için indî te'villerden ziyade objektif, sarih, kat'î vesika ve şahadetler istemek hakkımızdır. Müfessirin, fıkıh ve tefsir sahasındaki değerli eserleri yanında tasavvufî bir risalesi olsun, ortaya konulmadıkça tahminlerden öteye geçmeyen iddialara iltifat edilmez.” demektedir²²¹.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin Ebussu'ud'la ilgili kısma yapılan düzeltmede Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ına şerh yazan bir Bayrâmî şeyhinin

²²⁰ A.g.e. , s. 241- 242

²²¹ Aydemir, a.g.e. , s.243

oğlu olan Ebussu'ud Efendi'nin tasavvufa karşı olduğu şeklinde yanlış bir kanaatin bulunduğu, aslında Ebussu'ud Efendi'nin tasavvufa karşı olmadığı belirtilmiştir.²²²

Ebussu'ud Efendi'nin tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili verdiği fetvalarında şer'î hükümlere uygun olan tasavvuf anlayışına ve şeriat dairesinde kalan mutasavvıflara daima hürmet gösterdiği anlaşılmaktadır.²²³

Ebussu'ud Efendi devlet düzenini bozacak akımlara ve Bâtınlığı benimseyen sufilere karşı mücadele etmiş ve bu konuda gerektiği zaman devlet gücünü de fetvalarıyla harekete geçirmiştir²²⁴. Nitekim Kanunî devrinde İstanbul camilerinde vaaza çıkan 19 yaşlarındaki Oğlan Şeyh İsmail Ma'sukî'nin şer'î hükümlere ilişkin laûbali ve alaycı sözlerle ün yapması, çevresine çoğu asker olmak üzere büyük bir halk kitlesini toplaması, "tasavvufta belirli bir dereceye varanlar için her türlü yükümlülüğün kalkacağını, helal ile haramın eşit olacağını" iddia etmesi üzerine devlet, Oğlan Şeyhi incelemeye aldirtmiş ve sonunda idamına karar verilmiştir. Ebussu'ud Efendi'de bu komisyonun bir üyesi olarak Oğlan Şeyh'in idamına fetva vermiştir²²⁵. Aynı şekilde Bosna'da ortaya çıkan ve Oğlan Şeyh'in düşüncelerine benzer davranışlar sergileyen Melâmî şeyhi Hamza Bâlî (969/1561- 62) ile, vahdeti vücut meselesinde ileriye giden ve topluma zarar veren Muhyiddin Karamânî'nin (957/ 1550) öldürülmesine de fetva vermiştir²²⁶. Bu üç hadise, Ebussu'ud Efendi'nin çevrelerini irşad eden gerçek tarikat ehline değil, insanları yanlış yola sevk etmek için tarikatı alet olarak kullanmak isteyenlere karşı çıktığını göstermektedir²²⁷.

Ebussu'ud Efendi'nin tasavvufa ve sûfilere çok yakın olduğunu gösteren kayıtlara da rastlanmaktadır. Ebussu'ud Efendi'nin yetiştiği muhit ve şartlar bakımından da tasavvufa muhalif olması beklenemez. O, zahiri ilimler kadar bâtinî ilimlere de vâkıftı. Ebussu'ud Efendi'nin tasavvuf şeyhlerinin tarikat ve hakikat dedikleri şeyin şeriatın özü ve hülasası olduğunu, din âlimlerinin şeriatla bağdaştıramadıkları hallerin ise küfür ve ilhaddan başka bir şey olmadığını söylediği kaydedilmektedir²²⁸.

²²² *İslam Ansiklopedisi*, 11. cildin sonu (düzeltme)

²²³ A.g.e. , 11. cildin sonu (düzeltme)

²²⁴ *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, s.273

²²⁵ A.g.e. , s. 273

²²⁶ A.g.e. , s. 273

²²⁷ *İslam Ansiklopedisi*, 11. cildin sonu (Düzeltme)

²²⁸ A.g.e. , 11. cildin sonu (düzeltme)

Ebussu'ud Efendi, Şeyhülislamlığı sırasında Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından Semiz Ali Paşa (1561-1565) için kaleme aldığı Mecmûa-i Deavât isimli eserde, duanın faydalarını anlatırken âyet ve hadislerin yanında meşayihin naklettiği hikâyeleri de delil olarak zikretmiştir. Bu eserin baş tarafında şu ifadelerin olduğu da belirtiliyor.

“Beher hususta kemâl-i tedebbür ve tefekkür ve her ahvâlde nihâyet-i taakkul ve gayet-i teemmül üzere olup mülâhaza-i tâm etmeyince, bir cânibe cereyân etmeyesiniz. Ve ol diyârda temekkün eden ulemâ-i kirâm ve meşâyih-i izâm ve fukarâ-yı enâm ile müşavere-i tâm eyleyüp cemi-i umûrunda Hz. Hakk'a tevekkül ve Hz. Risâletpenâh'a tevessül idesiniz”²²⁹.

Osmanlı Sultanlarının tasavvuf ve sûfilerle olan münasebetlerini baştan sona ele almak tezimizin hacmini çok fazla aşacağı için bu hususla ilgili olarak önemli kesitleri vurgulamaya çalışacağız. Bu nedenle kadı ve müderrislerin de tarikat âdâb ve erkânını içinde buldukları şartlar müvâcehesinde yerine getirdikleri genel olarak anlaşılmaktadır. Bunlardan biri olan Şeyhülislâm Ebussu'ud Efendi; Bayramiyye Tarikatının ileri gelen şeyhlerinden Muhyiddin Yavsî'nin (920/1514) oğludur. Babası aynı zamanda ilm-i zahire de vakıftı. Doğduğu yerin, babasının şeyhlik ettiği Fatih'teki Sivâsî Tekkesi (Yavsî Baba Tekkesi) olduğu rivayet edilmektedir²³⁰. Babası Muhyiddin Efendi 1514'te vefat ettiğinde henüz yirmi dört yaşlarında bir genç olan Ebussu'ud Efendi; babasının yerine geçen halifelerinden Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'den Bayramiyye icazeti aldığı nakledilmektedir²³¹.

Ebussu'ud Efendi'nin meşâyih'ten tayyi mekân (bir anda iki ayrı yerde görülmesi) gibi harikulâde hallerin zuhur edebileceğine inandığı hatta babasından o gibi hallerin zuhur ettiğini naklettiği belirtilmektedir²³².

Ebussu'ud Efendi, devlet ricali nezdinde devrin en etkili tarikati olan Halvetiyye ricaliyle çok yakın münasebetler kurduğu görülmektedir. Halvetiyye Şeyhi Gülşenî'nin İstanbul'a gidip sarayda padişahla görüştüğü sırada Ebussu'ud Efendi'nin de orada bulunduğu ve Gülşenî'den çok etkilendiği kaydedilmektedir²³³.

²²⁹ A.g.e. , s.350

²³⁰ Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 226

²³¹ Öngören, a. g. e. , s. 349

²³² Muhyi, *Menâkıb-ı Gülşeni*, s. 138- 141; ayrıca bkz., İslam Ansiklopedisi, 11. cildin sonu

²³³ Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, c. 1, s. 402

Ebussu'ud Efendi'nin İbrahim Gülşenî'ye karşı beslediği muhabbeti ve tasavvuf ehliyle ilgili düşüncelerini ortaya koymasından dolayı bu fetvası önemlidir. Ebussu'ud Efendi, bir fetvasının soru bölümünü yazarken fetva soran kimseyi şu şekilde konuşturmuştur:

“Zeyd dese ki, ol aziz (şeyh İbrahim Gülşenî) Ehl-i Sünnet itikadına üzere idi. Ve abid ve zâhid, ehl-i takva, Hak yolunda âşık ve sâdik idi. Ve Müslümanları hevâyı nefse tâbî olmadan nehy idüp, şer'î şerif muktezâsı ile amel idüp, selef-i sâlihîn tarîki üzere doğru yola irşad eylemeğe ciddü himmetin sarf eder kimse idi. Hatta padişah hazretleri ol azizi Mısır'dan İstanbul'a getirdiler. Ahvâli kemâ yenbağî tafahhus olunur, cemî-i atvârı, şer'î şerîfe mutâbık bulunmuştur. Şeyh İbrahim kendisi ârif ve kâmil olmağla, mürid olanlarda akîdesi pâk kimesneler çoktur. Ve zâhir-i şer'e muhâlif kavilleri ve fiilleri olmayan halifelerine ve muhiplerine sû-i zan etmek lâıyk değildi²³⁴.

Ebussu'ud Efendi; Merkez Efendi'ye de (959/ 1551- 52) derin bir sevgi ve hürmeti bulunduğu nakledilmektedir. Vefat ettiğinde şeyhin cenaze namazı Ebussu'ud Efendi tarafından kıldırılmıştır. Şeyhülislâm'ın cenazeye geldiğinde “dünyada riyasız bir bu kimseyi görmüştük” dediği belirtilmektedir²³⁵. Çok sevdiği Merkez Efendi'nin vefatına;

Dar-ı fenâ'dan (dünya) göçüp gitti bekây'a (ahiret)

Merkez Efendi ki, ana Hak ola hemrah (yoldaş)

Sanmanız öldü anı, halvete (yalnızlık) girdi

Yoldaş olupdur ana vird-i sehergah (sabah zikri)

Kutb-i zaman idi ol, iş bu devirde

Döne döne akibet (sonunda) ecel buldu rah (yol)

Mah-ı Rebiulahirin (nisan ayı) on yedisinde

Ruz-i şenbihde (Perşembe) o kıldı sefer, ah.

Hatîf-i gaybi (gözle görülmeyen bir seslenici) ana dedi ki tarih:

Dairesin Merkez'in nûr ide Allah (959 hicri), mısralarını tarih düşürmüştür²³⁶.

Onaltıncı yüzyılda ilmiye sınıfının tasavvufa büyük rağbet etmesi görüldüğü halde, bazı tarikat ehline yapılan sema ve devrana karşı çıktıkları da bilinmektedir.

²³⁴ Düzdağ, a.g.e. , s.192- 193

²³⁵ Öngören, a. g. e. , s.352

²³⁶ *İslam Âlimleri Ans.* , c. 14, s. 202

Ebussu'ud Efendi'nin bu konuyla alakalı vermiş olduğu fetvalarda sema ve devrana bir takım sınırlamalar getirdiği görülmektedir. Bununla beraber Ebussu'ud Efendi zaman zaman bu konu ile ilgili bazı şeyhlerle tartışmaya da girmiştir.

Ebussu'ud Efendi bir gün Ümmî Sinan ile bir araya gelerek devran meselesini tartışmaya başlarlar. Tartışmanın sonunda sinirlenen Ebussu'ud Efendi, “Yâ şeyh! Eğer bu devrandan vazgeçip müridlerini de bundan alıkoymazsan ve ben de sen vefat ettiğinde hayatta olursam, halkı cenazeni kılmaktan menederim” der, bunun üzerine Ümmî Sinan da “İnşâallah benim cenazemi sen kıldıracaksın” diye mukabele eder. Bir zaman sonra Ümmî Sinan vefat eder, fakat Ebussu'ud Efendi bundan haberdar edilmez. Şeyhin tabutu hazırlanıp namazı kılınmak üzere Fâtih Camii'ne götürülür. Aynı gün saraydan bir kız vefat etmiş ve onun cenazesini de Ebussu'ud Efendi kıldıracaktır. O esnada kızın tabutunun yanında bir de erkek tabutunun olduğunu görünce önce er kişi niyetine diyerek Ümmî Sinan'nın namazını kıldırır. Namazdan sonra müridlerin heyecanla koşup tabutu ellerinin üzerinde taşıdıklarını görünce Ebussu'ud Efendi, etrafındakilere mevtanın kim olduğunu sorar, Ümmî Sinan olduğunu öğrenince olaydan çok etkilenir.

Şeyhülislâm Ebussu'ud Efendi'ye daha sonra devran meselesi sorulduğunda şu şekilde cevap verdiği rivayet edilmektedir: “Allah Teâlâ'nın ilmi sonsuz deniz mesabesindedir. Meşâyih-i izâm ol denizin gavvâslarıdır. Biz ehl-i sâhiliz. Bu hususta bizim onlarla bir bahsimiz yoktur.”²³⁷

Ebussu'ud Efendi'nin bu ve buna benzer meşayihle samimi ilişkiler içeren birçok münasebetleri bulunmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlılar'ın güç ve kudret bakımından ihtişam devrini yaşadığı dönemde tahtta bulunan padişahların ve öncekilerin yukarıda bahsedildiği üzere, tasavvufla çok yakından alâkadar oldukları görülmektedir. Bu dönemde dinî otoritenin başı olan şeyhulislamların da tasavvufa karşı bir tutum ve davranış içerisinde olmaları düşünülemez. Şeyhulislam Çivizâde Muhyiddin Mehmet Efendi (954/ 1547) istisnaidir. Nakledildiğine göre Çivizâde; İbnü'l-Arabî ve Mevlâna'nın kâfir oldukları kanaatini bir fetva yazıp Kanunî Sultan Süleyman'a göndermiştir. Bu fetvaya çok üzülen padişah, yazdığı bir dörtlükle Şeyhülislâmı tenkit etmiş ve daha

²³⁷ Öngören, a. g. e. , s. 383- 384

sonra da azletmiştir²³⁸. Şer’i ilimlerde mütebahhir olan şeyhülislâmlar içinde buldukları devrin ahval ve şeraitini çok iyi değerlendirerek medrese-tekke arasındaki ince dengeyi ustalıkla sağlamışlardır.

Şeyhülislamlar, Sünnî geleneğin takipçisi olmuşlar²³⁹, kendisini ehli tasavvuftan gösterip de Sünnî prensiplere aykırı hal ve harekette bulunanlara da verdikleri fetvalarla engel olmuşlardır. 16. Asırda şeyhülislamların verdikleri fetvalarla idam edilen şeyhler mevcuttur. Bunlar, Oğlan Şeyh İsmail Ma’şûkî, Hamza Bâlî ve Muhyiddin Karamanî’dir. Bu üç şeyhin idam edilmelerinde Ebussu’ud Efendi’nin fetvaları vardır. Bu şeyhlerin idam edilme sebeplerini özet olarak ele alacağız ve Ebussu’ud Efendi’nin bu olaylardaki rolünü tespit ederken onun tasavvufla olan ilişkisi de vuzuha kavuşacaktır.

Oğlan Şeyh İsmail Ma’şûkî (945/1538- 39) 16. yüzyılda on iki müridiyle İstanbul’da idam edilen ilk şeyhtir. Onun idam edilşinin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

- Üzerinde benlik davası kokusu bulunan sözler
- Ne kastedildiği kolay kolay anlaşılamayan kapalı veya sembolik ifadeler
- Zahiri itibariyle şer’î hükümlere aykırı düşen sözler
- İlahî feyiz ve kuvvetli tecellilerle kendilerinden geçen, coşan ve taşan velilerin gayr-i ihtiyârî söyledikleri sözleriyle ki bütün bunlara “ şathiye “ denilmekte olup, Oğlan Şeyh bu tür bazı şathiye’leri ile avam arasında meşhur olduğu bilinmektedir

Bu durumlar fitneye sebebiyet verdiği için idam edilmek suretiyle fitnenin giderilmesi amaçlanmıştır²⁴⁰.

Melâmiyye Tarikatından Sarı Abdullah Efendi, Oğlan Şeyh’in idamının, her işte hata arayan bazı ulemanın garazı sebebiyle olduğunu söylerken, Sadık Vicdanî, zahirî şeriata zıt bazı sözler söylediği için idam edildiğini kaydetmektedir²⁴¹.

Başka bir Melâmiyye ricalinden La’lizâde de, onun hakkında bazı şathiye isnadının olduğunu kabul edip, bu şathiyeleri Oğlan Şeyh’in gençliği sebebiyle manevî yükü kaldıramamış olmasına bağlamaktadır²⁴².

²³⁸ Öngören, a. g. e. , s. 354- 355

²³⁹ Özbilgin, Erol, Bütün Yönleriyle Osmanlı, s.305

²⁴⁰ Öngören, a.g.e. , s. 291- 292; Ataî, *Zeyl-i Şekaik*, s. 89

²⁴¹ A.g.e. , s. 292; bkz. Sarı Abdullah Efendi, *Semerat*, s. 249

²⁴² Öngören, a.g.e. , s. 292

Oğlan Şeyh'in dervif arkadaŐı Abdurrahman Askerî ise, onun tarikat adap ve usulünden uzak, izin ve salâhiyeti olmadan Şeyhliğe kalkifıp kendi baŐına yeni bir yol icat etmesi sonunu hazırlayan sebep olduğunu belirtmiŐtir²⁴³.

Oğlan Şeyh'in müridlerine zikir yaptırırken, “Allah, Allah” Yerine “ Allahım, Allahım” dedirttiğini Melâmî çevreler bu Şekilde nakletmekte ve bu kelimenin iki anlama gelmesi de onun idamını hazırlayan sebeplerden olduğunu belirtmekte²⁴⁴.

Oğlan Şeyh hakkında Őahitlerin ileri sürdüğu ithamlar ve bazı iddialar hakkında bir kısım müridlerinin de tasdik ve Őahadetleri ile Şeyhin özetle Şu fikirleri ileri sürdüğu anlaşılmaktadır.

1-Herkes Tanrı'dır; her suretten gözükten o'dur. İnsan kadimdir ve insan, insan olduktan sonra ona hiçbir Şey haram değildir.

2- Şeriatın haram dediği Şeyler helâldir. Zina ve livatada nesne yoktur, helaldir.

Toprak toprağa girmektedir. Bunlar aşkın lezzetidir. Müridlerin karıları ve oğlanları ehlullah'a helâldir.

3- İnsanı yaratan sensin; bir kadına yaklaŐırsın, doğurduktan sonra da Allah yarattı dersin.

4- Kabir azabı, hesap vb. yoktur.

5- Ruh bir bedenden çıkar, diğer bir bedene girer. Buna benzer maddeler çoğalıp gitmektedir.²⁴⁵

Ebussu'ud Efendi, Oğlan Şeyh'in idamına fetva veren Őeyhüislam değildir. Ancak Oğlan Şeyh hakkında karar vermek üzere bir komisyon oluŐturulmuŐtur. Komisyon üyelerinden birinin, o tarihlerde Rumeli Kazaskeri olan Ebussu'ud Efendi olduğu görülmektedir. Ebussu'ud Efendi, komisyon üyesi olarak Oğlan Şeyh'in idamı için karar vermekte çok zorlandığını, epeyce düşünöüktan sonra, dinsizliğine (ilhâd) karar vermekten başka yol bulunmadığını anlayarak hükmünü verdiğini belirtmektedir²⁴⁶.

Şeyh Hamza Bâlî (969/ 1561- 62), 16. yüzyıl da idam edilen Melâmî Őeyhidir ve Oğlan Şeyh'in idam edilme sebeplerine benzer sebeplerle bu Şeyh de idam

²⁴³ A.g.e. , s. 292

²⁴⁴ A. g. e. , s. 292

²⁴⁵ Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. 2, s. 47

²⁴⁶ Ataî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti'Ő-Şekâik*, (neşre haz. , Abdölkadir Özcan), s.88

edilmiştir. Bazı Melâmî kaynaklarında kaydedildiğine göre, Bosna'nın ulema ve meşâyih mahkemeye toplanarak, "bu adam cahildir ve mürid yetiştirmeye ehil değildir. Eğer tedbir alınmazsa bu tavırlarıyla fitne ve fesada sebebiyet verir. Durum, vakit geçirilmeden İstanbul'a bildirilmelidir." diyerek kadıya baskı yapmışlar ve kadı efendi de durumu İstanbul'a bildirmiştir. İstanbul, durumu incelemek üzere Bosna'ya müfettiş vazifelendirmiş ve teftiş neticesinde şeyhin tutuklanmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda Ebussu'ud Efendi'den hakkında fetva istenmişti. Şeyhülislam fetva vermeden önce, şeyh Hamza Bâlî'nin durumunu araştırıyor, bir takım şeyhlerden onunla ilgili bilgiler ediniyor. Şeyhler, Hamza Bâlî'nin cahil ve nakıs olduğunu, seyr-i sülûkünü tamamlamadan şeyhliğe kalkıştığını ve daha önce idam edilen Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî yolunda olduğunu söylediler. Bunun üzerine Ebussu'ud Efendi de, "Oğlan Şeyh zendeka ve ilhâda (dinsizlik ve Allahsızlık) binaen idam olunmuştu. Şeyh Hamza da onun gibi zındık ise katli meşrudur" diye fetva vermiş, Şeyh de bu fetva ile İstanbul'da idam edilmiştir²⁴⁷.

Şeyh Muhyiddin Karamânî (957/1550) 16.yüzyılda idam edilen bir başka sûfidir. Kendisi Halvetiyye Tarikatının Gülşeniyye Kolundan "Karamanlı Şeyh" diye bilinir²⁴⁸.

Şeyh Muhyiddin Karamânî; Anadolu'da uzun yıllar irşad faaliyetinde bulunmuştur. Ancak 957'de (1550) şeriata aykırı görüşleri olduğu ileri sürülerek Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi'nin fetvasıyla idam olunmuştur²⁴⁹.

Ebussu'ud Efendi tarafından verilen fetvada mes'ele ve cevap oluşturularak Şeyh Muhyiddin Karamânî'nin idamı şöyle açıklanmaktadır:

Mes'ele: Mahrûsa-i İslâmbol'da emr-i şer'i şerif üzere katl olunan Karamanlı Şeyh demekle ma'ruf olan şahsın, katli îcap eden sebab-i şer'in ne idüğü, hîn-i teftişte hâzır olmayan ehli islam'a beyan mûsap olalar.

el-Cevap: "Zârûriyyât-ı dinden olup, nusûs-i kâtia ile sabit olan ahkâm-ı şeriat-ı şerîfeyi inkâr ile zındık idüğü ve Hz. Resûlüllâh Cenâb-ı rifatlarını tahkir vechi ile zikrettiği tarîk-i şer'î ile sâbit olduğu için katlolunmuştur"²⁵⁰.

²⁴⁷ Özbilgin, a.g.e. , s. 298- 2 99; Eraydın, a. g. e. , s. 504-505; bkz. Gölpinarlı, Abdülbaki, *Melemilik ve Melamiler*, s. 72

²⁴⁸ Öngören, a. g. e. , s. 300; bkz. Ataî, *Zeyl-i Şekaik*, s. 63

²⁴⁹ Öngören, a.g.e. , s. 301

²⁵⁰ Düzdağ, a. g. e. , s. 193- 194

Şeyh Muhyiddin Karamânî'nin idam edilmesine hangi görüşlerinin sebep olduğuna bakıldığında daha önce bahsi geçen Oğlan Şeyh'in görüşleriyle büyük ölçüde benzerlik gösterdiği görülmektedir²⁵¹.

Kaynaklarda Şeyh Muhyiddin Karamânî'nin idam edilmesi konusunda Ebussu'ud Efendi'nin hissî davrandığına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Örneğin Gülşeniyye Şeyhlerinden, aynı zamanda Ebussu'ud Efendi'den de ders almış olan Muhyî Efendi (1014/1605) önemli eseri Menâkıb-ı Gülşenî'de Ebussu'ud Efendi'den sitayişle bahsettiği halde, Şeyh Karamânî'nin idamı konusunda hissi davrandığına işaret etmektedir. Ebussu'ud Efendi'nin, şayet İmam-ı âzam'ın görüşleriyle amel etmiş olsaydı, Şeyh Karamânî fikirlerini itiraf ederek bunlardan vazgeçtiğini beyan ettiği için idamdan kurtulabilecekken²⁵², kararını diğer imamların ve mezheplerin görüşüne göre vermesi²⁵³ onun hissi davrandığını gösterir diye eleştirmektedir. Ancak, başka kaynaklarda Ebussu'ud Efendi'nin meslek hayatında son derece dürüst ve tutarlı olduğu belirtilmektedir. Nitekim onun, karşılaştığı benzer olaylarda ne kadar titiz ve hassas davrandığı, kaynakların verdiği bilgiler ışığında açıkça görülmektedir. Örnek verilecek olursa, Bayramî Melâmî Şeyhlerinden Gazanfer Dede (974/1566-67) ile ilgili benzer bir olayda sadrazam kendisine görüş sorduğunda o şöyle demiştir. "...Oğlan Şeyh'in katli işinde, fakir hadd-i mutaddan hariç tevakkuf ve teenni etmişimdir. Merhum Mevlana Şeyhi Çelebi ilhâdına hükmettikten sonra, iki üç meclis dahi tevakkuf edip, asla tevcihe mecal kalmayıp ihtimal munkatı olmayınca hükmolunmamıştır. Bunun (Gazanfer Dede) ol tarikden idiği şer ile sabit olmadan, onun mecrasına icra olunmak meşru değildir.."²⁵⁴.

Sonuç olarak 16. yüzyıla damgasını vuran büyük âlim Ebussu'ud Efendi, Her konuda olduğu gibi tasavvuf ve tarikat konularında da karar verirken kılı kırk yararcasına irdeleyip, inceleyerek bağlı olduğu Osmanlı Devleti'nin, hukukunu şeriat üzere bina ettiği için bu çerçeveye bağlı kalarak kararlarını vermiştir. Çerçevenin dışına çıkanlar, ister meşâyih'ten olsun ister ulemeden olsun hiç ayırım gözetilmeden, yine şeriatın emriyle cezaya çarptırılmışlardır.

²⁵¹ Öngören, a. g. e. , s. 302

²⁵² Özgören, a.g.e. , s. 305- 306

²⁵³ Düzdağ, a. g. e. s. 194

²⁵⁴ Öngören, a. g. e. , s.306

16.asırda Şeyhülislam Çivizâde hariç, diğer şeyhülislâmlar tasavvufla iç içe oldukları halde cemiyette huzuru tesis etmek için, şeriatın emirlerini uygulamayı esas almışlar her türlü aşırılıkların da karşısında olmuşlardır. Herhangi bir tarikat ya da şeyhe hususi bir baskı uygulamak söz konusu olmamıştır.

Ebussu'ud Efendi'nin tasavvuf hakkındaki görüşlerine yönelik ortaya konulan kayıtları bütün olarak değerlendirdiğimizde onun tasavvufa daha yatkın olduğunu ve o muhite karşı menfi bir tutumunun olmadığı kanaati hasıl olmaktadır.

3.2. Ebussu'ud Efendi'nin Sûfiler ve Tasavvuf Hakkında Vermiş Olduğu

Fetvalar:

Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi'nin fetvalarını toplayan mecmuaların hepsi yazmadır. Kayıtlarda İstanbul Kütüphanelerinde 98 yerde Ebussu'ud Efendi'nin fetvalarından parçalar halinde bulunduğu belirtilmektedir. Fetvaların tamamı neşredilmemiştir. Ancak Ebussu'ud hakkında eser yazanlar ilgilendikleri yanı ile ilgili fetvaları neşretmişlerdir²⁵⁵.

Biz de Ebussu'ud Efendi'nin bu konu ile ilgili fetvalarına ulaşabilmek için, M. Ertuğrul Düzdağ'ın Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi'nin Fetvaları ışığında 16. Asır Türk Hayatı adlı eserinden faydalanarak Fatih Kütüphanesi, Ali Emîri Kitapları, Şer'îye bölümünde bulunan 80 numaralı yazma ile Bayezid Umumî Kütüphanesi 2757 numarada kayıtlı yazmaya ulaşarak ilgili fetvaları tezimize almayı düşündük. Bu yazmalar A ve B nüshaları olarak işaretlenmiş ve sayfanın birinci yüzü (a) ikinci yüzü (b) harfleriyel gösterilmiştir. Örneğin verilen fetvanın sonunda (A.40a) görüldüğünde bu fetvanın Fatih Kütüphanesi, Ali Emîri Kitapları, Şer'îye Bölümünde bulunan 80 numaralı yazmanın 40. sayfasının 1. yüzünden alındığı anlaşılmalıdır. Bu fetvaların bir bölümünü konumuza ışık tutacağı için çalışmamızda belirtmeye çalışacağız. Şöyle ki;

Mesele: Birkaç sûfiler zikr edip yolda giderlerken rast geldikleri tabluü zurnayı parladıkları için halk üşüp “Urun kızıl başları, biz kâfir olduğumuzdan bunlara ne” deseler şer'an ne lâzım olur?

²⁵⁵ Düzdağ, a. g. e. , s. 24

El-cevab: Ta'zîr-i şedîd lazımdır²⁵⁶.

Mesele: Zeyd varıp Amr-ı imama uyup namazı cemâatle kılsa, Amr devranla zikr eden sûfilerden olsa, Zeyd-i mezbur namazı îade eylemek lâzım mıdır?

El-cevab: Lâzımdır, ol sûfiler raksa “helâldir” diyenlerden ise²⁵⁷.

Mesele: Meşâyıhtan ve sûfilerden ba'zına Zeyd “siz niçin salâta ve zekâta müte'allik mesâil ta'lim itmezsiniz” deyecek “ ilm-i zâhir keşf olur” dese ana ne lazım olur?

El-cevab: Ol mülâhidedendir ve zenâdikadandır, anın hükmü mürted hükmü gibidi, ol i'tikâd-i batıladan rücû etmezse katli lazımdır²⁵⁸.

Mesele: Bir cemâat halka olup ku'ûden zikrullah ederlerken galebe ile ayak üzerine kalkıp, raksü devran etmeyip, aralarına emred dahi karmayıp, ellerin birbirlerinin boyunlarına yahud kuşaklarına berkitip ayaklarını hareket ettirmeyip zikrullah eyleseler câiz olur mu?

El-cevab: Otururken etmek evladır²⁵⁹.

Mesele: Evkât-i hamseye müdâvemet ve envâ-i nevâfile müvâzıbet edip, sûfiyyeden olan bazı kimseler, zikrullah ederlerken zevk, şevk gelip kıyâmen ve ku'ûden ayakları hareket etmeyip, amma belleri ve başları hareket eylese, bu makûle zikrullah eden eden kimselere şer'an ne lâzım olur?

El-cevab: Eğer belleri tahrîk etmeyip başların tahrîk ile iktifa eyleseler dahi evlâ idi. Edeb-i zikr-i şerîfe evfak idi. Muhafaza edip edicek be'is yoktur. Sâbit kadem olucak²⁶⁰.

Mesele: Zâkirîn tevhîd ederlerken başların sağ yanından sol yanına tahrîk etmekle fâsık olurlar mı?

El-cevab: Olmazlar, amma niyetleri emri tevhîdi tahkîk ve tahrîr etmek olup, başlarını sağ cânibe tahrîk ettiklerinde kalbinden mâsivâyı tarh ve sol cânibe tahrîk ettiklerinde tevhîd-i hakkı idhâl kasd etmek gerektir. Rûsûh-i tevhide dahl-i uzmâ vardır. Bu niyet olmayıcak lağv ve abes olur, şer'an mekrûh ve haramdır²⁶¹.

Mesele: Zeyd kâimen zikrullah ederken baş ve belin ve ayağın tahrîk edicek, Amr, Zeyd'e “ bu hareketi ibâdet deyu edersin” yâhud “fi'l-i abestir” dedikte, Zeyd “

²⁵⁶ Fetevâi Ebussuûd, Fatih Kütüphanesi, Ali Emîri Kitapları, Şer'îye Bölümü 80 Numaralı yazma (A.253a)

²⁵⁷ A.g.e. , (A.31a)

²⁵⁸ A.g.e. , (A. 255a)

²⁵⁹ Bayezid Umûmî Kütüphanesi 2757 numarada kayıtlı yazma (B. 322b)

²⁶⁰ A.g.e. , (B. 322b)

²⁶¹ A.g.e. , (B. 322b)

ibadet deyu etmeziz, ammâ bu hareket mu'taddır, zikre lazım bir haldir, şevk gelir ideriz" dese, Amr " hele bu vaz'ı etmek haramdır" dese, Amrın sözü makbûl olur mu?

El-cevab: Olur, bel ve ayak hareketi zikre nice lâzım olur. Raks ve devran eden süfehâ dahi olmertebeye bu mertebeden varmışlardır. Mehmâ emken sekînet üzerine ve vakar ve mürâ'at etmek gerekir²⁶²

Mesele: fî zamâninâ olan mutasavvifenin, tevhîdi düğün devranına mubah i'tikâd eden kimseler, şer'an kâfir olurlar mı?

El-cevab: Gerçi mubah i'tikâd edenin küfrüne fetvâ vermişlerdir, lâkin ibâdet idüğün i'tikad etmeyecek, küfründe tevakkuf olunmak ihtiyât-ı akrab ve ensebdir²⁶³.

Mesele: Zeyd " Halvetî tâifesinin şeyhi ve mürîdi, ve bunlar ile müsâhabet eden kimseler kâfirlerdir" dese, Amr, Zeyd'e niçin deyu suâl ettikte, " bunlar devran ile zikrullah ederler" dese Zeyd'e ne lâzım olur?

El-cevab: Kizbü iftirâdan, ve bilmediği yerde mücazefe etmekten tamam ihtirâz etmek lazımdır. Ol tâifede yarar kimseler vardır. Mahzâ iztırarsız ettiklerinin ma'siyet irtikâbdır. Anın ile küfür lâzım gelmez. Müsâhabet edenlere mücerred müsâhabet etmekle nesne lâzım olmaz. " kâfirdir" demekle Zeyd'e ta'zîr lazımdır²⁶⁴.

Mesele: Zeyd ref'i savtla kâimen ve kâiden zikrullah etmek şer'an câiz olur mu?

El-Cevab: Edep ve vakâr ve ta'zîm üzerine edicek olur²⁶⁵.

Mesele: Sûfî adına olan Zeyd zikr ederken devran edip, ettiği devrânı ibâdet addeylese, nikâhı sahih zebîhası helâl olur mu?

El-cevab: Devranı ibâdet addeleyecek mürtedir, asla müslimeden zimmiyeden avret nikâhlamak mümkün değil, zebîhası meyyitedir. Ammaibâdet addetmeyip, mubah i'tikâd edip devran ederse mürted değildir. Ta'atten hâriç fâsıktır. Sâir feseka gibidir, menkûhası tefrik olunmaz, zebîhası yenir²⁶⁶.

Bu surette: Devrânı ibâdet addetmek ile küfür lâzım gelip, mübah addetmek ile olmadığının vechi nedir?

El-cevab: Mubah me'mûrun bih değildir, ibâdet me'mûrun bihâ olmak muhakkaktır, mubah addeden, Hak te'âlâ hazretine "emr etti" deyu iftirâ eylemez ki kâfir ola,

²⁶² A.g.e. , (B. 322b)

²⁶³ A.g.e. , (B. 323a)

²⁶⁴ A.g.e. , (B. 323a)

²⁶⁵ A.g.e. , (B. 322b)

²⁶⁶ A.g.e. , (B. 324b)

amma ibâdet addeden ol lehvülu' b ve abes olmak ile hurmeti mukarrere olduğundan gayri, keferenin küfr-i meşhûrlarına kemâl-i müşâbehet ile müşâbih olan fi'li kabih ü münkeri, “Hak te'âlâ hazretinin emridir” deyu iftirâ etmek ile kâfir olduğundan gayri, mukâbelesinde sevap recâ etmek ile tekrar kâfir olur, haram akçayı sadaka edip sevap recâ eden kimse gibi²⁶⁷.

Mesele: Tâife-i mutasavvifinin muktedâlarından Zeyd-i vâiz câmi'lerde ve kürsülerde çıkıp âlâ melein-nâs çağırıp “halka-i zikirde ibâdet niyetine raks ve devran etmek helâldir ve bunun hilli âyetle ve hadisle sâbittir, “fezkürü'llâh'e kıyâmen ve kuûden ve alê cünûbihim” âyetinin ma'nâsı Allahu te'âlâ hazretini her halde zikr edin demektir, raks dahi hâl-i kıyâmda dâhildir” deyip ve dahi “men teşebbehe kavmen fehüve minhüm” hadîsi mücebince hâvâlî-i Arşta devran eden melâikeye teşebbühdür ve dahî Resûlullah (sallâllâhü aleyhi ve selem) raks etmiştir, hattâ mübârek ridâsı arkasından düşmüştür ve dahî ashâb-i kibârdan, meşâyih-i izâmdan imam Şâfi'î ve Muhammed Gazzâlî ve anın emsâli kimselerden sâdır olup ilâ yevminâ hâzâ devran olunca gelmiştir” deyip Amr-i âlim dahî “bunun hurmetine müftîler kerrâtla fetvâlar vermişlerdir” deyicek Zeyd dahî “bu bir zevk hâlidir men lem yezuk lem ya'rif demişlerdi, haram deyen desin hillimiz terk etmeziz” dese Zeyd'in bu delâil-i mezkûra ile istidlâli sahih olup, kavline i'tibâr câiz olur mu, ve illâ sahih olmadığı takdirde Zeyd-i mezkûra ne lâzım olur? İhsân-ı tâm edip âlet-tafsîl ve-t-tatvîl beyan buyurulmak diriğ olunmaya tâki mubtil ve muhik mümtaz olup hak gün gibi zuhur ede mahal-i ilbastan halâs oluna.

El-cevab: Ol âyet-i karîmede raksın cevâzına kat'â işaret yoktur. Ol ef'âl-i kabîhanın hilline anın ile mütemessik olana tecdid-i iman ve tecdid-i nikâh lâzımdır. Zirâ ki Kelâmullah ma'nâsını tahrif edip kendi hevâsına tâbi etmiş. Ve ol hadîs-i mezkûra sahihtir, lâkin benî Âdem melâike ettiği fi'le teşebbüh etmek me'mûr değildir. Amma şimdiki zaman sûfileri ettikleri raks fi'l- hakîka kâfirlerin horoz tepmesidir ve bunların fi'lleri kefereye teşebbühdür. Ve Resûl (aleyhisselâm) hazretine raks isnâd etmek küfürdür. Zirâ raks ef'âl-i süfehâdır, enbiyâdan birine sefeh isnâd etmek küfür idüğü kütüb-i fetâvâda mestûrdur. Ve eshâb-i kibârdan bu fi'l-i kabîhin sudûruna kavil kizibtir ve iftirâdır. Ve imam Şâfi'î'den sâdır olduğu sahih değildir. Hiçbir müçtehid raks helâl dememiştir, ihtilâfları semâ'dadır. Mesâil-i ictihâddiyede

²⁶⁷ A.g.e. , (B.324b)

müctehidden gayrı imam Gazâlî ve anın emsâli kimselerin kavillerine i'timad câiz değildir. Ve bu makûle tesvîlât ve tezvîrât ile teşeytun edip halka va'z eden kimseler dâller ve mudillerdir, bi-icmâ'-il müctehidîn tekfir olunmuştur. Eşedd-i ta'zîr ile ve hapisle men lâzımdır. Eğer mennû olmayıp “ulemâ ehl-i zevkin esrârına muttali değildir” demek iddi'âsı üzerine fi'l-i şeni'a ısrar ederse zındıktır, elbette katl olunmak vâcibdir. Ba'd-el- ahz tevbesi makbûl değildir. Neûzü billâhi min zâlik²⁶⁸.

Mesele: Tekkelerde münzevî olup “ehl-i tevekkülüz” diyenlerin şer'an halleri makbûl müdür?

El-cevab: Değildir²⁶⁹.

Mesele: Tevhîd-i Bârî ederken vecd-i hâl galebesinden bî-ihhtiyar kalkıp döne döne zikr etmek şer'an câiz olur mu?

El-cevab: Dönüp yıkılmayan bî- ihtiyâr olmak yoktur²⁷⁰.

Bu surette: Tâife-i mutasavvifenin fi-zamâninâ eylediği hareket ve devranlarına dahl olundukta “ehline mubahtı, ihtiyârımız yoktur, ıztırâridir ederiz” deyu iddi'â ederler, hareket-i ıztırâriyye ki ehlinden sâdır olacak ibâdetine hükm olunur mu, anın alâmeti nedir (beyan buyurula) tâ ki sâlih tâlihden mümtaz ola.

“Cezbe-i ilâhiye ile âlem-i tekliften münselih olanların âlem-i şehâdete müte'allik umûra aslâ şu'urları kalmaz, nefsi zekiyyeleri, âlem-i rûhânide olan şu'ûn mutâla'asında müstağrak olup, tedbîr-i bedene müşteğil olmaz, hatta ba'zı a'zâ kanatılsa duymaz, onlardan hareket ve ıztırâp vâkî oluncak harekât-i mürte'îş gibi gayri muntazam vâki olur. Bu halle muttasıf olanların harekât-ı hurmet ve kerâhet ile vasf olunmaz, mukâbelesinde ne ikâb vardır ne sevâp. Amma ol tâifeden sâdır olan harekât-i mevzû'a ve evzâ'i masnû'a, ehl-i salâhtan sâdır olmak mümkün değildir. İhtiyâriyyedir, “ıztırâriyye” demek ma'siyet-i âhardır. Bu makûle işinde gücünde gezip, tegannî ile usulle ettikleri evzâ-i masnû'a “ihtiyârî değildir” demek mü'minden sâdır olur mânâ değildir²⁷¹.

Mesele: Tâife-i mutasavvifenin muktedâlarına, “zikrullah ederken devran ve raks haram olup müstehil olanların küfrüne kütüb-i fetâvâda tasrih olmuştur ve hem müftî-i zaman dahi öyle fetvâ vermiştir, niçin terk eylemezsiniz” denildikte, “şurb-i

²⁶⁸ A.g.e. , (B.324a)

²⁶⁹ Düzdağ, a. g. e. , s.83

²⁷⁰ A.g.e. , s. 84

²⁷¹ A.g.e. , s. 84

hamrdan ve bunun emsâli müfsidden alıkor, ba'zı fesekânın kulûbun istihâl eder, tevbe edip zikrullah eylemesine sebep olur” deyu cevap verirler, vâkı'â öyle olacak, bu evzâ' ol niyet ile şer'an murahas olur mu?

El-cevab: Olmaz, vesâvis-i şeytâniye makûlesinden bir telbîstir, ma'siyet tâ'ate sebep olmak mümkün değildir, kulûb-i feseka meyl ettiği zikrullah değildir, amma mukârin kıldıkları emirdir ki ma'siyet-i uhrâdır, derekât-ı nârın birinden birine intikâl ilen ehl-i nâr müsterih olmazlar, sâniye ehven ise dahi²⁷².

Mesele: Raks ve devran eden taifeyi, vâfler ve hâkimler menetmek üzerine vâcib midir?

El-cevab: Vâcibdir, vazîfeleri emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerdir, etmeyecek, bir imâmet eder müteşerri' kimse nasb olunmak lâzımdır²⁷³.

Mesele: Bir zâviyenin mescidinde eşhâs-i muhtelifle ile müştehî oğlanlar muhtelit olup, envâ-i teganniyât ile tevhîd ederlerken tevhîdi tağyîr edip gâh “dil-i men” gâh “can-ı men” deyip gâh beyt “ sen bir ulu sultansın canlar içinde cansın, çün iyan gördüm seni pinhan kapısı değil” deyip, gâh beyt “cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç hûri, isteyene ver sen anı bana seni gerek seni”deyu göğüslerin döğüp evzâ-i garîbe ettiklerinde, ehâlî-i mahalleden ba'zı kimseler zâviye-i mezbûreye şeyh olan Zeyd'e “ bu makûle evzâ' niçin ettirip râzı olursun” dediklerinde Zeyd “ne lâzım gelir “vemâ halaktü'l cinne ve'l inse illâ li ya'büdûn” demekle cevap verse şer'an Zeyd-i mezbûra ne lâzım olur?

El-cevab: Evzâ' ve akvâl-i mezbûre kemal mertebe fuşş olduğundan gayri, cennet hakkında dedikleri kelime-i şenî'a küfr-i sarihtir, katilleri mubahtır, şeyhleri olan bî-din hikâyet olunan akvâl'ü ef'âle “mübâşeret dahi ederse ne lâzım gelir” demekle kâfir olduğundan gayri, ol kabâyihî ibâdet kabilinden addedip âyet-i kerîmeyiana delil getirmekle tekrar kâfir olur, bu i'tikattan rücû' etmezse katilleri vâcib olur²⁷⁴.

Mesele: Sûfiyyeden bir tâife şeyhlerini ta'zîmen önünde secde eylemeğe şebîh başlarını yere kosalar, gâh abdest ile gâh abdestsiz, tâife-i mezbûreye ne lâzım olur?

²⁷² A.g.e. , s. 86- 87

²⁷³ A.g.e. , s. 87

²⁷⁴ A.g.e. , s. 87

El-cevab: Secde-i tahiyyet ve selâm ederse kebîrdendir, ibâdet için ederse küfr-i mahzır bi-l-ittifak, ta'zîm için ba'zı eimme katında küfürdür, hiç niyet eylemese ba'zı eimme küfür demişler ba'zı eimme kebîre²⁷⁵.

Mesele: Öğlede ve akşamda ve yatsıda farzdan sonra sünnet kılmak mı evlâdır, yoksa arada baz'ı ed'iyeye mi okumak evlâdır?

El-cevab: Ed'iyeye sonra okunmak gerektir²⁷⁶.

Bu surette: Sûfiyyeden ba'zı “bize şeyhimiz böyle emr etti” deyu ed'iyeye meşgul olsalar anlara ne lâzım olur?

El-cevab: Şeyhleri olan mudilli, Resûlullahın (sallâllâhu aleyhi ve selem) cenâb-i şerîfından tercih ederlerse cümle katl olunmak vâcibdir²⁷⁷.

Mesele: A'zam-i ulemâ-i dîn ve a'lem-i fuzelâ-i râh-i yakîn, bu mes'ele tahkîkinde ne buyururlar: Zeyd dise ki “Mısır'da, Câmi'-i Müeyyediye kurbinde medfun olan Şeyh İbrahim-i Gülşenî, ve ana mürîd olanlar, ve i'tikad edip muhabbet eyleyenler külliyyen mülhidlerdir, ve zındıklardır, merhum Çivizâde fetvâsı bu hususta bize kâfidir. Anların imâmetleri câiz değüldür, ve anlara i'tikad eylemek hatâdır, ve ana mensub olanlar dâll ve mudill ve zebîhaları haramdır dese, Amr bu mukâbeledede dise ki “bu sözü mutlak söyleme, beyt:

Sırr-dil her bende-i Huda ne-midaned

Hod-ra tu der in miyane enbaz me-kun²⁷⁸

“Hel şekakte kalbehû” hadîs-i şerifiyle amel evlâdır. Bu kavmin küllisi sen didüğün gibi değüldür. Zirâ şeyh İbrâhim'i gördüm, mirâren nasîhatımı dinledim. Ol aziz Ehl-i Sünnet i'tikâdı üzere idi. Ve âbid ve zâhid ve ehl-i takvâ ve hak yolunda âşık ve sâdik idi. Ve Müselmanları hevâ vü nefse tâbi olmadan nehy idüp şer'-i şerif muktezâsı ile amel eyleyüp, selef-i sâlihîn tarîki üzre halkı doğru yola irşad eylemekte ciddü himmetin sarf eder kimse idi. Hattâ pâdişâh hazretleri (Kanuni Sultan Süleyman) -zâdellâhu ömrehu- cânibinden ol azîzi Mısır'dan İstanbul'a getirdiler, ahvâli kemâyenbagî tefahhus olunup cemî etvârı şer'i şerîfe muvâfik bulunmuştur. Çivi-zâde yalnız anın hakkında bed-gümân olmamıştır, şeyh-i ekber Muhyiddin-i Arabî ve şeyh Ömer ibn-ül Fârız ve Molla Hudâvendigâr (kaddesallahu

²⁷⁵ A.g.e. , s. 88

²⁷⁶ A.g.e. , s. 88

²⁷⁷ A.g.e. , s. 88

²⁷⁸ “Kalp sırrını her Allah'ın kulu bilmez, sen kendini bu araya ortak etme!”

esrârahum) ve sâir meşâyihden çok kimselere sû-i zan etmiştir. Anın rey'i bize delil olmasa olur, zirâ mutlak söyleyip, selb-i küllî eyk-lemiştir. Bu tâifenin içinde hod zâhiri ve bâtını şer'-i şerîfe muvafık, Sünnî ve dindar ve ehl-i sülûk ve perhizkâr nice âbid ve zâhid ve âlim ve nâsih mü'min ve müttakî kimseler vardır. Ve anlara i'tikad edip muhabbet eden Müslümanlar hadden birun ve adedden efzundur. Eğerçi ol azîze mensub geçinenlerin arasında melâhide var ise, anlara ne i'tibar! Şeyh İbrâhim kendi ârif ve kâmil ve vera' ve takvâya ve ilm-i ma'rifete mâil olmakla, mürîd olanlarda akîdesi pâk kimseler çok, ve zâhir-i şer'a muhâlif kavilleri ve fi'illeri olmayan halifelerine ve muhibblerine ve mürîdlerine sû-i zan etmek lâyük değildir" dise bu hususta Amrı'n sözü mâ'kûl ve makbûl müdür? ve yâhud Zeyd'in sözü hak olup Şeyh İbrâhim ve ana mensup olanlar bi-l-küllîye tarîk-i sedâddan ve istikâmetten ma'zûl müdür, bu hususta re'y-i sâibiniz ne vechiledir? Şâfi cevap buyurup, indallah me'cûr ve müsâb olasız.

El-cevab: Ehl-i sünnet ve cemâ'at i'tikâdı üzre olup, şer'i şerif muktezâsınca amel idüp, selef-i sâlihîn tarîkine sâlik olan kâinen mâ kân makbûldür. Şeyh İbrâhimlü'dür demekle anlara dahl ve ta'arruz câiz deęüldür²⁷⁹.

Mesele: Şeyh Bedreddin Simâvî ki "Vâridât" sahibidir, "tekfir itmeyip la'net iden kâfirdir" diyen Zeyd'e ne lâzım olur?

El-cevab: "Anın müridlerinden olan kâfirlerdir" demek lâzımdır. Sâir kefere gibi adın anmayıp la'net itmeyüp kendi halinde olan Müselman kâfir olmaz²⁸⁰.

Mesele: Semâvetlü taifesinden bir taife şurb-i hamr itdiklerinde birbirinün evretlerini icazetleri ile tasarruf eyleseler mezburlara ne lâzım olur?

El-cevab: Katl lazımdır.²⁸¹

Mesele: Zeyd-i nâibin "Ehl-i Sünnet ve Cemâttan olan, Şeyh Bedreddin dervişlerini, kim ki evine kondurup konuk idinirse ta'zir edip cerîme hükm idün" dese şer'an dürüst olur mu?

El-cevab: Bed-namlık ile meşhur olan Simâvenli tâifesinden ise, anlara meşrûdur. Amma konağı ta'zir olunup cerîme alınmak meşrû' değildir²⁸².

²⁷⁹ Fetevâi Ebussu'ud, a. g. e. , (A.267a)

²⁸⁰ Fetevâi Ebussu'ud, a. g. e. , (B. 317b)

²⁸¹ A.g.e. , (B. 317a)

²⁸² A.g.e. , (B. 317b)

Mesele: Mahrûsa-i İslâmbol'da emr-i şerîf üzere katl olunan Karamanlı Şeyh demekle ma'ruf olan şahsın, katli îcâb eden sebab-i şer'î ne idüğü, hîn-i teftişte hâzır olmayan ehl-i islâma beyan buyurup müsâb olalar

El-cevab: Zârûriyât-ı diniyyeden olup, nusûs-ı kâtî'a ile sâbit olan ahkâm-i şerîat-i şerîfeyi inkar ile zındık idüğü, ve hazret-i Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) cenâb-i rif'atlerini tahkir vechi ile zikr ettiği tarîk-i şer'î ile sâbit olduğu için katl olunmuştur²⁸³.

Mesele: Zındık olanın ve sebbidenün İslamı ve tevbesi İmam-ı azam katında makbul olup katleden halas olur. Şahs-ı mezkur miraren tecdid-i iman ve tevbe etmiş iken halas olmadığına bais nedir?

El-cevab: Zındıkun tevbesi kabul olunmak kable'l-ahz akd olunacaktır. Tutulduktan sonra vaki olan tevbeye itibar yoktur. Şahs-ı mezburdan ne ki vaki olmuştur, ba'de-ahz vaki' olmuştur. Sebbidenün İmam-ı A'zam katında egerçi İslamı ve tevbesi ile vücub-ı katl sakıt olur. Amma sair eimme-i din katında hali üzerine bakidir. Kudat-ı memalik-i mahmiye umur-ı dinde mubalat itmeyenlerin tevbelerine i'tibar itmeyüp sair eimme mezheplerince katllerine hüküm istemeğe me'mur ve mez'unlardır. Ba'de'l-hükm ol cihetden dahi vücub-i katl ittifakı olur.²⁸⁴

Mesele: Bu hususta hüküm iden hakim Hanefî-mezhep olup kendü mezhebin 'amden terk idüp sair eimme mezhepleri ile hüküm idicek hüküm nafiz olup bi'l-ittifak katl vacip olur mu?

El-cevab: İmam-ı A'zam katında tevbe ve İslam'la sakıt olan vücub-ı katidir, cevaz-ı katl değildir. Sair eimme re'yleri ile 'amelen katl olınmak caiz idüğü ve hüküm olındıktan sonra hatmen vacip idüğü İmam-ı A'zam katında mukarrer ve müsellemdir. Hüküm iden hakime Hanefî olmak zarar eylemez. Hakim-i Hanefî müctehid olup İmam-ı A'zam re'yinün sıhhatine i'tikad ve kuvve-i deliline kemal-i i'timad üzerine iken dahi sair müctehidin kavli ile amel idüp kendü mezhebinin hilafına hüküm eylese, İmam-ı Ebu Yusuf katında egerçi hüküm nafiz değildir. Amma İmam-ı A'zam'dan ezhar-ı rivayet üzerine nafizdir. Kibar-ı meşayih-i hanefiyyeden İmam-ı Halil, Ebubekr, Muhammed İbnu'l-Fazl, Buhari ve İmam-ı

²⁸³ Düzdağ, a.g.e. , s. 193- 194

²⁸⁴ Fetevâi Ebussu'ud, a.g.e. , (A.265b)

Mecid-i Sadr-i Şehid bunu ihtiyar itmişlerdir. Meşahir-i kütüb-i fetavada fetva bunun üzerinedir.²⁸⁵

Mesele: Şahs-ı mezbura isnad olunan ekavil-i batılanın her biri bir zamanda sadır olmak üzerine şahadet olundu. Şüheda zamanda ve mekanda birbirlerine muhalefetleri şahadetlerine helal verir mi?

El-cevab: zamanda şehadete helal virmek şehadet olup nesne darp ve katl ve gasp gibi ef'al kabilinden olacaktır. Akval makuleesinden olacak zamanda ve mekanda ihtilaf, şühud şahadetlerinde kadih değildir.²⁸⁶

Mesele: Ol ekavil-i batıla şahs-ı mezkurdan sudurı ile eda-i şehadet mabeyninde çok zaman geçmiştir. Şahidin hududa tekadümle şehadeti kabul olunmaz. Bu maddede kabul olunmanın vechi nedir?

El-cevab: Şahs-ı mezburun katli egerçi sebb iledir, eğer zendeka iledir, egerçi İmam Şafii mezhebince hadden katldır. Amma anın katında tekadümle şehadete haleb gelmez. Zendeka ile katl imam-ı A'zam katında hadden katl değildir ki tekadüm şübhesiyle sakıt ola. Belki irtidat tarikiyledir. Tevbesi ba'de-ahz olmanın menzile-i 'ademde kılınmıştır. Te'hir-i şehadetle şühudun 'delelerine haleb gelmek egerçi kütüb-i fetvada mesturdur. Amma kibar-ı meşayih-i Hanefiyyeden İmam Ebu'l-Kasım Saffar "te'hir ile şahadetlerine helal gelmez, makbuldür." Deyu ihtiyar itmişdir. Hususan şahidler bu babda te'hir-i şehadete a'zar-ı makbule beyan itmişlerdir.²⁸⁷

Bu hususta ba'zı kimseler "ulema ta'assup itdiler, zulmen katl itdiler" diseler onlara ne lazım gelir?

El-cevab: Eğer ol kimseler ol şahsın mesleğini hakk i'tikad idüp ulema süluk itdikleri tarik-i hakkı zulm i'tikad iderlerise zındıklardır, tevbeleri kabul olunmaz. Reislerini ahz kendülerini ahz hükmündedir. Cemian katl olımak lazımdır. Eğer öyle i'tikad itmeyüp "şer' ile zuhur iden umurun mucebi katl değil idi, katl itmek zulümdür" dirler ise kafir olurlar. Zevceleri bainlerdir. İmana gelmezler ise katlleri mubahdır. Eğer böyle dahi dimeyüp "şühud gayrı vaki'e zulmen ve taassuben

²⁸⁵ A.g.e , (A.265b)

²⁸⁶ A.g.e , (A.266a)

²⁸⁷ A.g.e , (A.266a)

şehadet itdiler” dirlerse, tezkiye ve ta’dil olunup şeriat-ı şerifeyi kabul itdikten sonra anlara ta’n itmekle ta’zir-i belîğ ve habs-i medid lazım olur.²⁸⁸

Mesele: Şeyh Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin Fusûs adlı kitabı şeriat-ı şerîfeden taşradır; halkı idlâl için telif olunmuştur. Anı her kim mütaala aderse mülhiddir, diyen Zeyd’e şer’an ne lazım olur?

El-cevab: Füsûsü’l-hikem’de şeriatla bağdaştırılması mümkün olmayan ifadeler vardır. Ancak bu ifadeler esere bir yahudi tarafından sokuşturulmuştur. Bunların İbnü’l-Arabî’ye ait olmadığına, onun yüce şanı ve diğer kitapları şehâdet etmektedir. Binâenaleyh bu eserin mütaalasında çok ihtiyatlı olmak gerekir. Ayrıca bu hususta padişahın nehyi de bulunmaktadır. Her vechile kaçınmak lâzımdır.²⁸⁹

Mesele: Zeyd sûfiyyeden ba’zı kimselere zikrullah iderlerken raks idüb döndükleri için kâfirsın avretin boşdur dise ana ne lâzım olur?

El-cevab: Kâfir dimeyüp fâsık ve fâcîr demek ile zecr eylemek evlâdır²⁹⁰.

Mesele: Halaka-i zikirde ihtiyâr ile devran helâldir diyen kimesne-i tekfir idene ne lâzım olur?

El-cevab: Nesne lâzım olmaz²⁹¹.

Mesele: İhtiyâr ile raks ve devran itmek helâldir diyü i’tikâd iden kimesneler şer’an ehl-i sünnet ve cemâattenmidir değil midir?

El-cevab: Ba’zı kütüb-i fetevâ hükmünce Müslüman değildir. Ehl-i sünnet ve cemâat olmak gande kaldı, tecdîd-i îman gerekdir²⁹².

Mesele: Halaka-i zikirde ibâdet niyetine dönmek helâldir diyü dönen kimesne ye şer’an tecdîdi îman ve tecdîdi nikâh lâzım olur mu?

El-cevab: Olur, ba’zı kütüb-i fetevâda tekfir olunur²⁹³.

Mesele: Fî zemâninâ sûfilerin ayak üzre durub zikir ittiklerine raks derler mi?

El-cevab: Dirler, bellerini ve başlarını oynatırlar ise²⁹⁴.

Mesele: Sûreti mezbûrede olan zikir helâldir diyenlere ne lâzım gelir?

El-cevab: Kâfir olur, raks helal diyecek, kâfir olur, raks ile devrân ibâdet diyecek hakezâ²⁹⁵.

²⁸⁸ A.g.e. , (A.266a)

²⁸⁹ Öngören, a.g.e. , s. 390

²⁹⁰ Fetevâi Ebussu’ud, a. g. e. , (A.269b)

²⁹¹ A.g.e. , (A.269b)

²⁹² A.g.e. , (A.269b)

²⁹³ A.g.e. , (A.269b)

²⁹⁴ A.g.e. , (A.269b)

Mesele: Meşâyihten kisve giymek farz mıdır vâcib midir sünnet midir müstecab mıdır?

El-cevab: Şeyh Sâlih-i müteşerri' ise, müstecabdır, eğer şâyibe-i riyâ olursa ma'siyet-i azîmdir²⁹⁶.

Mesele: Zeyd ümmî âbid ve zâhid ve seccâde neşîn olup, mürşid olur mu?

El-cevab: Tarîkı şerîat-i şerîfe-i bilmeyen halkı neye irşâd ider²⁹⁷.

Mesele: Sûfiler envâ-i türlü giydikleri hırka ve tâç sünnet rüsûmudur, değil midir, sünnet i'tikad idenlere ne lâzım gelür?

El-cevab: Sünnet olduğu sâbit değildir, ol i'tikaddan rücû' lâzımdır²⁹⁸.

Mesele: Tarîkı meşâyihâ sülûk iden meşâyihden bâat itmeyen kimselerin şeyhi şeytândır diyen Zeyd'e ne lâzım olur?

El-cevab: Şerâtı şerîfe mesleğine sülûk idenler dahî öyledir dirse kâfirdir avreti boştur²⁹⁹.

Mesele: Alâ tarîkid-devr ver-raks zikrullah eylemek haramdır deyü fetvâ verildikten sonra ba'zı kimesneler ol tâife-i evlerine eyledüb ziyâfet eyleseler şer'an ne lâzım gelür?

El-cevab: Günahkâr olurlar, fi'lini ibâdet i'tikad iderler ise tecdîd-i îman lâzım olur³⁰⁰.

Mesele: Raks idüb devrân ile zikrullâh idüb helâldır diyen kimesnelerin şehâdetleri makbûl olur mu?

El-cevab: mu'tâd ise olmaz ittifak bir hâl ârız olup kendisin bilmez olup itdî ise âdil olucak olur³⁰¹.

Mesele: Raksın hurmetine müfti-i zaman fetvâ virdikten sonra cühhâl-ı mutasavvifenin muktedâlarından Zeyd, camilerde kürsiye çıkup raks haramdır diyen kimdir? gelsün beri ve biz bu raksı şimdiye dek, ide geldik ide gideruz helaldir. Meşâyih-i sâlifeden sadır olmuştur dise şer'â Zeyd'e ne lazım olur?

El-cevab: Hazır olan ehl-i islâma lazımdır ki, ol deccalı işiten tahkîr ile kürsiden indirmelidir.³⁰²

²⁹⁵ A.g.e. , (A.269b)

²⁹⁶ A.g.e. , (A.255a)

²⁹⁷ A.g.e. , (A.255a)

²⁹⁸ A.g.e. , (A.255a)

²⁹⁹ A.g.e. , (A.255a)

³⁰⁰ A.g.e. , (A.276a)

³⁰¹ A.g.e. , (A.276a)

Mesele: Haram olan raks nedir?

El-cevab: Bir dürlü raks haramdır. Fî zamanininâ sûflerin iddüğünde haramdır, ol dahi raksdır. Sema' ise, zikir avâzesin işitmektir. Ol sebeble şevka kalkup devran etmeğe de sema' derler. Amma ihtilaf vardır, hurmetinde başın, belin eğüp büküp elin ve ayağın salıcak raks olur, bilittifak haramdır.³⁰³

Mesele: Dünyada ricâlü'l-ğayb ve kutup vardır denildikte Zeyd inkâr idüp yoktur, hemen bir sözdür dise Zeyd'e nesne lâzım olur mu?

El-cevab: Zaruriyyâtı dinden olmayandan bahs, Zaruriyyâtı mühimme tahsilinden müeddîdir. Sübutü nüsûsu kat'iyeye ile olmayanın cühûdî küfr icap eylemez.³⁰⁴

Mesele: Zeyd imam hangahta şeyh olup, fisk ve fücür ve ilhadla ma'ruf ve meşhur olsa kadı getirüp meclis-i şer'ada başından tacın alsa bu makule şahsın şer'â imameti caiz olur mu?

El-cevab: Olmaz. Bu surette bu makule kimesneye iktidâ eden cemaatin namazları îade olunur mu?

Mesele: İlhâdı muhakkak ise, îade vaciptir ve illâ evlâdır. Ve bu vasıfla mevsuf olan imamın imametini almıyan kadı âsim olur mu?

El-cevab: Olur, hukuku şerîat-ı şerîfe-i müreate taksîri azimdir.³⁰⁵

Ebussu'ud Efendi'nin sûfiyye hakkında vermiş olduğu fetvalardan bir kısmını tezimize aldık. Verilen fetvaların genel bir değerlendirmesini yaptığımızda; tarikat zikirlerinde yapılan raks (dans) ve devranın hangi durumlarda caiz, hangi durumlarda haram olacağı hakkında sorular ve cevaplarla sınırları belirlenmiştir. Bu fetvaları sadeleştirerek günümüz Türkçesiyle özetlemeye çalışalım. Şöyle ki; bir topluluk halka olup, Allah'ı zikrederlerken aşırı derecede aşka gelerek ayağa kalkıp, raks ve devran etmeden ellerini birbirlerinin boyunlarına koyarak yahut kuşaklarını sıkıca bağlayıp ayaklarını hareket ettirmeden zikretseler caiz olur mu? şeklinde ki soruya, bu şekilde zikir yapılabileceğini, fakat oturarak yapılmasının daha doğru olacağı şeklinde cevap verir.

Beş vakte devam eden, çeşitli nafileleri de kılan sûfiyyeden bazı kimseler, zikir yaparken aşk ve şevke gelerek ayakta ve otururken ayaklarını hareket

³⁰² A.g.e. , (A.276.a)

³⁰³ A.g.e. , (A.269.b)

³⁰⁴ A.g.e. , (A.255.a)

³⁰⁵ A.g.e. , (A.255.a)

ettirmeyip, bellerini ve başlarını hareket ettirerek zikretseler durumları ne olur? diye sorulunca, bellerini hareket ettirmeden başlarını hareket ettirerek yapsalar zikir adabına daha uygun olacağını ve ayakların hareket etmemesi gerektiğini belirtir.

Sûfî tevhid çekerken başını sağdan sola hareket ettirse fâsık olur mu diye sorulunca, fâsık olmazlar, ancak niyetleri emri tevhidin hakikatına ermek olmalı. Başlarını sağ tarafa hareket ettirdiklerinde kalplerinden Allah'tan gayriyi kovmak, sol tarafa hareket ettirdiklerinde de Hakk'ın birliğini kalblerine dâhil etmeyi kasdetmeleri gerekir. Bu niyet olmazsa boş ve çirkin olur ve şer'an mekruh ve haramdır, diye cevaplıyor.

Bir kişi ayakta zikir ederken başını, belini ve ayağını hareket ettiriyor, başka biri o kişiye bu hareketi ibadet diye yapıyorsan bu doğru değildir, diyor. O kişi ise ibadet diye değil, ama bu mu'tad olarak yapılır ve zikre lazımdır, aşk ve şevk gelince yapılır demesi üzerine, diğerinin bu şekilde düşünmen haramdır, demesi doğru olur mu? diye sorulunca, cevap olarak baş, bel ve ayakları hareket ettirmenin zikre gerekli olmadığını, sefih kimselerde önceleri zikir esnasında böyle yaparken sonraları raks ve devran da etmeye başlamışlardır, diyor.

Zamanımızdaki (Ebussu'ud Efendi dönemi) tasavvuf ehlinin devran ile tevhid düğünü yapmalarını mübah gören kimseler, şer'an kâfir olurlar mı? diye sorulunca; bu durumun mübah olduğuna inananların küfrüne fetva verenlerin olduğu belirtildikten sonra, ibadet olduğuna inanılmazsa küfrüne karar vermeyip, ihtiyatlı olunmalı, cevabını vermektedir.

Bir kimse oturarak veya ayakta iken yüksek sesle zikir yapması caiz olur mu? diye soruluyor. Ebussu'ud Efendi, edep, vakar ve hürmetle yapılırsa caiz olacağına fetva veriyor.

Bir sûfî, zikrederken devran edip, ettiği devranı da ibadet sayarsa, nikâhı sahih, kestiği helâl olur mu? diye sorulunca; devranı ibadet sayarsa dinden çıkmış olur, Müslüman kadınlarla nikâhlanamaz, kestiği yenmez, fakat ibadet saymayıp, mübah olduğuna inanarak devranla zikir yaparsa mürted olmaz, fasık olur nikâhı düşmez ve kestiği yenir, diyor Ebussu'ud Efendi.

Bu durumda devranı ibadet saymak küfre sebep olurken, mübah sayınca olmamasının sebebinin ne olduğu şöyle açıklanıyor: "Mübah, emrolunan bir şey değildir. İbadet ise yapılması emredilmiştir. Mübah sayan Hz. Allah'a emretti diye

iftira etmediği için kâfir olmaz. Ancak, ibadet sayan kimseye gelince keferenin meşhur küfürlerine tam bir benzemeye benzeyen çirkin fiili, ‘Hak Te’âlâ hazretinin emridir’ diye iftira etmekle kâfir olmasından başka, yaptığı şeyden bir de sevap ümid etmekle tekrar kâfir olur. Haram parayı sadaka olarak verip, sevap uman kimse gibi.“

Tasavvuf kurallarına uyan bir kimse camilerde kürsülere çıkıp, ey insanlar diye çağrıda bulunarak “zikir halkasında ibadet niyetine raks ve devran etmek helâldir, ayet ve hadisle sabittir. “Fezkürü’llâh’e kıyâmen ve kuûden ve ale cünûbihim” ayetinin ma’nası her halde Allah’ı zikredin demektir ve ve raks’ta ayakta zikretmeye dâhildir dese ve raks edenleri Arşın çevresinde dönen meleklerle benzetse bu kimseye ne lazım gelir diye sorulunca, Bahsedilen ayette raksın caiz olduğuna dair bir işaretin olmadığını ve o kötü fiilleri yaptığından dolayı imanını ve nikahını yenilemesi gerektiğini belirtiyor.

Ebussu’ud Efendi’ye raks ve devran eden kimseleri valiler ve hâkimlerin engellemesi gerekir mi diye sorulunca, engellemelerinin gerektiğini ve çünkü onların iyiliği emretmeleri ve kötülüğü de yasaklamalarını, bundan kaçınırlarsa yerlerine başkalarının getirilmesi gerektiğini belirtiyor.

Ebussu’ud Efendi, Sûfi meclislerinde değişik teganniler ile tevhidi değiştirerek söylemelerini, cenneti küçümsercesine “ cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri, isteyene ver sen anı bana seni gerek seni” gibi ve buna benzer sözleri şiddetli bir şekilde eleştirmektedir.

Yine, müridlerin şeyhlerine hürmeten önünde secde etmeye benzer bir şekilde başlarını yere koysalar, durumları ne olur diye fetva sorulduğunda, hürmeten yapılırsa büyük günahlardan olduğunu, ibadet için yaparlarsa bütün mezhep imamlarına göre küfre gireceklerini vurgulamaktadır.

Öğle, akşam ve yatsının farzlarından sonra sünnetleri kılmanın mı yoksa dua okumanın mı daha evlâ olduğu sorulunca, önce sünnetlerin kılınmasını eğer yapılacaksa duanın sünnetlerden sonra okunmasını tavsiye etmektedir.

Tasavvuf ehlinde bazı müridler “bize şeyhimiz böyle emretti” diyerek ed’iyeye meşgul olsalar ne olur? diye sorulunca, Ebussu’ud Efendi, dalâlete düşen şeyhlerini, Resûlullah’a (s.a.v) tercih ederlerse, katlolunmaları gerekir, demektedir.

Şeyh İbrahim Gülşenî ve müritlerinin durumu hakkında fetva sorulunca, gerekçeleriyle abid ve zâhid kimseler olduğunu, ehl-i sünnet ve’l cemaat üzere olup,

şer’i şerifin gerektirdiği şekilde amel ettiklerini belirterek onlara saldırmanın caiz olmadığını söylüyor. Ayrıca bir takım idam olunan Şeyhlerin durumu sorulunca da kesin naslarla sabit olan şer’î hükümleri inkâr ve peygamberimizin (s.a.v) yüceliklerini tahkir etmelerinden dolayı idam olduklarını gerekçeleriyle beyan etmektedir.

Sonuç olarak Ebussu’ud Efendi’nin kendisine sorulan zikir, raks ve devran ile ilgili sorulara verdiği fetvalar genelde fıkıhçı bir âlim edasıyla verilen fetvalardır. Dikkat edilirse bunlar tasavvufun esasları ile ilgili fetvalar değildir. Ancak bu fetvaların yerinde olduğu söylenebilir. Gerçi bu tür davranışlar günümüz tarikatlerinin bazılarında da varlığını görmekteyiz ki bunlar tasavvuf erbabınca kabul görülen şeyler değildir. Zaman zaman bazı tarikat gruplarından zikir esnasında tef eşliğinde raks ve devran ederek ayinler yaptıkları bilinmektedir. Bu da cehaletin bir eseridir. Aslında şer’î ilimlere vakıf olmadan tarikat ehli olmaya çalışmak i’tikadi açıdan yanlış düşmeye götürebilir. Saz ve tef eşliğinde zikir yapmayı ibadet kabul etmek, devranı Allah’ın emri gibi olmazsa olmazlardan saymak, dine dinde olmayanı ihdas etmek demek olur ki bu gibi davranışlar mü’mini bilmeden küfre de götürebilir.

3.3. Ebussu’ud Efendi’nin İlmî Şahsiyeti İle Tasavvuf Arasındaki İlişki:

Ebussu’ud Efendi’nin almış olduğu eğitim, ders aldığı hocaları, mezuniyetinden hemen sonra medrese hocalığına başlayarak devrin ünlü medreselerinde dersler vermesi, üç padişah devrinde, yetiştirdiği talabelerin devlet mekanizmasında en yüksek mevkilerde hizmet etmeleri Ebussu’ud Efendi’nin ilmi şahsiyetinin ne denli yüksek olduğunu gösterir.³⁰⁶

Ebussu’ud Efendi’nin ilmî şahsiyeti ile tasavvuf arasındaki ilişkiye baktığımızda bir paralellik görmekteyiz. Kendisi Bayramiyye Tarikatının ileri gelen şeyhlerinden Muhyiddin Yavsî’nin oğludur ve sanki tasavvufun kucağında dünyaya gelmiştir. Doğduğu yerin, babasının şeyhlik ettiği Fatih’teki Sivâsî Tekkesi (Yavsî Baba Tekkesi) olduğu rivayet edilmektedir.³⁰⁷

³⁰⁶ *Türk kültüründe İz Birakan İskilipli Âlimler*, TDV Yayınları, s. 255

³⁰⁷ Öngören, a. g. e. , s. 349

Ebussu'ud Efendi'nin hocaları arasında aynı zamanda zahirî ilimlere de vakıf olan babasının yanı sıra, Şeyhülislâm İbn Kemal de bulunmaktadır.³⁰⁸ Tekke sahibi bir şeyh ve tarikat mensubu dirayetli bir âlimden ders almış olan Ebussu'ud Efendi'nin tasavvufu ne kadar iç içe olduğu ortadır. Babası vefat ettiğinde henüz çok genç olan Ebussu'ud Efendi'nin, babasının yerine geçen halifelerinden Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'den (952/1545) Bayramiyye icazeti aldığı kaydedilmektedir. 1545 senesinde şeyhülislamlık makamına getirildiğinde “zülcenâhayn” bir şahsiyet olarak zahirî ilimle birlikte tasavvufî neşeye de sahip olduğu belirtilerek hayır eserlerinden Eyüpsultan'daki külliyyede, sıbyan mektebinin yanında bir de zâviye yaptırmış olmasını onun “zülcenâhayn” özelliğinin bir yansıması olarak gösterilmektedir.³⁰⁹ Ebussu'ud Efendi, meşâyih-i İslâmiyye'nin hakikat ve tarikat dedikleri şey, şeriatın özü ve hulâsasıdır, demekle tasavvufa bakışını göstermektedir.³¹⁰

³⁰⁸ A.g.e. , s. 349

³⁰⁹ A.g.e. , s. 349

³¹⁰ A.g.e. , s. 350

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin güç ve imkân bakımından ihtişam dönemini yaşadığı XVI. Yüzyıl'da Anadolu topraklarında ve özellikle de İstanbul'da kuruluşundan beri dinî-tasavvufî kültürü yayma ve halkın maneviyatını yükselterek imanlarını pekiştirme gibi önemli hedefleri bulunan mutasavvıflar, oldukça ciddî faaliyet göstermişlerdir. Gelişimini ve yayılmasını sürdüren tasavvuf, 16. asırda nerede ise zirveye ulaşmış ve altın çağını yaşamıştır. Bu devirde yaşayan ve uzun müddet şeyhülislamlık makamını işgal etmiş bulunan Ebussu'ud Efendi, tekke sahibi bir şeyhin oğlu olarak, tasavvufî çevreyle iç içe büyümüş, hayatı boyunca da tarikat şeyhleriyle samimi ilişkiler içerisinde olmuştur. Biz bu çalışmamızda onun tasavvufun esasları ile çelişen bir yanı olmadığını gördük. Çünkü Ebussu'd Efendi önceleri tasavvufa çok ilgi göstermemiş, sufilerin zikir esnasındaki devranını "kâfirlerin horoz tepmesi" olarak görmesi, devranı ibadet olarak gören sufileri mürted olarak telakki etmesi, Onun tasavvufun esaslarına değil de sufilerin zikir sırasındaki aşırı tavırlarına karşı çıkmış olduğunu anlıyoruz. Ancak kaynaklardan Ebussu'ud Efendi'nin Kanuni'nin huzurunda Şeyh İbrahim Gülşenî tarafından irşad edildiğini ve sufiler hakkında müspet düşüncelere sahip olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Yine Ebussu'ud Efendi, henüz yirmidört yaşlarında iken babasının yerine geçen halifelerinden Bahâeddinzâde Muhiddin Mehmed Efendi'den Bayramiyye icazeti aldığı nakledilmektedir. Hatta onun bazı ayetlere tasavvufî yorumlar yapmış olduğu da araştırmalarımızda görülmüştür. Yine onun, tasavvuf ve sufiler hakkında vermiş olduğu fetvalardan, şer'i hükümlere bağlı kalan sufilere çok saygılı olduğu da görülmektedir. Nitekim Ebussu'ud Efendi, tasavvuf şeyhlerinin tarikat ve hakikat dedikleri şeyin şeriatın özü ve hülasası olduğunu iddia etmiştir. Ancak Ebussu'd Efendi'nin, toplumun düzenini sarsan ve batınî meşreb akımlara karşı olmasını da Şeyhülislamlık makamının bir gereği olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Oğlan Şeyh İsmail Maşuki'nin şer'i hükümlere karşı alaylı tavırları toplum üzerinde olumsuz etkiler bırakacağından dolayı onlar hakkında vermiş olduğu fetvaları da doğal karşılamak gerekir. Öte yandan Ebussu'd Efendi'nin yetişmiş olduğu ortam ve şartların da onun tasavvufa karşı bir davranış içerisine girmesini gerektirmeyeceği anlaşılmaktadır. Çünkü O, zahiri ve batini ilimlere vakıf olmakla

birlikte tarikat ve hakikat denilen şeyin şeriatın esaslarıyla çelişmeyeceği görüşündedir. Yine Ebussu'd Efendi duanın faydalarını anlatırken ayet ve hadislerin yanında meşayihin naklettiği hikayeleri delil olarak belirtmesi onun bu husustaki hassasiyetini göstermektedir. Hatta onun meşayihden tayyi mekân (bir anda iki ayrı yerde görülme) gibi hallerin zuhur edebileceğine inanması da onun tasavvufla ne derece ilgili olduğunu göstermektedir. Ebussu'ud Efendi, kendi döneminde devlet adamlarınca tasvip gören önemli tarikatlardan Halvetiyye ricaliyle yakın münasebetlere girmesi ve halveti şeyhlerinden İbrahim Gülşenî'nin sarayda padişahla görüşmesi sırasında orada hazır bulunması ve İbrahim Gülşenî'den çok etkilendiğini ifade etmesi onun bu husustaki hassasiyetini göstermesi bakımından öneme haizdir. Yine onun Merkez Efendi'ye olan ilgisi de bu hususu pekiştirmektedir. Ayrıca Ebussu'ud Efendi'nin, İbn Arabî'nin Füsûsü'l-hikemde şeriata aykırı şeylerin bulunduğu şeklindeki iddialara onların bir yahudi tarafından esere ilave edilmiş olduğunu söylemesi de tasavvuf hakkındaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Ebussu'ud efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve yetişmiş olduğu kültürel çevre hakkında verilen bilgilerden onun ilmi kariyerinin yüksek düzeyde olduğunu, çevresinde sayılan sevilen bir şahsiyet olarak son derece takva sahibi birisi olduğunu tesbit ettik. Özellikle Osmanlı'nın düşünce yapısı üzerindeki çalışmamızda Osmanlı'nın tüm zamanlarda tasavvufa sıcak bakıldığı bu nedenle de Ebussu'ud Efendi'nin böylesi bir çevre içinde ve bu kültürel yapı ile yetişmiş olduğunu gördük. Ayrıca medrese dışında ki eğitim kurumlarının başında tasavvufî eğitimin geldiğini, Tasavvufî düşüncenin Osmanlı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve tüm dönemlerde padişah ve yöneticilerin ahlaki bir kuruluş olarak tasavvufa sıcak baktıklarını ve padişahların gönül erleriyle sohbet edip onlardan feyz aldıklarını tespit ettik. Öte yandan Ebussu'ud dönemindeki belli başlı tarikatlerin nasıl canlılık gösterdiğini ve o dönemde ne derece fonksiyoner bir rol oynadıkları da görülmüş oldu.

Çalışmamızda Ebussu'ud Efendi'nin tasavvufî düşüncelerine yer vermek suretiyle, onun hakkında farklı şeyler söylenildiği ve tasavvufa karşı olduğu rivayet edilmiş olsa da onun esas itibarıyla tasavvufa karşı olmadığı çok önemli sufilerle sohbetlere katıldığı ve onlara herhangi bir tepki göstermediği anlaşılmıştır. Yine

onun şeriat çerçevesinde kalan sufilere çok sıcak bakmasına rağmen, Batınlığı benimseyen sufilere sıcak bakmadığı ve Sünnî bir tasavvuf anlayışını benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Yine bu araştırmamızda, Ebussu'ud Efendi'nin, bazı sufiler hakkında verilen fetvalara yer vererek onu tasavvufun özü değil de uygulamadaki yanlışlara karşı çıktığını tesbit etmiş bulunuyoruz. Nitekim verilen fetvalardan anladığımız kadarıyla; tarikat zikirleri esnasında yapılan raks ve devrânın hangi durumlarda dinle çelişmiş olacağı hususlar belirtilmiştir.

Bunların yanında çalışmamızda Onun ilmi şahsiyeti ile tasavvuf arasında bir paralellik olduğunu gördük. Zira o, tamamen tasavvufi çevrede edep ve irfan ortamında yetişmiştir. Devrin önemli sufileri ile sohbet etmiş, feyz almıştır. Bu da onun ilmi şahsiyeti ile tasavvufi irfanın örtüşmüş olduğunu göstermektedir. Ancak, devrinde ihtilaf konusu olan, şeriat prensiplerine aykırı düşen sözde dervişlerin sema, raks ve devran ile zikretmeleri hususunda kısıtlamalar getirmiş ve o dönemde idamlarını onayladığı şeyh ve dervişler hakkında kararını verirken, çok ince eleyip sık dokuduğu, şeriatı esas aldığı ve dinden çıktıklarına kesin kanâat getirmeden kararını vermediği anlaşılmaktadır. Bu da onun dini hamiyetinden ileri gelmiş olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Ebussu'ud Efendi bir fakih ve Şeyhülislam olmasına rağmen tasavvufî yönü ağırlıklı bir kişi olarak da karşımıza çıkmaktadır. O, tasavvufun şekilden çok ruhu üzerinde durmuş ve tasavvufun ruhu olan sünnet-i seniyyeyi fevkaledi yaşamış abide bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

- Abdizade, Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, 1-V, 1330- 32.
- Aclunî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l- Hafa ve Müzilü' ilbas, Daru'l- Kütübi'l İlmiye, Beyrut, 1418/ 1997. Hadis No: 637.
- Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve içtimaî Tarihi, İstanbul, 1995.
- Altıparmak, Ömer Faruk, Şehrezuri'de Tasavvuf-Felsefe İlişkisi, (basılmamış dok. Tezi), Şanlıurfa- 1999.
- Ataullah b. Yahya (Nevizade), Zeylü's- Şakayık (Hadaiku'l-Hakayık fi Tekmiletî's- Şakayık, İstanbul, 1268.
- Ali b. Bali, El- ikdu'l- Manzum Fi Zikri Efadil'ir- Rum, Mısır, 1310, El- matbaatu'l- meymeniyye.
- Aydemir, Abdullah, Büyük Türk Bilgini Şeyhü'lislam Ebussu'ud Efendi ve TefsirdekiMetodu, D. İ. B. Yayınları, Ankara.
- Atâî, Nev'izâde, Hadâiku'l-hakâik fi tekmlleti's-şekâik, (neşre hazırlayan, Abdülkadir Özcan), II, İstanbul, 1989.
- Baltacı, Cahit, xv. ve xvi. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul Berikan Tarih Ans. Berikan Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, Hukuk İslamiyye ve istilâhatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul Matbaacılık, T. A. O, 1949.
- Bursalı, Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, I-III, İstanbul, 1333.
- Cebecioğlu, Ethem, Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara, 1994.
- Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. baskı, Ankara, 1988.
- Dalkıran, Sayın, İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul, 1990.
- Düzdağ, M.Ertuğrul, Şeyhülislam Ebussu'ud Efendi Fetvaları, Enderun Kitapevi, 1972.
- Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatler, Marifet Yay. İstanbul, 1990.
- Evliya Çelebi, Seyâhatnâme, İstanbul, 1314 (1896- 1938).

- Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Üçdal Yay. , İstanbul, 1986.
- Efe, Ahmet, İslam Büyükleri Ansiklopedisi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.
- Fetevâi Ebussu'ûd, Fatih Kütüphanesi, Ali Emîri Kitapları, Şer'îye Bölümü 80 Numaralı yazma.
- Fetevâi Ebussu'ûd, Bayezid Umumî Kütüphanesi 2757 numarada kayıtlı yazma.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Melamilik ve Melamiler, İstanbul, 1992.
- Güngör, Erol, İslam Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Yay. , 3. Baskı, İstanbul, 1989.
- Halacoğlu, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi (Ter: Muhammed Ata) , İstanbul, 1332, Nefaset Matbaası.
- İbn-i Haldûn, Mukaddime, (çev. Halil Kendir) , Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004.
- İlmiye Salnamesi, İstanbul, 1334, Matbaa-i Amire.
- İmâmı Rabbânî, Mektûbat, Fazilet Neşriyat, Kıpıl Matbaası, İstanbul
- İslam Âlimleri Ans. Türkiye Gazetesi Yay.
- İslam Ans. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- İz, Mahir, Tasavvuf, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990.
- Katip Çelebi (Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh) , Keşfu'z-Zünun an esami'l-kütübi ve'l-Fünun, İstanbul, 1360- 1941.
- Kelâbâzî, Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay.2.Baskı.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, Âbideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, c. 1, İstanbul, 1976.
- Köprülü, Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 6.Baskı, Nşr. Orhan F. Köprülü, D.İ. B. Yay. , Ankara, 1996.
- Köprülü, Fuat, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ötüken Yay. , Ankara, 1972.
- Kur'an-ı Kerim.
- Kuşeyri, Ebu'l Kasım Abdulkerim b.Hevazin, Risale-i Kuşeyriye, Beyrut.
- Kuşeyri, Abdülkerim, er-Risale, Kahire, 1970.

- Mahmut Cemaleddin Hulvî, Lemazat-ı Hulviyye ez Lemazat-ı Ulviyye (Haz: Mehmet Serhan Tayşî), İstanbul, 1993.
- Mecdi Efendi, Terceme-i Şakaik-ıNumaniyye, İstanbul, 1269, Mat. Amire.
- Mehmet Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul, 1928, Devlet Mat.
- Mekki, Ebu Talib, Kutü'l-Kulub, Matbaatü'l-Meymeniyye, Mısır 1306.
- Mehmet Paşa, Nişancı Tarihi, İstanbul, 1290.
- Meydan Larousse, Sabah Yayınları.
- Mısıroğlu, Kadir, Osmanoğullarının Dramı, Debil Yayınevi, 6. basım, İstanbul, 1992.
- Molla Abdurrahman Cami, Nefahatü'l- Üns, min Hadarati'l- Uds, (tercüme ve şerh : Lami Çelebi) , İstanbul, 1980.
- Muhammed Abdülhay el- Luknevî, El- Fevaidü'l- Behiye, fi Tercüm'il- Hanefiyye, Mısır, 1324, Matbaatü's- seade, birinci baskı.
- Muhyi, Menâkıb-ı Gülşeni, (yayına hazırlayan Tahsin Yazıcı), Ankara, 1982.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler (xiv-xvii. Yüzyıllar), T.T.K. Yay. , Ankara, 1992.
- Okiç, M. Tayyib, Tefsir Usulü Notları, Konya, 1967.
- Osmanlı Tarihi, Çamlıca Yay. İstanbul, 2007.
- Osmanlı Kültür ve Medeniyeti, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Osmanlı Devlet Teşkilatı, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Öngören, Reşat, Osmanlılarda Tasavvuf (Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulema 16.yüzyıl), İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Özbilgin, Erol, Bütün Yönleriyle Osmanlı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, 1983.
- Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf, esma Yayınları, İstanbul, 1985.
-Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, İstanbul, 1992.
- Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal) , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Reşat Faik, Eslaf, İstanbul, 1311, Âlem Matbaası.
- Sarı Abdullah Efendi, Semerat'ül- Fuad fi'l Mebde-i ve'l- Mead, İstanbul, 1288.
- Sühreverdi, Ebu'n-Necib, Adabi'l-Müridin, thk. Fehim Muhammed Şeltut, 1938.

- Sülemi, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Sülemi, Kahire, 1969.
- Şemseddin, Sami, Kamusu'l-A'lam, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306.
- Tahir el- Mevlevî, Beyanü'l- Hakk, Sayı: 42, Der-i Seadet, 1325, Ruşen Mat.
- Tam İlmihal Sa'adet-i Ebediye, Haz., Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat kitapevi yayınları, Ocak-2009.
- Taşköprizade, eş-Şekaik, Beyrut, 1975.
- Taşköprizâde İsâmüddin Ahmed, eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâi'ddevleti'l-Osmâniyye (inceleme ve notlarla neşreden, Ahmed Subhi Furat), İstanbul, 1985.
- Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler-Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (Yay. Haz. Mevlüt Uyanık), Ankara, 1998.
- Toksöz, Hatice, Osmanlının Klasik Döneminde Felsefe ve Değeri, Değerler Eğitimi Dergisi.
- Turan, Şerafettin, Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1990.
- Tusi, Ebu Nasr Serrac, İslam Tasavvufu (el- Luma'), Trc. H.Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996.
- Türer, Osman, "Osmanlı İmparatorluğunda padişah-Tarikat Şeyhi Münasebetine Dair Bir Örnek", TDA, XXVIII, 1984.
- Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay. İstanbul, 1991.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu Yayınları 3. Basakı, Ankara, 1988.
- Yurd, Ali İhsan, Akşemseddin Hayatı ve eserleri (Yay. Haz. Mustafa S. Kagalin) İstanbul, 1994.

ÖZET

Ebussu'ud Efendi, 16. Yüzyılın en önemli şeyhülislamlarındandır. Onun şöhreti tüm İslam alemince bilinmektedir. Biz bu çalışmamızda Ebussu'ud Efendinin hayatı, eserleri ve o dönemin kültür hayatı hakkında bilgiler vererek onun tasavvuf ve sufiler hakkındaki düşüncelerine yer verdik. Bunu yaparken de onun şeyhülislam olarak sufiler ve tasavvuf hakkında vermiş olduğu fetvaları göz önüne aldık. Ayrıca kendi dönemindeki sufilerle olan ilişkileri de değerlendirdik. Sonuç olarak Şeyhülislam Ebusu'ud Efendi'nin tasavvufun esaslarına karşı bir tavrı olmadığını ancak vermiş olduğu fetvalardan sufilerin uygulamalardaki hatalarına karşı çıktığı anlaşıldı. Böylece Ebussu'ud Efendi bir fakih ve şeyhülislam olmasına rağmen tasavvufî yönü ağırlıklı bir kişi olarak ta karşımıza çıkmaktadır. O, tasavvufun şekilden çok ruhu üzerinde durmuş ve peygamberimizin sünnetine uygun olarak yaşama gayretinde olduğu görülmüştür.

ANAHTAR KELİMELER: Sufizm, Ebussud, Osmanlı Döneminde tasavvuf, Tasavvuf Eleştirisi

ABSTRACT

Ebussud is one of the eminent Shaikhulislam of 16th century. He has been a well-known personality through the Islamic World. In this study, we dealt with his life, his works and the milieu in which he had lived. We also examined his views about Sufism and the mystics. In our analysis, since he was a Shaikhulislam of the time, we took into account his *fatwas*. We also tried to analyze his relationship with the Sufis of his time. We reached the conclusion that he was not against the main tenets of the Sufism; however, he had criticized some Sufi rituals and customs. Though he was a jurist and Shaikhulislam, indeed, it seems that he had mystical tendencies. He stressed the spiritual aspects of Sufism and tried to follow the path of the Prophet.

KEY WORDS: Sufism, Ebussud, Sufism in Ottoman Period, Criticism of Sufism